

RATOVI EPOHE FRANCUSKE REVOLUCIJE I NAPOLEONA

FRANCUSKA REVOLUCIJA¹⁾

KRSTAŠKI RAT PROTIV REVOLUCIJE

Revolucija je u početku zauzela sasvim miroljubiv stav prema inostranstvu; ona je, još prilikom spora oko Nutkasunda,²⁾ lišila krunu prava samostalnog rešavanja po pitanju rata i mira, da bi je sprečila da otpočne rat. Ona je to učinila, naravno, iz sopstvenih interesa, no inostranstvo ipak nije imalo razloga da se žali na ovo, utoliko pre što je i pruska kruna isto tako energično dejstvovala u tom pravcu.

Potstrekavanje na revoluciju u inostranstvu njoj se dotle nije moglo prebacivati. Iz samog stanja stvari proisticalo je da je buržoaska revolucija u Parizu izazvala radosno ushićenje svuda gde su mase stanovništva čamile pod feudalnim jarmom; treba samo da se potsetimo na ono oduševljenje sa kojim su Klopštak i Herder, Kant i Fihte dočekali novu zoru svetske istorije. Ova simpatija prema buržoaskoj revoluciji ostala je u Nemačkoj, nažalost, čisto teoriska; to što su se u rajnskim oblastima desili neki mali seljački neredi ne može, naravno, da se uzme u obzir. U drugim zemljama — u Belgiji, Holandiji i Italiji — revolucija je naišla na više ili manje praktično podražavanje, ali ovo se objašnjava stanjem u ovim zemljama, a ne »potstrekavanjem« francuskih revolucionara.

Revolucija je narušila međunarodne ugovore samo u jednoj tački; ovo je bilo učinjeno u samom njenom početku, i to u odluci, u poznatoj noći u avgustu, koja je ukinula srednjovekovne povlastice feudalnog plemstva i feudalnog sveštenstva. Ovom odlukom bili su oštećeni izrabljivački interesи velikog broja nemačkih carskih stalaža, kako crkvenih, tako i svetovnih, koji su imali više ili manje

¹⁾ Zur preussischen Geschichte, tom III Meringovi h sabranih dela, Soziologische Verlagsanstalt, Berlin, 1930, str. 266 i dalje. — Ovde i u sledećem odeljku *Katastrofa* dati su iz opširnije rasprave pod naslovom *Jena i Tilzit* samo oni delovi koji su od vojnoistoriskog interesa. — Prim. red.

²⁾ Nutkasund (Nootkasound) — zaliv na o. Vankuveru, na zapadnoj obali Kanade. Spor oko njegovog poseda izbio je 1790 godine između Španije i Engleske. — Prim. red.

krupne posede u Alzasu. Njihov se broj nešto kasnije još više povećao sveštenim plemstvom koje je stradalo od konfiskacije crkvene imovine i od novih zakona o crkvi. Ova gospoda nisu bila stavljena pod gore uslove nego francuski plemići i popovi; ali su njihove privilegije bile zajemčene od strane francuske vlade prilikom ustupanja Alzasa Francuskoj i zasnivale su se, dakle, na međunarodnim ugovorima, te ih zbog toga nije mogla jednostrano da ukine sama Francuska. Uništenje ovih privilegija pretstavljalje je, prirodno, velik kulturni korak unapred koji je stvarno spojio Alzas sa Francuskom; celom svetu već je u to doba bilo poznato kako su alzaški podanici teško ugnjetavani dvostrukom zavisnošću — kao poreski obveznici francuske krune i kao feudalni podanici nemačkog plemstva. Na taj način, ovde je pretstojao sukob koji je mogao da bude otklonjen, i to najbolje nekom novčanom naknadom koju je Francuska trebala da dă postrandalim plemićima, na što je bila spremna i Narodna skupština. Međutim, postrandali staleži carstva zahtevali su puno uspostavljanje njihove feudalne samovolje, našta Francuska, potpuno razumljivo, nije mogla da pristane.

Oni su podneli svoje žalbe Rajhstagu u Regensburgu, koji je, zbog svoje sporosti, odugovlačio ovu stvar čitave godine. Nekima od ovih feudalnih izrabljivača nije se nikako sviđalo da tako dugo čekaju. Zbog toga su crkveni izborni kneževi pored Rajne objavili revoluciju otvoreni rat na svoj način time što su primali emigrante i dozvoljavali im da pripremaju oružani upad u Francusku. Tako su se grof od Provanse i grof od Artoa, braća francuskog kralja, smestili sa velikim brojem emigranata u Koblenzu, koji je pripadao izbornoj kneževini Trier; oni su vodili takav raspusni i raskošni život, da je podriveno i upropaćeno poštovanje čak i nemačkih filistera prema njima; ujedno, oni su obrazovali sopstvena ministarstva finansijske, policije i vojske, naoružali i obučili nekoliko hiljada ljudi i javno se razmetali ratom, koji su nameravali da otpočnu preko francuske granice da bi uspostavili staro feudalno društvo, kakvo je postojalo pre 1789. godine. Nemački kneževi ne samo da su ovo trpeli, nego su im pružali i podršku. Izborni knez Trijera ne samo da im je ustupio državne zgrade, već je dozvoljavao da se osnuju magacini, da se izdaju otvoreni pozivi za vrbovanje trupa, pa im je čak izdavao oružje iz kneževskog arsenala. Drugi nemački kneževi potpomagali su ih novčano; čak je i pruski kralj bio dovoljno neskrupulozan da je dao prinčevima, koji su pobegli, u toku od 10 meseci, još pre početka otvorenog rata, ništa manje nego 5,000.000 franaka onog državnog novca koji je bio iscedeđen pomoću krvave poreske prese; pri tome, pruski kralj nije imao čak ni prividnog povoda za žalbe protiv Francuske.

Ovo grubo narušavanje međunarodnog prava imalo je samo jednu olakšavajuću okolnost: banda emigranata bila je isto toliko kukavička koliko i raspusna, te zbog toga njena izdaja nije pretstavljala stvarnu opasnost za Francusku. Utoliko veću osudu zaslужivala je zvanična podrška, koju je ova banda nalazila u Nemačkoj,

a raspusni način života emigranata privlačio je na njih vrlo živu pažnju masa francuske nacije. Mase su u tome očigledno videle šta ih očekuje ako ovo društvo uzme ponovo vlast u svoje ruke. Koblenc im je prikazivao u smanjenoj slici sve užase stare Francuske. Zato je pokušaj kraljevog bekstva i učinio tako ogroman utisak. Francuski narod bio je obuzet samo mišlju da će se kralj na granici ujediniti sa svojom braćom i vratiti natrag, oslanjajući se na stotine hiljada stranih vojnika, da bi ponovo kroz suze i krv stvorio staru Francusku. Može se reći bez preterivanja, da se pri takvim izgledima sav narod podigao kao jedan čovek. Narodna skupština iskoristila je potsticaj, koji je stvorio kraljev pokušaj bekstva, da u celoj državi stvari jedinstvenu organizaciju građanske garde, pa je i obrazovala 169 bataljona nacionalnih dobrovoljaca sa izbornim oficirima; od ovih bataljona 60 ih je krenulo posle nekoliko nedelja u garnizone na severnu granicu.

Istina, Luj XVI i kraljica vatreno su odricali svoje veze sa emigrantima. No, isto tako je tačno da su mase imale potpuno pravo da ne poklanjaju ni najmanju pažnju ovim odričanjima! Ako bi uz pomoć inostranstva pošlo za rukom da se uspostavi monarhija, emigranti bi bili na voćству, a kralj i kraljica bi bili igračka u njihovim rukama; i već se tada videla vrednost kraljevskih obećanja, koja su davana u teškim trenucima. Usred negodovanja koje je izazvala vest o kraljevom pokušaju bekstva, doznao se još i za raspis koji je car Leopold 6. jula izdao u Padovi o zaključivanju austro-pruskog saveza kao i za izjavu u Pilnicu³⁾ sa njegovim neprikrivenim pretnjama. Nije čudnovato da su se nacionalna osećanja francuskog naroda veoma uzbukala.

Potom, kada je Narodna skupština objavila, u septembru 1791 godine, novi Ustav i kralj položio na njega zakletvu, izgledalo je da se sve još jednom primirilo. Austrija i Pruska priznale su Ustav, te je mir izgledao obezbeđen. Ali se stranica istorije okrenula; u novoj Narodnoj skupštini, koju su sačinjavali novi ljudi, istupila je republikanska levica, koja je zbog svojih članova iz Bordoa dobila naziv »Žironda«. Ona je istupila protiv inostranstva tako preteći i ponosno, da se situacija u najvećoj meri zaoštrela i primorala kralja da 20 aprila 1792 godine objavi rat Austriji.

Tako pričaju pruski istoričari Zibel i Trajčke; prema njihovom mišljenju, jadne nevine ovčice, Austrija i Pruska bile su izložene napadu Žironde, koja je iz doktrinarske privrženosti prema republikanskom načinu vladavine želela da obori monarhiju putem rata protiv kraljevog zeta. Ovo je takva besmislica, da je ne treba ni opovrgavati. Uopšte nije mogla da postoji nikakva parlamentarna frakcija koja bi bila u stanju da iz doktrinarskih pobuda zapali sve sa svih strana. Istoriska je, međutim, činjenica da je car Leopold i dalje dozvoljavao emigrantima, bez obzira na njegove dužnosti kao šefa države, da besne na predašnji način u rajske kneževinama i

³⁾ Izjava se odnosila na ugušivanje revolucije u Francuskoj. — Prim. red.

da je pobožni kralj Francuske produžio, i posle polaganja zakletve, da izdaje zemlju na isti način kao i ranije. Kako Luj XVI, tako i Marija Antoaneta bombardovali su sve evropske dvorove suznim molbama da se sazove evropski kongres, koji je trebao da nađe načina, uz pomoć oružja, da se ukrote partie, ukine ustav i omete širenje revolucije. Nije to bilo ni izdaleka besmisleno ratničko oduševljenje kada je nova skupština na radost ne samo žirondista, već i svih ostalih partija, donela odluku, 29 novembra 1791 godine, da kralj treba da zatraži od rajsinskih izbornih kneževa raspuštanje emigrantskih trupa, da brzo likvidira isplatu naknade štete nemackim kneževima u Alzasu, da zameni diplomatske pretstavnike drugima, rodoljubima po svom raspoloženju, i da odmah koncentriše na granici potrebne vojne snage da bi se podvukao značaj svih ovih mera. Kralj je 14 decembra obećao da će postupiti po ovim uputstvima i uputio je protestne note izbornom knezu Trijera i caru.

Izborni knez je odgovorio oholom laži da se u njegovoj zemlji ne odigrava ništa neprijateljsko prema Francuskoj. Francuska je na to uputila u Koblenz svog izaslanika, da bi još jednom usmeno iznela svoje zahteve. Ovo je dovelo do toga, da je 3 januara 1792 godine objavljena naredba izbornog kneza, koja je zabranjivala organizaciju vojnih udruženja, vojno nastanjivanje i vršenje vojnih vežbi. Međutim, izborni knez nije sprečio emigrante da vredaju na najbezobzirniji način pretstavnika njihovog kralja, da ga izviču i izvižde, da prljaju njegov stan raznim nečistoćama iako on nije ni jednom reči prešao granice dostojanstvene učitivosti. Emigranti su se uopšte drsko i tvrdoglavu protivili naređenjima svog zaštitnika, izbornog kneza, i produžili da obučavaju svoje trupe. Kada je francuski poslanik predao notu svoje vlade, kojom se ona zahvaljivala za naredbu od 3 januara i izveštavala da je izdala naredenje svima građanskim i vojnim vlastima na granici da izbegavaju sukob, — zvanični list izbornog kneza napao je na sledeći način poslanika: »O sramote, večite li sramote! Ona ne može da se opere nikakvom krvlju. Spijun iz Jakobinskog kluba, pitomac Miraboa i Nekera, usudio se da se pojavi pred Klimentom Venceslavom, najvrlijim od kneževa našega doba«. Ovo je mali primer onih nedostojnih ispada kojima je bila izvrgnuta revolucionarna Francuska od strane nemackih despota-patuljaka.

Odgovor cara na francuske zahteve u pogledu emigranata nije bio tako grub, ali je bio, u svakom slučaju, dovoljno potsmešljiv i uvredljiv. On je pisao 21 decembra da je trijerski izborni knez odavno razoružao emigrante, — što je bila, naravno, gola laž, — i molio ga je za pomoć u slučaju francuskog napada. Car ima povelenje u lojalnost kralja Luga, ali se ipak plaši da će, uprkos njegove umerenosti, biti izvršena nasilja prema Trijeru, zbog čega je naredio maršalu Benderu, u Luksemburgu, da u slučaju potrebe pruži energičnu pomoć izbornom knezu. Međutim, on se nada da ove krajnje mere neće biti potrebne ni caru, ni carstvu, ni drugim državama koje su se ujedinile radi održavanja mira i sigurnosti krunisane vlasti. Na

taj način, Leopold ovde otvoreno preti ujedinjavanjem evropskih država, na koje je francuski kraljevski par polagao svoje potajne izdajničke nade. Potpuno je razumljivo što je Narodna skupština posle ovoga zahtevala odlučno odricanje svih planova za intervenciju i, kada ovo odricanje nije usledilo, objavila rat Leopoldu ili, tačnije, njegovom nasledniku Francu, pošto je Leopold umro 1 marta 1792 godine.

Naravno, mogu da se nadu olakšavajuće okolnosti za ovu prusku legendu u tome, da ona pretstavlja samo odgovor na francusku legendu, po kojoj je feudalna Evropa otpočela rat uništenja protiv Francuske revolucije. To u takvoj formi, takođe, nije tačno; stvarno, principijelni feudalni rat hteo je da vodi samo poluludi kralj Švedske, a lukava carica Katarina pravila se kao da želi da ga vodi. Pravi odnosi koji su tada postojali mogu da se shvate iz iskustva proleterske revolucije našeg doba. Vladajuće klase potcenjuju u početku revolucionarni pokret i staraju se obično da ga kao neopasnog iskoriste radi međusobnog obračunavanja. Kada pak on dostigne izvesnu snagu, vladajuće klase opažaju da se pred njima pojавio neprijatelj od koga im preti smrt i propast i tada pokušavaju da se ujedine u »reakcionarnu masu« da bi ugušile revoluciju. Međutim, visina revolucionarnog pokreta odgovara obično dubini njihovog reakcionarnog raspadanja; one više ne raspolažu potrebnim intelektualnim i moralnim snagama da bi vodile principijelnu borbu onom energijom i izdržljivošću, onom disciplinom i samopožrtvovanjem, koji jedino mogu da im obezbede pobjedu. Vladajuće klase su već i suviše navikle da kratkovidno idu samo za svojim uskim interesima, tako da ne mogu da žrtvuju ni najmanje od njih radi zajedničkog interesa; mnogo više nego pobjeda njih interesuje plen koji će im pasti u deo posle pobeđe; koračajući napred rame uz rame, one se na svakom koraku bojažljivo okreću unaokolo pazeći da im njihov najbliži sused ne priredi kakvo iznenadenje. One nemaju nikakvog međusobnog poverenja, a za to postoje svi razlozi; između njih izbijaju razne svađe još pre nego što se one sretnu sa neprijateljem; ako se one ipak i sukobe sa njim, zbijenijim revolucionarnim falangama je lako da proteraju sa bojnog polja njihove demoralisane bande. Zastava u ritama, koju oni podižu, seje u njihovim sopstvenim redovima jedino svađu i podvojenost, ubijajući jednovremeno u klici sve razmirice u redovima protivnika, koji sada zbija svoje redove sve jače i jače.

Ovo iskustvo, koje revolucionarni proletarijat stalno dobija iz savremenih događaja, može da se izvuče već i iz svih feudalnih koalicija protiv Francuske revolucije, a naročito jasno još iz Prve koalicije. Dok je izgledalo da opasnost preti jedino francuskoj monarhiji, drugi monarsi su gledali na nesreću svoje suparnice sa skrivenom zluradošću. Staropruska država je čak podmetnula nekoliko cepanica u vatru, koja je plamtelila oko francuskog prestola. A potom je »reakcionarna masa« počela da se prikuplja kada su osetna poniženja, kojima je bio izložen francuski kraljevski par posle neuspelog

pokušaja bekstva, obelodanila opasnost koja preti svima evropskim prestolima, kako je to izjavio car Leopold u svom cirkularu iz Padove. On je potpuno pravilno skicirao i program, koji bi trebala da ima »reakcionarna masa«, ako bude htela da računa na uspeh, naime, da radi velike opšte stvari svaka država mora da se odrekne samostalnih pretenzija. Međutim, prvi saveznik, na koga se on obratio, izjavio je odlučno: »A šta ču ja dobiti za to?« Na tome je insistirala i pruska vlada kada se približila neposredna opasnost rata i austrijska vlada morala je da pristane, prema uslovima odbranbenog saveza kojim je ona, februara 1792 godine, potvrdila Julski ugovor iz prethodne godine, na priznanje pruskih zahteva za naknadu ratnih troškova. Ukoliko se više debeli Viljem oduševljavao idejom da pomoći zardalog kopinja uništi zmaja revolucije, utoliko je upornije zahtevaо dobру napojnicu za svoju dobrovoljnu službu, koju je, navodno, vršio za opšte dobro čovečanstva.

Carica je sa đavolskom lukavošću umela da poseje seme unutrašnjeg razdora među nemačkim državama, koje je svim silama huškala na rat protiv Francuske. Stavljujući pred pruskog kralja kao mamac komad Poljske, na način koji nju nije ni u čemu obavezivao, ona je jednovremeno u Beču potsticala da se, kao naknada, ponovo pokrene omiljeni stari austrijski plan o razmeni Belgije za Bavarsku, tj. uspostavljanje austrijske vlasti nad Južnom Nemačkom. I u Berlinu i u Beču mamac je delovao, ali su ga u Berlinu progutali još pohlepniye nego u Beču. »Viteški« kralj Pruske zaboravio je da se svečanim dogовором obavezao na zaštitu poljske oblasti, kao i da je na isti, svečani način, priznao poljski Majske ustav, te je mogao da otpočne novu otimačinu Poljske samo uprljavši na najsramniji način svoju čast. On je, takođe, zaboravio da su se njegovi prethodnici na najodlučniji način, — sve do same opasnosti da izazovu rat, — borili protiv proširenja austrijske vlasti na Južnu Nemačku, i to sa pruske tačke gledišta sigurno iz značajnih razloga. U Beču, isto tako, pošto su po pitanju naknade već jednom stupili na klizavo tle, nisu želeli da se zaustave na pola puta; pod izgovorom da razmena ne daje nikakvo realno povećanje poseda i stanovništva, zahtevali su još i posede starih Hoencolerna — marke Ansbah i Bajrojt, — koji su tek pripali pruskoj kruni, posle abdikacije poslednjeg markgrafa. Ovo se nije svidelo pruskom kralju i on je odbio zahtev; ali, naravno, rezultat je bio da je Austrija, koja je bila u najvećoj meri još uvek zainteresovana u održavanju Poljske, počela da ispoljava sve više podozrivosti prema planovima svoga saveznika u pogledu Poljske.

Na taj način, u julu 1792 godine, kada su se Austrija i Pruska spremale za skok na revolucionarnu Francusku, one su jedna drugu gledale nakostrešeno kao dve grabljivice koje ne veruju jedna drugoj. Bez obzira na to što je rat objavljen jedino Austriji, a Pruska je istupila samo kao njena saveznica, ona je uputila na Rajnu svoju glavnu vojsku i glavnokomandujućeg: 42.000 ljudi pod komandom vojvode Karla Viljema od Braunšvajga krenulo je od Koblenca prema Francuskoj i trebalo je, prema prilikama, da osvoji Pariz, a to je,

kako su pričali koblenški emigranti, pretstavljalо potpuno bezopasnu šetnju. Vojvoda od Braunšvajga nije, istina, u dubini svoga srca delio ovo mišljenje. On je bio mali nemački despot, koji se istakao, među sebi sličnim, kao najzloglasniji trgovac ljudima, a pored toga bio je i mučitelj ljudi, koji je pretvorio poslednjih 10 godina života Lesinga u neprekidnu patnju; ali je ujedno bio toliko obrazovan da je osećao potajnu drhtavicu pred demonskim snagama revolucije. On je vodio rat samo sa pola srca, naročito zbog toga što, potpuno opravdano, nije verovao u svoj talent vojskovođe, jer, on nije mogao toliko da ga ispolji na delu koliko je, kao najomiljeniji sinovac ostarelog kralja Fridriha, o njemu slušao od svojih laskavaca.

Međutim, bez obzira na ove potajne sumnje, vojvoda je dozvolio emigrantskom šljamu da mu priča svašta i krenuo je uz onaj čuveni proglašenje kojim je pretio da će sravniti Pariz sa zemljom, pretkazujući francuskom narodu sve užase neprijateljske invazije, a pored toga — vraćanje despotizma i odmazdu. Ovo je bila jedna od onih bezna-dežnih gluposti, koje mogu da se sretnu jedino u pruskoj istoriji, i to na tuceta: u momentu kada je prusko-austrijski savez pucao na svim šavovima, bio je objavljen feudalni rat za principe, koji je uzbunio celokupan francuski narod. Odgovor na ovaj besramni proglašenje bili su besmrtni zvuci Marseljeze, koja je napisana u Strasburu: »Aux armes, citoyens!«⁴⁾ Pre nego što je pruska vojska, koja je htela da oslobodi kralja, stigla na francusku granicu, francuska monarhija je bila oborenа.

Vojvoda od Braunšvajga prešao je ipak granicu sa onom veličanstvenom sporošću, koja je izgleda jedino odgovarala dostojanstvu Fridrihove armije, i zauzeo je čak nekoliko malih tvrđava. Međutim, kad je kod Valmija naišao na vojsku koja je, iako nije bila još dorasla njegovoј armiji, mogla da mu pruži ozbiljan otpor, vojvoda je, sa istom svečanom sporošću, okrenuo natrag posle nepotrebne i neefikasne kanonade. Francuzi su ostavili uništenje pruske vojske jesenjem nevremenu i blatu u Šampanji, tako da su Prusi izgubili polovinu svog ljudstva pre nego što su ponovo stigli na nemačko tlo. Sami pak Francuzi zauzeli su Belgiju i Majnc, glavnu tvrđavu Nemačke, i na taj način krstaški rat protiv revolucije dobio je svoj neslavni, ali zaslужeni kraj.

CRVENI TEROR

Novo otimanje delova Poljske delovalo je razbijački na savez Pruske i Austrije, koji je iznutra već bio počeо da se raspada.

Novi vladar u Beču, koga su izabrali kao i njegovog prethodnika za nemačkog cara, mlad čovek od oko 20 godina, nije raspolagao niti prosvećenim despotizmom svoga strica Josifa, niti hladnokrvnošću svog oca, koji strpljivo meri sve okolnosti. Car Franc je bio vrlo kratkovid despot »čovekomrzac, egoističan, bezbožan a slepo pobožan,

⁴⁾ „K oružju, građani!” — Prim. red.

slab i tvrdoglav», kako ga je okarakterisao jedan dobar poznavalac ljudi. Na pljačku Poljske on je odgovorio određivanjem Tuguta za svog rukovodećeg ministra, koji je mrzeo Pruse više od svih njegovih diplomata. Tugut je počeo da sprovodi izrazitu zavojevačku politiku cara Josifa, ali ne prihvatajući ni najmanje i njegove unutrašnje reforme. Prva briga bila mu je da oslabi pruski uticaj u Poljskoj i da se približi carici. Carica je to dočekala sa najvećom blagonaklonošću, jer je vrlo nerado ustupila Pruskoj deo poljskog plena.

Pruska se za ovo osvetila time što je počela raznim preprekama da ometa ostvarenje plana o razmeni Bavarske za Belgiju; ona je učinila ovu razmenu zavisnom od dobrovoljnog pristanka kuće Vitelsbaha, sa kojim se uopšte nije moglo da računa, a, uostalom, izjavila je da vraćanje Belgije nikako ne pretstavlja njen posao, već posao Austrije. Pruska je uopšte, posle dobijanja plena u Poljskoj, izgubila želju da ratuje protiv Francuske, bez obzira na to što je revolucionarna propaganda, izazvana glupim napadom na Francusku, imala sada mnogo opasnije posledice za feudalnu Evropu koja je i 1793 godine, sa izuzetkom Danske, Švajcarske, Turske i još nekoliko malih zemalja, stajala pod oružjem spremna da krene protiv Francuske revolucije.

Dan posle kanonade kod Valmija sastao se u Parizu Narodni konvent, koji je posle obaranja kraljevine izabran kao vrhovna vlast u Francuskoj. Njegov rad odvijao se pod predsedništvom istog onog Petiona, koji je nekad uživao pomoć Pruske da bi oduzeo francuskoj monarhiji njeno najvažnije pravo, i koji je dobio čestitku od Fridriha Viljema II za svoje demokratske govore. Konvent je dejstvovao shodno rečima Dantona od 2. septembra 1792. godine: »Zvono koje odjekuje ne daje znak uzbune, već je poziv u borbu protiv neprijatelja otadžbine. Da bi se oni uništili, potrebna je smelost, opet smelost i još jedanput smelost, i Francuska će biti spasena«. Stvarno, baš je ova smelost i spasla Francusku.

Konvent je otpočeo postupak protiv kralja-krivca, i izvršio je 23. januara 1793. godine smrtnu kaznu nad njim. Engleska je povodom toga proterala francuskog poslanika, naravno, ne iz sentimentalnog sažaljenja prema Luju XVI, već zbog toga što se plašila porasta francuske moći usled pripajanja Belgije. Ona se isto toliko plašila i prenošenja revolucionarne vatre u Irsku i Englesku, gde se sakupilo dosta zapaljivog materijala. Kao odgovor na to, Konvent je 1. februara objavio rat Engleskoj i njenoj saveznici Holandiji. Mesec dana docnije objavljen je rat Španiji, a istovremeno i Papi, pošto je poslanik republike u Rimu bio ubijen od strane fanatične rulje. Posle toga, priključili su se ratu protiv Francuske revolucije Portugalija, Sardinija i Napulj, a pored toga pobunio se protiv revolucije ceo niz oblasti i gradova u unutrašnjosti same zemlje. Revolucija je izgledala gotovo goloruka, pošto se stara vojna organizacija bila raspala, a nova još nije stvorena.

Revolucija se spasla od ovih svestranih opasnosti pomoću crvenog terora. Jezgro njenih trupa predstavljali su pariski proletari, koji su ovim ispunili veliku istorisku misiju, bez obzira na to što nisu uspeli da za uvek zadrže u svojim rukama vlast, za koju u ono vreme još nisu postojali realni preduslovi. Kao što se ekonomski razvoj Francuske tada nalazio tek na pragu krupne industrije, tako su se i pariski radnici nalazili na pragu savremenog proletarijata; socijalistički pogled na svet lebdeo je još onda u svetu snova i čak su i najvatreniji jakobinci, najdoslednije pristalice crvenog terora, videli u ovom pogledu na svet samo »strašilo koje su izmislili nitkovi radi zaglavljanja slabih glava«. Jakobinstvo je bilo u svojoj istoriskoj suštini u svemu proizvod malograđanstine; a čak i u onim najkrupnijim događajima, koje je ono ikad izazvalo, malograđanstvo nije moglo da osvoji vlast, koja je prema istoriskom pravu pripadala buržoaziji.

Kao što je to svojstveno malograđanstvu, ono nije uzimalo, čak ni u danima crvenog terora, heroje i ideologe iz sopstvenih redova, već iz redova buržoaske inteligencije; to su bili lekari, advokati, pisci; među njima je bilo mnogo lenjih i izopačenih individua, ali takođe i besmrtnih revolucionara, ljudi koji su zaslужili divljenje i zahvalnost potomstva, uprkos tome što je reakcija — i ne samo buržoaska — na sve moguće načine težila da sahrani njihovu uspomenu pod čitavim brdom kleveta. Gotovo svi oni zapečatili su životom svoje zasluge i platili svoje greške, pre svega ona trojica čija su imena postala nerazdvojna od dana crvenog terora: Mara, Danton i Robespjer. Mara, koji je bolje od drugih umeo da uzbudi kod pariskih radnika proleterski živac, pao je pod podmuklim nožem zavedene sanjalice o plavoj republici. Danton, najgenijalniji od njih, nije bio čovek bez mane, ali je ujedno bio »plamena buktinja sa velike vatre same prirode«; on je brzo shvatio koliko krvavi postupak ima malo izgleda da uspostavi trajne staložene prilike, ali nije mogao da zaustavi čudovište, koje je sam izazvao, i pao je kao njegova žrtva. Robespjer, ovaploćena formula, čovek sa nepokolebljivom verom u pravičnost, vrlinu i dobrotu, mogao je u mirno doba da predstavlja suvi obrazac za svakog filistra; sada je pomoću giljotine čistio sve što je stajalo na putu pravičnosti, vrline i dobra čovečanstva, dok nije najzad suprotnost pravičnosti i vrline otstranila i njega samog pomoću iste giljotine.

Broj žrtava crvenog terora računa se na 4.000 ljudi; povodom toga Tomas Karlajl, — genijalan, iako ponajmanje revolucionaran istoričar Francuske revolucije, — beleži u svom delu: »Ovo je broj ljudskih života koji užasava; u bitkama se, međutim, ubija deset puta više i takav se svečan dan završava pevanjem blagodarenja u crkvi. Ovaj broj je približno dvestotinu deo svih poginulih u toku Sedmogodišnjeg rata. A kakav je cilj imao Sedmogodišnji rat? Pregrabiti jedan komadić zemlje i osvetiti se za jedan potsmešljiv epi gram. Ako se istorija okrene i posmatra onu staru Francusku, naprimer doba Tirgoa, kada je čutljiva gomila patnika posrtala ka

dvoru svoga kralja i pružala mu bledog lica, u blatu i dronjcima, svoju žalbu, koja je bila pisana kao hijeroglifima, i dobijala kao odgovor nova vešala visoka 40 stopa, — istorija će morati žalosno da prizna da je u doba, koje se zove vladavinom terora, 25.000.000 stanovništva patilo, uopšte uzev, manje, nego u ma kom drugom periodu. Ali, ovde nisu patili čutljivi milioni; ovde su patile hiljade i stotine i pojedinci koji su govorili, ljudi koji su vikali i pisali koliko su mogli i širili svoju kuknjavu kroz svet. Eto u čemu je osobenost». Stvarno, ovo je glavna osobenost koja je mogla da se odmah ispolji u obrnutom pravcu, kada je posle pada Robespjera počeo da besni nad »čutljivim milionima« beli teror sa mnogo većim besom nego što je to radio crveni teror sa manjinom, koja je pisala i govorila; umirući, Robespjer je žigao ovaj beli teror rečima: »Razbojnici trijumfuju».

Međutim, ma kako da je crveni teror bio neophodan da bi se spasla Francuska, on ne bi mogao da postigne ovaj cilj da mu nije unutrašnji razdor u neprijateljskom taboru stvorio potrebno vreme radi iskorišćavanja za ovo svih izvora pomoći: masovnu mobilizaciju, neograničenu rekviziciju svih sredstava potrebnih za rat, džinovsko pripremanje i izradu oružja i opreme. Dobro obučene trupe neprijateljske koalicije bile su, u vojnom pogledu, još uvek bolje od francuskih dobrovoljaca, koji u početku nisu bili ni izdaleka takvi heroji kakvima ih je docnije napravila revolucionarna legenda. I pored sve lenjosti sa kojom su Prusi vodili rat, uspeli su da zauzmu ponovo Majnc, a Belgija je vrlo brzo dospela ponovo u ruke Austrije. Na kraju su te mase narasle na više od 250.000 ljudi, za koje je put u Francusku bio otvoren, i kojima francuska vojna snaga nije bila ni izdaleka dorasla.

Međutim, Englezi i Austrijanci su se tako dugo svadali u Belgiji, da su propustili za sebe povoljan trenutak; Englezi su zahtevali Denkerk, a Austrijanci su hteli da prigrabe Pikardiju. Uz to, Francuzi su postigli nove uspehe, čiji je rezultat bio taj, da su znatno ojačali moralnu snagu svojih mladih trupa, iako nisu ovladali Belgijom. Isto se odigravalo i na Rajnskom vojištu gde je vojvoda od Braunšvajga, koji je opet komandovao pruskim trupama, trebao da dejstvuje zajedno sa austrijskim generalom Vurmzerom, ali se stvarno nalazio u stalnoj svađi sa ovim. Vurmzer je za Austriju htio da osvoji Alzas kao naknadu, a vojvoda od Braunšvajga nije imao ni najmanju želju da mu pomaže. On je stajao u neradu na brdima Pfalc i uspeo da odbije kod Pirmanzena i Kajzerslauterna napade mladog generala Hoša. Ovaj general koji je ranije bio seiz, spadao je među prve od onih sjajnih vojničkih talenata, koje je počela da rađa Francuska revolucija. Hoš se bacio potom na Vurmzera, potukao ga u nizu bojeva, oslobođio Landau, koji su saveznici opsadivali, i proterao Austrijance natrag preko Rajne, zbog čega su i Prusi morali da napuste Pfalc. Jedini rezultat njihovog pohoda bilo je vraćanje Majnca.

Ovo je opet bio vrlo žalostan rezultat; pruska vojska je izgubila više od 10.000 ljudi, a pruska vojna blagajna, koju je kralj Fridrik ostavio sa 50.000.000 talira, bila je potpuno iscrpena. Nasuprot tome, vojne snage Francuza su se znatno razvile. Karno, »organizator pobeđe«, umeo je sjajno da spoji stare linijske trupe i novu građansku gardu i da stvori sposoban oficirski kor, kod koga je giljotina uništila svaku sklonost ka izdaji. Iz mobilisanih masa, koje su se borile za svoje životne interese, nikao je novi način vođenja rata, koji je sa svojom narodnom vojskom, njenom pomamnom streljačkom taktikom i brzo dejstvujućim sistemom rekvizicije prešao kao metla preko zemalja i znatno prerastao staru najamničku vojsku, sa njenom krutom linijskom taktikom i veoma sporim magacinskim snabdevanjem.

KRAJ POLJSKE

Pre nego što je pruska vojska stupila u treći sukob sa Francuskom revolucijom, morala je da učestvuje u susbijanju poljskog ustanka, koji je buknuo 1794 godine protiv ruske vlasti. Ovo je bilo poslednje rasplamsavanje nacionalne snage, koja nije bila bez uzvišenih i velikih poteza; nije se našao nijedan izdajica među 700 saveza, koji su brojali više od 20.000 ljudi, i koji su se zakleli na život i smrt da izvršavaju slepo sva naređenja nacionalnog vođe Košćuška; u celoj zemlji je preteći drhtalo tle pod nogama Rusa, pre no što su videli pred sobom ijednog neprijatelja koga bi mogli da uhvate.

Postojala je namera da se početak ustanka odloži dok ruske armije ne budu uvučene u novi rat protiv Turske, koji je carica ponovo otpočela čim je poverovala da je Poljska za nju obezbedena. Njene su se trupe već nalazile na maršu ka Turskoj; u Poljskoj je ostalo najviše 10.000 ljudi i da bi se bolje obezbedila, carica je nateralna poljsku vladu da pristane na razoružanje jednog dela poljskih pukova. Ovo je značilo bacanje znatnog broja oficira i vojnika u zagrljaj bede. Otpor, koji su oni pružili prilikom svoga raspuštanja, onemogućio je dalje odugovlačenje. Košćuško je uputio 6 marta 1794 pismo u Pariz sa molbom da mu se dadu novac i oficiri i obavestio da je dan ustanka blizu. On se jednovremeno izvinjavao da ne može da istupi sa čistom demokratijom, jer mu je i suviše potrebna pomoć plemstva i sveštenstva i pošto mora u prvom redu da se brine o čuvanju unutrašnjeg jedinstva nacije. U Parizu su mu dali ono što je tražio, računajući da će ustanak u Poljskoj paralizati istočne države. Prema osnovnim postavkama buržoaskog shvatanja između Francuske i Poljske revolucije nije bilo ničeg zajedničkog.

Na taj način, Poljska revolucija je bila unapred osuđena na propast, bez obzira na to što je ovladala Varšavom posle dvodnevnih uličnih borbi, proterala ruskog generala Igelstrema nanevši mu teške gubitke, što se obračunala i sa pruskim trupama. Košćuško je izjavio pruskom poslaniku u Varšavi da je gotov da održi mir sa

Pruskom i da dâ čak i garanciju o neprikošnovenosti postojećih pruskih granica ako Pruska ne bude pružila nikakve podrške ruskim trupama. Ovaj predlog učinio je izvestan utisak na kralja. Međutim, junkeri, koji su ga okružavali, uvukli su ga u rat protiv Poljske, pošto su žudeli za plenom; 12 maja on je lično prešao granicu; posledica ovog bila je da je na Istoku otpočeo još sramniji rat od onog na Zapadu.

Na dva dana pre toga u Poljsku je upao pruski general Fafrat sa 11.000 vojnika; bilo bi potpuno dovoljno dva dana odlučnog marša da se dođe do gotovo nezaštićenog Krakova i zaplene Košćuškove vojne rezerve i blagajna. Ali je Fafrat spadao u onu vrstu pruskih formalista koji su tada preplavili već celokupnu vojsku i o kojima piše jedan pruski istoričar: »Oni su razrađivali u kancelarijama, uz naprezanje svih svojih umnih sposobnosti, izveštačene marševske i borbene poretke trupa, koji bi trebali da budu kadri da unište svakog neprijatelja, koji bi se suprotstavio, ali na bojnom polju oni pokazuju da nisu u stanju ni da se krenu s mesta akamoli da se bore, pošto kod njihovih trupa ne postoji ni pravilno organizovano pečenje hleba, ni organizovano snabdevanje«. Fafratu je bilo potrebno čitavih 8 dana da se reši da napadne na mali broj Krakovljana, koje je Košćuško postavio na 2 milje od Krakova. Kada su se oni rasturili prilikom približavanja Fafrata, ostavivši u njegovim rukama samo jednog zarobljenika, on se toliko naljutio zbog neuspeha svog plana zamišljenog za zelenim stolom, da je ostao mirno na mestu, a zatim, pošto je ispaljen samo jedan jedini metak kao za uzbunu, vratio se natrag. Njemu ne dolikuje da završi rat, — tako je on saopštio jednom ruskom generalu koji ga je potsticao na bržu akciju, — on treba da dočeka kralja. Na taj način, Košćuško je dobio tako potreban predah od nekoliko nedelja za pripreme za uspešan otpor.

Košćuško je 6 juna pretrpeo poraz kod Ravke od nadmoćnih prusko-ruskih snaga, koje su brojale 25.000 dobro obučenih vojnika, dok je on imao svega oko 17.000 ljudi, čija se polovina sastojala od tek mobilisanih seljaka, koji su bili naoružani samo kosama. Pruski kralj, koji se pojavio sa znatnim pojačanjima u logoru Fafrata, uneo je samo na kratko vreme živost u ratne operacije. Kada je Košćuško posle svoga poraza napustio Krakov i povukao se u Varšavu, Prusi su ga sledili tako lagano da su podišli slabo utvrđenoj prestonici tek 13. jula 1794. Protiv poljskih pobunjenika dejstvovalo je sada ukupno 50.000 pruskih trupa; 25.000 od njih u savezu sa 13.000 Rusa nalazilo se pred Varšavom, tako da je juriš na grad morao da ima sigurne izglede na uspeh. Ovaj juriš su diktovali politički razlozi, — ako se ovaj izraz može da upotrebi za prusku razbojničku politiku, — pošto bi osvajanjem Varšave kralj dobio prvenstvo u poljskoj igri, što mu ovoga puta ni Rusija ni Austrija nisu mogle poželeti.

Međutim, baš zbog toga što je on to znao, kralja je jedan caričin tajni agent, sa izgledom vernog prijatelja koji ga upozorava, nagovarao da štedi svoje vojne snage za mogući sukob sa Austrijom

i Rusijom. Carica je naredila svojim trupama, koje su maršovale protiv Turske, da okrenu natrag da bi prvo osvojile Poljsku. Do pojave ruskih trupa ispred Varšave carica je nastojala da omete svaki ozbiljan pokušaj pruskog kralja da učvrsti svoju vlast u Poljskoj i, ma koliko da je bila prozirna njena igra, ona je sjajno uspela da prevari krunisanog glupaka. Fridrik Viljem odrekao se juriša na Varšavu, koji je čak i takav junak kao Fafrat smatrao potpuno izvodljivim, i preduzeo je metodičku opsadu. Opsada se izvodila svom uobičajenom tehničkom nespretnošću, zbog čega nije napredovala, te je čak bila narušavana i stalnim ispadima Košćuška; ona se završila time što je junačka vojska sa kraljem-herojem na čelu otpočela 6 septembra smešno otstupanje u otadžbinu. Tamo, u poljskim krajevima, njih je očekivao novi ustank, koji je bio rasplamsavan smelim naletima vođa poljskih ustanika. Ustanici su privukli u svoje redove hiljade regruta iz Južne Pruske, — tako se zvao pruski deo poljskog plena, prigrabljenog drugom deobom Poljske, — i čak su, 2. oktobra 1794, zauzeli grad Bromberg, što je kod kralja u Potsdamu izazvalo pravi napad nemoćnog besa.

Sudbina Poljske bila je odlučena onda kada je carica prikupila dovoljne snage i uputila ih pod komandom svog najboljeg vojskovođe Suvorova protiv ustanika. Suvorov je potukao Poljake u čitavom nizu bojeva, a teško ranjeni Košćuško pao je 10. oktobra kod Macijevića u rusko zarobljeništvo. 4. novembra Suvorov je uz užasno krvoproljeće zauzeo na juriš Pragu — predgrađe Varšave, posle čega je poljska prestonica kapitulirala. Suvorov je, sa njemu svojstvenim potsmešljivim lakonizmom, saopštio pruskom generalu Šverinu: »Ja sam ovde sa svojim pobedničkim trupama« i pruskom kralju: »Praga se dimi, Varšava drhti. Na bedemima sam Prage. Suvorov«.

Ali je još odvratnija nego ovaj pobednički krik iskonskog varvarstva bila krilatica kojom se pruska civilizacija priključila propasti Poljske — ona »sramna kleveta«, kako je nazvao tu krilaticu Košćuško, na koga se ona odnosila. Zvanične »Južno-nemačke novice« saopštile su 25. oktobra da je Košćuško predao svoju sablju Rusima, usliknuvši: »Sa Poljskom je svršeno. Kraj Poljske!«. Ovo je bila zlobna i kukavička laž, dva puta zlobna i kukavička u odnosu na ono herojsko samopožrtvovanje kojim su Košćuško i njegovi ratni drugovi pokušavali da u poslednjem trenutku promene sudbinu svoje otadžbine. Ali ovo je bila i zlobna grimasa Terzita⁵⁾ pored svog sopstvenog već iskapanog groba, u koji ga je definitivno gurnula izdaja Poljske.

BAZELSKI MIR

Rat Francuske protiv Pruske bio je završen pola godine pre 19. oktobra 1795. godine, koga je dana donesena konačna odluka o sudbini Poljske od strane Rusije, Austrije i Pruske.

⁵⁾ Terzit = mitski grčki lik, personifikacija zlobne izmišljotine i lažnog optuživanja. — Prim. red.

Treći pohod 1794 godine protiv Francuske doneo je pruskom oružju isto tako malo lavorika kao i prva dva. Vojvoda od Braunsdorfa odrekao se glavne komande još pri kraju drugog pohoda, osećajući da je, prema njegovim rečima, »moralno bolestan«. Strah pred demonskim snagama revolucije, koji je ponekad probudio u njegovom ograničenom i sporom mozgu iskru svesti, naveo ga je da ukaže na bolesno mesto koalicije. On je izjavio da ako oduševljenje i opasnost guraju veliku francusku naciju na velika dela, onda mora i kod ujedinjenih protivnika svaki korak da bude rukovođen jedinstvenim ciljem i jedinstvenom voljom; ako pak, svaka armija bude dejstvovala sama za sebe, bez čvrstog plana, bez jedinstva, bez principa i metoda, onda iz toga neće izaći ništa, sem opšte zbrke.

Ovo je bilo pravilno, ali usled preživelih osnova »reakcionarnih masa« potpuno neplodno saznanje. Takve mase cepaju se stalno iznutra, ali pritisak napredne pobedničke revolucije nateruje ih da se ponovo zbijaju. I pruski kralj još nije htio da se odrekne borbe protiv jakobinaca; junkerska okolina uspela je velikom mukom da ga uvuče u poljski rat, jer je on žudeo za kontra-revolucionarnim lavorikama na Rajni, iako su one postajale sve skuplje. Istina, iako je bilo lako zameniti vojvodu od Braunsdorfa Melendorfom, — jednog kaplarčinu drugim, — nedostajao je najglavniji uslov za vođenje rata — novac. Nije ostajalo ništa drugo nego da se pruska vojska od 62.400 ljudi izda pod najam pomorskim državama. Na taj način, Pruska je spala na nivo sitnih nemačkih država, koje su nekoliko godina ranije prodavale svoje trupe Engleskoj za rat u Americi. Haškim ugovorom od 17 aprila 1794 godine predviđeno je da sva osvajanja pruskih trupa pripadaju pomorskim državama i da se trupe moraju upotrebljavati tamo gde će to biti potrebno radi interesa pomorskih država, ali ipak, uz prethodan vojni sporazum Engleske, Holandije i Pruske, kako su to izdejstvovali predstavnici Pruske, posedujući još ostatke osećanja sramote.

Uisto vreme, dok su se činili ovakvi očajnički pokušaji da se održi koalicija koja se ljudjala, Francuzi su se naveliko spremali za rat, stavivši u pokret sva sredstva. Oni su nameravali da uprave svoj glavni napad protiv Nizozemske, tj. da isteraju Engleze i Austrijance iz Belgije i da osvoje Holandiju. Oni su rasporedili oko 300.000 ljudi od Ardena do Denkerka. Operacijama je rukovodio Korno. Severnom armijom komandovao je Pišegri, vojskovodja revolucionarnog porekla i brzih odluka; pod njegovom komandom nalazili su se Moro, Makdonald, Vandam, Bernadot i drugi vojnički talenti, koji su se smelo izdizali. Kao i pre, saveznici su mogli da imaju taktičko preimljstvo u nekom rodu vojske, ali nisu mogli da se uporede sa Francuzima ni u pogledu energičnog vođenja rata, ni u pogledu lude hrabrosti trupa, koje su isle nezadrživo u napad. Pomorske države pozvale su u pomoć pruske najamničke trupe, ali je Melendorf, oslanjajući se na gore navedeni dvostrisleni paragraf Haškog ugovora, odlučno izjavio da bez njegovog pristanka niko ne može da raspolaze njegovim trupama; on pak neće ni u kom slučaju da ide

u Belgiju; ratne operacije u Nizozemskoj on će najbolje potpomoći uspešnim pokretom na Alzas i Loren. Na taj način, tek sklopljena koalicija počela je da se para na svima šavovima; došlo je do neprijatnih i žestokih razmirica koje su najzad dovele do konačnog raspada između Engleske i Pruske.

Pomorske države bile su potpuno u pravu prema duhu ugovora, a čak je i pruski ministar Hardenberg govorio: »Mi ćemo, bez sumnje, da se saglasimo u tome da je spas Holandije najvažniji i da mi moramo po mogućnostima verno i tačno da ispunjavamo ugovor koji smo zaključili sa pomorskim državama, ako ne želimo da se još više izložimo optužbi za izdajničku politiku i da budemo opšte omrznuti i napušteni«. Ipak Hardenberg nije uspeo ništa da učini protiv svog vrlo uticajnog kolege Haugvica, koji je baš i uneo ovaj paragraf u Haški ugovor, i sada je stajao na strani Melendorfa.

Tada su Englezzi obustavili isplatu prinadležnosti i pruska vojna dejstva bila su ponovo paralisana. O pohodu na Alzas i Loren nije bilo, naravno, ni reči. Melendorf je zauzeo samo one položaje u Pfalcu sa kojih su Prusi bili isterani prošle godine. Potom, u jesen, on je bio primoran da ih ponovo napusti i otstupi preko Rajne, kada su Austrijanci takođe bili isterani iz Belgije i povukli se preko Rajne. Na taj način, Francuzi su dobili kao rezultat svoga pohoda ne samo Belgiju, već i levu obalu Rajne; ali je i to bilo malo. Pišegri je do Božića te godine osvojio još i Holandiju, proglašivši je Batavskom Republikom. Ovo je bila prva kćer — republika, kojima je počela da se okružava Francuska.

Staropruska država nalazila se sada u punom raspadanju. Bila je odvojena od Francuske širokom provalijom revolucije, sa Engleskom u neizgladivoj zavadi, a sa oba carska dvora mir se nalazio na oštici mača; grcajući zbog pljačke u Poljskoj u potpunom finansiskom rasulu, sa vojskom obeščaćenom bednim ratovima, ona je visila nad provaljom. Za nju više nije bilo spasa, radilo se samo o odlaganju njene propasti, a odlaganje je moglo da se kupi zaključenjem ponižavajućeg mira, prepustajući se na milost revolucionarne Francuske. Sve junačenje u proglašu od 1792 godine bilo je konačno iščezlo iz pruskog junkerstva. Kako generali, tako i diplomate nastojali su da se sklopi mir sa Francuskom, bez obzira na oronulog kralja koji nikako nije mogao da se odrekne svoje sumanute ideje, da on, kao »viteški monarh«, ne može da vodi pregovore sa »ubicama kraljeva«. Oni su učinili da on ipak prihvati ove pregovore, ukazavši mu na to da je Robespier svrgnut i obećavši da će se pregovori voditi preko Bartelemija, francuskog poslanika u Švajcarskoj — diplomate iz doba Luja XVI.

U Parizu su vrlo rado izšli u susret pruskim predlozima za mir. Ovde su živeli još uvek u naivnom verovanju da staropruska država ima još relativno savremen karakter i bili su spremni čak da zaključe savez sa Pruskom. Naravno, pri ovome nišu zaboravili obezbediti i svoje sopstvene interese i staviti na pobeđenog »kau-

dinski jaram⁶⁾». Pruska je, naime, morala jednostavno da izađe iz koalicionog rata i da se odrekne svojih poseda na levoj obali Rajne u slučaju ako Francuska uspe da zauzme ovu obalu; u naknadu za to, ona je trebala prilikom zaključenja opštег mira da dobije, prema prećutnom prijateljskom sporazumu, posede od zemalja oduzetih crkvenim kneževima na desnoj obali Rajne. Mir, koji je zatim zaključen u Bazelu 5 aprila 1795 godine, određivao je demarkacionu liniju, koja je počinjala na istočnoj obali Frizije, protezala se prema jugu do Majne, a odatle išla na istok do Šleske, obuhvatajući na taj način celu Severnu i Srednju Nemačku; Francuzi su obećali da će poštovati ovu liniju ako staleži carstva, obuhvaćeni ovom granicom, budu sačuvali najstrožu neutralnost.

Pretstavnik Pruske prilikom zaključivanja ovoga mira bio je lično Hardenberg koji je tu nedavno opominjao da se napusti politika koja može da odgurne svakog od Pruske i da na nju navuče opšti prezir; baš on je morao da dovede ovu politiku do one granice koju dotada još nije dostigla. Odavde se izvlačio zaključak da je Bazelski mir, pored sve svoje sramote, bio neophodan Pruskoj. I ovo je, naravno, tačno; može biti čak i tačnije nego što prepostavljaju pisci koji ulepšavaju istoriju. Od celokupne feudalne koalicije ponestao je dah najpre staropruskoj državi; ona je bila potpuno iscrpena posle kraće borbe protiv revolucije, u intelektualnom, moralnom, finansiskom i vojnom pogledu, dok su druge države feudalne koalicije mogle još prilično vremena da se suprotstavljaju revoluciji sa promenljivom srećom. Stara pruska država izšla je iz toka velikih događaja i životarila je bedno pod zaštitom kukavičke neutralnosti; omrznuta i prezrena od sviju, ona je po skupu cenu kupila poslednju deceniju svoga života.

KONAČNA ODLUKA CARSKOG PRETSTAVNIŠTVA

Prvi koalicioni rat završio se još pre promene pruskog monarha. Austrija je zaključila sa Francuskom prethodni mir u Leobenu, dve godine posle Bazelskog mira, a pola godine posle toga bio je zaključen, 17 oktobra 1797 godine, definitivni mir u Kampo-Formiju.

Austrija se borila za opšte feudalne ciljeve sa većom energijom nego Pruska, i imala je izvesne uspehe nad Francuzima u Južnoj Nemačkoj. No, najzad, pretrpela je poraz na italijanskom vojištu od nadmoćnog vojnog talenta mладог generala Bonaparte, koji je, iako nije ni izdaleka pronašao novi način ratovanja, umeo da ga upotrebi i iskoristi genijalnije nego svi drugi vojni talenti Francuske revolucije.

Uslovi mirovnog ugovora nisu bili ni izdaleka nepovoljni za austrijsku monarhiju. Ona je ustupila Francuskoj Belgiju, koju je već odavno smatrala kao izgubljenu pretstražu, odrekla se takođe

⁶⁾ Izraz za stanje nemoći iz kojeg nema izlaza bez poniženja. Izraz potiče iz starorimске istorije kada su jednom neke pobedene legije morale u Kaudinskom tesnacu proći ispod jarma u znak poniženja. — Prim. red.

Lombardije i pristala na stvaranje Cisapliske Republike, sastavljene od Lombardije, Modene, dela papske oblasti i dela Venecije, gde je Napoleon srušio trošnu oligarhisku državu. Za ovo je Austrija dobila veći deo Venecije, a i Istru i Dalmaciju, što je stvaralo odlično zao-krugljivanje njenih poseda i stavilo je ujedno u dobar pomorski položaj. Sramota ovoga mira za Austriju se sastojala u onome u čemu je bila i sramota Bazelskog mira za Prusku; car se obavezao da opljačka nemačko carstvo obećavši Francuskoj Republici pomoći u zadobijanju leve obale Rajne. Pregovori po ovome vođeni su na Kongresu u Raštatu od strane opunomoćnika carstva i pretstavnika Francuske Republike.

Ovaj Kongres je otpočeo rad u decembru 1797 godine i trajao je celu godinu; on je bio praćen istim onim zlobnim i uzaludnim svađama, sa kojima je otpočela pljačka leša Svetе Rimske Imperije nemačke nacije⁷⁾). Francuski opunomoćnici su se ponašali kao pravi gospodari i naredbodavci Nemačke i imali su za to sve osnove; Nemački kneževi su se vrteli snishodljivo oko njih kao gomila gladnih lovačkih pasa. Nijedan od ovih plemića nije osećao nacionalnu uvredu zbog gubitka leve obale Rajne, naprotiv, svaki od njih je htio da dobije svoj deo kroz pljačku crkvene imovine. U Bazelu se, kao i Kampo-Formiju, prečutno podrazumevalo da će gubici, koje pretrpe svetovni kneževi ustupanjem leve obale Rajne, biti nadoknadeni konfiskacijom crkvenih poseda na desnoj obali Rajne; nezažljiva pohlepa kneževa dobila je puni zamah i oni su se tako ponižavali da je Bonaparta, koji je na kratko vreme posetio Kongres, sačuvao za uvek u svom srcu prezir prema ovom kneževskom ološu.

Na Raštatskom kongresu pred očima celog sveta prvi put se ispoljilo koliko je nisko pao moralni nivo Pruske. Uloga posrednika, koju je ona igrala zbog svoje neutralnosti, pokazala se kao potpuna iluzija. Nemački kneževi, koji su bili štićenici Pruske, jurili su, ne obraćajući nikakvu pažnju na Prusku, prema francuskim poslancima kao stvarnim darodavcima. Pruska je trebala da se zadovolji, kako kaže sam Trajčke, tužnom ulogom da bude prva između ovih sitnih državica, pohlepnih na plen. Ali, Austrija je Pruskoj ponajmanje želela povećanje; u tajnim klauzulama ugovora u Kampo-Formiju ona se ogradiла pristajući da jedino pruski posedi, na levoj obali Rajne ne smeju da pređu u posed Francuske, te da na ovaj način ne bi dala Pruskoj povoda za druga osvajanja.

U istim tajnim klauzulama Austrija je izdejstvovala francusko posredovanje za pripajanje episkopata Salzburg; ona je, takođe, htela da kusa crkvenu hranu. Ipak joj ova luda jagma u Raštatu nije prijala; ako bi svi crkveni posedi bili podeljeni, njena vlast nad carstvom, koja se zasnivala uglavnom na tri crkvene izborne kneževine, bila bi jako poljuljana; uz ovo treba dodati još i to da se revolucionarna propaganda širila sve više i više. Bonaparta se uputio u Egipat da napadne englesku svetsku prevlast na najosetljivijem

⁷⁾ Naziv nekadašnjeg nemačkog Rajha (962—1806) koji se upotrebljavao počev od XV veka. — Prim. red.

mestu; potom je, 15 februara 1798 godine, bila proglašena Rimska Republika, a 12 aprila — Helvetska⁸⁾. Kada su u novembru 1798 godine napuljske trupe upale u rimsku oblast, one su bile odbačene; francuske trupe su zauzele Napulj, koji je 25 januara 1799 godine bio pretvoren u Partenopejsku Republiku.

Tako su se već u letu 1798 godine vezivali konci za drugu feudalnu koaliciju protiv Francuske revolucije. Austrija je odlučila da se ponovo lati oružja, koje Engleska još nije bila odložila, a Rusija joj se ovoga puta priključila ne samo rečima, već i delom. Caricu Katarinu je nasledio njen sin Pavle, isto tako polusumanut kao i njegov otac, i počeo je istom fanatičnom marljivošću da sprovodi onaj krstaški rat protiv Francuske, kojim je Katarina samo varala nemačke države. Ova Druga koalicija, u koju su stupili još i Napulj, Portugalija, Švedska i Turska, bila je mnogo opasnija za Francusku nego prva; predznak surovosti kojom se sada nameravalo boriti pretstavlja sramno ubistvo francuskih poslanika od strane austrijskih husara, kada se razišao Raštatski kongres posle objave rata 1799 godine.

Pruska vlada je pri tome radosno trljala ruke. Uobražavala je da je ona središte Evrope stoga što prikuplja svoje snage, dok su ostale države međusobno uništavale snage jedna drugoj. Ipak su Francuzi počeli da nagadaju stvarno stanje staropruske države. Sijes, francuski poslanik u Berlinu, izveštavao je Pariz: »Pruski kralj je doneo najgore rešenje, naime, da se ne odlučuje ni na šta. Pruska želi da ostane sama, što je vrlo povoljno za Francusku; za vreme ovog pruskog slepila, ona može da izade na kraj sa drugima. Potpuno se netačno govori da je Berlin centar evropskih pregovora; celokupna mudrost berlinskog dvora sastoji se u tome da igra uporno i stalno pasivnu ulogu«. Na suprotnoj strani u početku su uveliko sumnjali da li se tu radi o zajedničkoj igri Pruske i Francuske, ali kada se obelodanilo da je po sredi samo potpuno ništavilo Pruske, strah je zamenilo osećanje koje je bilo vrlo daleko od poštovanja.

Druga koalicija je postigla velike uspehe. U Nemačkoj su se srećno borili Austrijanci. Englezzi su uništili kod Abukira francusku ratnu flotu; zatim je bila osvojena Italija, i to ustvari ruskim povedama. Italijanske kćeri-republike, koje je obrazovala Francuska, iščezle su; na njihovo mesto je došla papska država i Napuljska Kraljevina. Zajedno sa spoljnim teškoćama porastao je i unutrašnji rascep u Francuskoj Republici. Vlada Direktorijuma, u kojoj se neposredno olicavala vlast buržoazije, nije mogla da savlada ni spoljne ni unutrašnje teškoće. Međutim, francuski narod držao se čvrsto tekovina revolucije. On je dočekao sa velikom radošću generala Bonapartu, koji se vratio iz Egipta na vest o porazu u Italiji, i voljno je podneo prevrat kojim je Bonaparta 18 brimera (9 novembra) 1799 godine rasterao Direktorijum i postao samodržac, u početku u vidu konzula sa dva druga, koji su, naravno, imali samo figurativni značaj.

⁸⁾ Helvetska Republika (1798—1803) — naziv za Švajcarsku u državnoj formi kakvu joj je dala Francuska. — Prim. red.

Bonaparta je crpeo svoje snage iz nasleđa buržoaske revolucije, koju je on počeo da likvidira i spolja i iznutra; prva reč koja je izrečena o pobediocu 18. brimera pokazala se i kao najtačnija. »Ovo je jakobinstvo u punom smislu, koncentrisano u jednom čoveku i naoružano celokupnim oružjem revolucije« — rekao je grof Markov, ruski poslanik u Parizu.

Ovde nije mesto da raspravljamo o unutrašnjoj politici Bonaparte; u spoljnoj politici on je našao znatno uprošćenu situaciju. Druga koalicija počela je ubrzo, kao i sve feudalne koalicije, bez obzira na njene uspehe, da se nagriza od uzajamne mržnje i zavisti; baš u Italiji, gde se borila najuspešnije, tu se baš odigrao raskid između Austrijanaca i Rusa. Tugut, koji je želeo da dobije potpunu slobodu za habzburšku dvorsku politiku na poluostrvu, odgurao je ruskog generala Suvorova sa njegovog pobedničkog puta preko Alpa u Švajcarsku. Ovo je toliko naljutilo ruskog cara, da je istupio iz koalicije oktobra 1799. godine, baš onda kada se Bonaparta vratio iz Egipta. Sa svojstvenom mu suludošću bacio se car u potpuno suprotnu stranu; videći manje jasno nego njegov pariski poslanik, on je smatrao da je Bonaparta opet uspostavio red i poredak posle 18. brimera i počeo je da za njega vezuje sanjarije koje je dotada vezivao za staru francusku kraljevsku porodicu.

Što se tiče Engleske i Austrije, novi prvi konzul se pokazao spremnim na mir. Istina, to je mogao da bude samo taktički korak, iako i buržoaski istoričari počinju danas da odriču bajku o nezajazljivom osvajaču, koji je stalno napadao miroljubive feudalne kneževe da bi sebi ostvario svetsku vlast. Ali, iako je to bio samo taktički korak, bio je u svakom slučaju dosta vešt; Pit mlađi⁹⁾ je odgovorio grubo da je jedini put ka miru uspostavljanje stare Francuske u njenim pređašnjim granicama; odgovor Tuguta je bio umereniji po formi, ali je i on odbio mir, koji je Bonaparta predložio pod uslovima dogovora u Kampo-Formiju. Na taj način je otpočeo vojni pohod 1800. godine, koji je ponovo doneo u bitkama kod Marenga i Hohenlindena pobedu francuskim zastavama. Austrija je morala da pristane na mir, koji je bio zaključen 9. februara 1801. godine u Linevilu i koji je doneo Austriji mnogo teže uslove od mira u Kampo-Formiju.

AUSTERLIC

Zemlje, koje su odlukom pretstavnika Rajha bile bačene kao naknada staropruskoj državi, bile su poslednji prividni uspeh neutralne politike posle Bazelskog mira. U letu 1803. godine, kada su Francuzi zauzeli izbornu kneževinu Hanover, počeli su da sazrevaju gorki plodovi ove politike.

Ovo je bila posledica Anglo-francuskog rata koji je opet izbio posle Amijenskog mira, za koji se ispostavilo da je samo nesigurno

⁹⁾ Pit mlađi (1759—1806) engleski državnik i dugogodišnji predsednik vlade. — Prim. red.

primirje. Za ovaj rat nije bila kriva ni jedna ni druga strana sa tačke gledišta istoričara — moralista; rat između Francuske i Engleske bio je istoriska nužnost, borba najrazvijenijih nacija za svetsko tržište, kako je to proročanski uviđao nemački pesnik:

Dva moćna naroda vode borbu
Za prevlast na zemlji,
Preteći slobodi svih nacija
Oni vijaju trozupcima i munjama.
Sve zemlje moraju davati zlato
I kao Bren u varvarskom veku
Frank baca na terazije pravde
Svoj čelični mač.
Britanci šire svoju flotu
Požudno kao polip svoje krake
I ogromno carstvo slobodne Amfitrite
Hoće da zatvore kao svoju kuću.

No, to je bila borba lava sa ajkulom. Moćni protivnici nisu mogli da se uhvate neposredno u koštac. Francuska nije mogla da uništi englesku flotu, a Engleska francusku suvozemnu vojsku. Jedino osetljivo mesto za englesku na kontinentu bio je Hanover, koji je bio vezan sa Engleskom personalnom unijom. Baš namera da se zatvori ova glavna tačka za uvoz engleske robe na kontinent i dovela je do posedanja Hanovera od strane francuskih trupa. To je, međutim, veoma ugrozilo neutralnost Severne Nemačke, koja je bila garantovana Bazelskim mirom. Hanover se graničio sa matičnim zemljama pruske države, okružavao je Bremen i Hamburg, vladao donjom Elbom i Vezerom i širio se do kapija Libeka i obala Baltičkog Mora. Francuske trupe su se nalazile sada na dva dnevna marša od Magdeburga, na pet marševa od Berlina i na sedam od Stetina.

U Berlinu je ipak nedostajalo hrabrosti da se uloži odlučan protest protiv narušavanja čuvene demarkacione linije. Savetnik vlade Lombard uputio se sa bojažljivo protestnim pismom u Brisel, gde se nalazio Bonaparta, i dozvolio je da ga ovaj ismeje. Lombardov referat spada u najzabavnija dokumenta pruske gluposti. »Nemoguće je preneti, — stoji tamo, — onaj ton plemenite iskrenosti i dobrote, sa kojom je prvi konzul izrazio svoje poštovanje Vaših prava, da bi ulio Vašem veličanstvu ono poverenje koje on (Bonaparta) zaslužuje«. Lombard je hvalio »Plemenitu jednostavnost i tako privlačivu iskrenost« Bonaparte. »Meni se čini da se on čvrsto rešio da poštuje prava neutralnih. Pored toga, on vanredno poštuje vojnu snagu Vašeg veličanstva, i, ako se ja potpuno ne varam u svojim zapažnjima, on se nikada neće usuditi da navuče na sebe, radi nekog nepravednog dela, svu težinu Vašeg oružja«. Bonaparta je imao sve razloge da podmetne ovu šipku namazanu lepkom, na koju su tako

rado sleteli pruski klipani. On je htio, prema rečima jednog francuskog istoričara, da stvori od Pruske branu, koja bi za englesku robu potpuno zatvarala obale kontinenta. On je čak bio spremam da napusti Hanover ako Pruska hoće da stupa sa njim u savez protiv Engleske; ali, kako je ovde opet bila potrebna odluka, na koju se pruska nemoć nije usuđivala, stvar se završila time što su francuske trupe i dalje iskoriščavale Hanover, zatvarale Elbu i Vezer, a pruska trgovina je faktično prestala da postoji.

Za to vreme Bonaparta je u logoru kod Bulonja koncentrisao veliku armiju da bi izvršio iskrcavanje u Englesku i naneo odlučujući udarac svom smrtnom neprijatelju na njegovoj sopstvenoj zemlji. Njegova je moć neprekidno rasla; on je primorao da ga 1804 godine proglaše carem Napoleonom i da ga kruniše papa; krunisao se takođe i gvozdenom krunom kraljeva Lombardije; postao je njen kralj, a svoga pastorka, Evgenija Boarnea, postavio je za vice-kralja Italije i pripojio je Đenovu i Parmu Francuskom carstvu. Njegova volja je vladala u Holandiji i Švajcarskoj; južnonemački kneževi gledali su u njemu svog pokrovitelja, a zaposedanjem Hanovera on je probio široku brešu u Severnoj Nemačkoj.

Da bi oborio tako jakog neprijatelja, Pit je počeo da stvara Treću koaliciju i uspeo je da u nju uvuče Austriju i Rusiju, pored nekoliko malih država. U Beču su isto tako nerado trpeli Linevilski mir kao i nekad mir u Kampo-Formiju, a još manje ono što je iz Linevilskog mira proisticalo: gubitak moći Habzburga u Nemačkoj i Italiji. Tamo su instinkтивno shvatali da je stara nemačka carska titula izgubila svaki sadržaj i vrednost; posle stvaranja Francuskog carstva bilo je proglašeno nasledno Austrisko carstvo. Pre nego što bi se odrekli zauvek prava i predanja stoljeća, hteli su još jednom da okušaju sreću oružja.

Car Aleksandar odlučio je da stupa u Treću koaliciju iz potpuno drugih razloga. Njegov pokušaj da podeli svetsku prevlast sa francuskim vladocem nije mu doneo ništa, dok je druga strana dobila isuviše. Takvi rđavi poslovi nisu se nikad svidali ruskoj pohlepnosti. Aleksandar je htio sada jedanput da pokuša sa suprotnim polom svoje dvostrukе politike primivši na sebe ulogu oslobodioca Evrope od galske tiranije. Potpuno je razumljivo što je, shodno čvrstim carističkim tradicijama, skrivaо svoje osvajačke planove. On je najradije isticao u prvi plan svoju najveću tugu povodom smrti vojvode od Engijena, princa iz stare francuske kraljevske kuće, koga su po nalogu prvog konzula uhvatili u Badenu i streljali u foru Vensem kao odmazdu za rojalističke atentate kojima je bio ugrožavan njegov život. Ko bi i bio pogodniji za ulogu zaštitnika uvređenog legitimite nego kuća Romanova, pošto je u ovoj kući pravo nasledja bilo vrlo oprezno regulisano drskim brakolomstvima i tajnim ubistvima. Sam car Aleksandar, glava kuće, čuvao je brižljivo i mazio ubice svog oca i poveravao im je, bez obzira na njihovu potpunu vojničku nesposobnost, komandovanje u ratu za najveća dobra čovečanstva.

U aprilu 1805 godine Treća koalicija bila je spremna; ona je bila isto tako reakcionarna kao i dve prve. Ona je proglašila za svoj cilj vraćanje Francuske u pređašnje granice, stvaranje, — putem podele osvojenih zemalja, — čvrste granice prema Francuskoj i sporazum o opštem sistemu javnog prava u Evropi, tj. uspostavljanje feudalnog društva. Nova koalicija ipak je naučila nešto od svojih prethodnica — da prvo treba ubiti medveda, a potom deliti njegovu kožu, pri čemu, međutim, tri velike države nisu bile ubeđene da će uspeti, makar i ujedinjenim snagama, da savladaju naslednika revolucije. One su hteli da imaju kao saveznicu, bilo to dobrovoljno ili ne, i prusku državu.

Na taj način, pruskom dvoru činjene su ponude sa obe strane i ondašnji zvanični krugovi izjavljivali su sa istom onom hvalisavošću koju su potpuno očuvanu nasledili sadašnji njihovi potomci: »Nikada još nije pruska politika dostizala onu uzvišenost na kojoj se sada nalazi; Berlin je sada središte diplomatičke«. Štajn je, međutim, gledao pesimistički na ovu situaciju i pretskazivao: »Mi nećemo izvući nikakve koristi zbog perfidnosti naših načela; besprincipijelnost našeg ponašanja čini od nas objekt opštег preziranja i odvratnosti. I stvarno, sudska staropruska država rešavala se usred opštег prezrenja.«

Prvi je ovo preziranje otvoreno izrazio car Aleksandar. Pit je špekulisao na pruskoj pohlepi; on je htio da kupi stupanje Pruske u koaliciju po cenu obećanja leve obale Rajne, a u krajnjem slučaju Belgije. Ali je caru to izgledalo suviše za pruskog vazala; on je predlagao znatno, ali neodređeno proširenje prema zapadu i pokušavao da upotpuni privlačnu snagu ovog zemljišnog kolača veoma realnim pucanjem biča. Ovo nije privlačilo Berlin, utoliko pre što je Napoleon ponovo nudio Hanover za ofanzivno-defanzivni savez između Francuske i Pruske. Hardenberg je bio za, Haugvic protiv i, posle dugotrajnog kolebanja tamo i ovamo, kralj je doneo odluku za koju je jedino bio sposoban, tj. nije doneo nikakvu odluku i ostao je u starom zatarabljenom ležištu najstrožije neutralnosti.

Međutim, Austrija je 8 septembra počela rat; austrijske trupe prešle su In i ušle u Bavarsku. Pri tome su se odmah ispoljile nesuglasice i trivenja u ovoj feudalnoj koaliciji; predviđalo se dizanje na noge svih raspoloživih snaga od Štetina do Napulja i njihova pojавa na Rajni pre nego što Napoleon može da posumnja kakva mu opasnost preti. U stvarnosti pak, Napoleon se već nalazio u Švapskoj sa nadmoćnim vojnim snagama. Kurir iz Vilne sa pismom od cara došao je u Berlin tek 19 septembra. Car je u pismu zahtevao sastanak sa kraljem i jednovremeno ga ukratko obaveštavao da će se 100.000 ruskih vojnika odmah uputiti preko Južne Pruske i Šleske da se sjedine sa austrijskim trupama. Pošto su se u Berlinu tek nedavno obavezali na najstrožu neutralnost prema Francuskoj, Hardenberg i Haugvic održali su veliko savetovanje sa najistaknutijim generalima, na kome je bilo odlučeno da se neutralnost i nezavisnost Pruske brani oružjem. Ali, za naoružanje je potrebno da se dobije,

pre svega, u vremenu. Zbog toga nije bilo moguće odbiti susret kralja i cara, nije bilo moguće prekinuti mirne pregovore; trebalo je da se u Beču i Petrogradu pripreti da će se Pruska baciti u zagrljaj Francuske, ako se car lati nasilnih mera.

U tom je cilju bila objavljena mobilizacija vojske, ali, još dok je ona trajala, došao je izveštaj da je Napoleon, ne pitajući Berlin, uputio deo svojih trupa preko oblasti Ansbah da bi brže podišao neprijatelju. Raspoloženje u Berlinu iz temelja se promenilo, naročito zbog toga što je u taboru koalicije došlo do opravdanog potsmenjanja, jer, ako će Pruska kažnjavati svakog narušioca njene neutralnosti oružjem, neka se okrene sad protiv onog stvarnog. 14. oktobra došlo je do pruskog protesta u kome je pisalo da bi kralj mogao na osnovu događaja u Ansbahu doneti »ozbiljne zaključke o namerama cara«, ali da se ograničava na to, da »smatra sebe oslobođenim svih ranijih obaveza«. Time nije baš mnogo rečeno, utoliko manje što je pruska vlada mirno primila onih 66.000 guldena, koje je Napoleon nudio kao naknadu za štete nanesene Ansbahu.

Koalicione države su, međutim, žurile da kuju gvožđe dok je vruće. 25. oktobra došao je u Berlin ruski car, a dva dana docnije austrijski nadvojvoda Anton. Car je napregao sve svoje glumačke sposobnosti i uspeo da izazove ratničko oduševljenje kod polaskane kraljice. 3. novembra bio je zaključen Potsdamski ugovor, prema kome je Pruska primila na sebe oružano posredovanje između zaraćenih strana, s tim da osnova bude takav mir, koji bi pre svega obezbedio nezavisnost Nemačkog carstva, Holandije i Švajcarske i kojim bi se odvojila italijanska kruna od francuske. Ako u toku od 4 nedelje Napoleon ne bi prihvatio ovo posredovanje, — ovaj rok je zahtevao vojvoda od Baunšvajga da bi doveo vojsku u stanje borbene gotovosti, — Pruska bi stupila u koaliciju sa vojskom od 180.000 ljudi, uz uslov da joj se prošire njeni posedi. U tajnoj klauzuli ugovora car je obećao da poradi na tome da Engleska pristane da ustupi ili dâ zamenu za Hanover. Ovaj savez je bio potvrđen komedijom, koju je odigrao car sa kraljem u ponoć nad grobom starog Frica¹⁰⁾.

Sada je stvar bila u tome da Pruska radi brzo i da austrijske i ruske trupe izbegavaju odlučne ratne sukobe dok u rat ne stupe pruske snage. Napoleon je otpočeo rat, u savezu sa južnonemačkim kneževima, teškim udarcima kojima je, usled kapitulacije kod Ulma, zarobio jednu celu austrijsku armiju i zauzeo Beč. Sada se nalazi u Moravskoj, pred ujedinjenom austrijsko-ruskom vojskom koja je bila znatno nadmoćnija. Njegova situacija onda, uopšte uzev, nije bila povoljna. Nelson je uništil kod Trafalgara francusku flotu, a jedna se austrijska armija kretala iz Italije i Tirola prema Beču; da je sad stupila još i Pruska u rat, Napoleon bi upao u opasna klešta.

Ali su baš nedostajala oba glavna uslova od kojih je zavisio uspeh koalicije. Bez obzira na to što je ugovor od 3. septembra pred-

¹⁰⁾ Misli se na pruskog kralja Fridriha II. — Prim. red.

viđao da pruski predstavnici moraju odmah da se upute u francuski Glavni štab, Haugvic je napustio prusku prestonicu tek 14 novembra, noseći u džepu ne samo Potsdamski ugovor, već i tajnu kraljevsku instrukciju da po svaku cenu obezbedi mir između Francuske i Pruske. Haugvic je putovao tako sporo da je stigao u Brno kod Napoleona tek 23 novembra. U toku pregovora od četiri časa on nije rekao ni reči o svojoj misiji i dozvolio je da ga upute u Beč radi pregovaranja sa ministrom Taljeranom, koji ga je primio sa praznom učtivošću. Četiri dana posle ove audijencije kod Napoleona, ruski je car, u nastupu sumanutog samopouzdanja, ubrzao napad na francusku armiju i austrijsko-ruske trupe bile su do nogu potučene kod Austerlica. Sa istom preteranom užurbanošću austrijski car je dva dana zatim zaključio primirje, čiji je glavni uslov bio odlazak Rusa. Treća koalicija je bila razbijena i to utoliko odlučnije, što je između Austrije i Rusije otpočela žestoka svađa.

Haugvic je dočekao saopštenje o bici kod Austerlica usklikom: »Hvala bogu, spaseni smo!« Sa trakom Legije časti obilazio je pravove francuskih dostojanstvenika, ali je dobio audijenciju kod cara tek 7 decembra. Ni ovoga puta on nije ni reči rekao o svojoj misiji, već je samo čestitao caru pobedu kod Austerlica. »Ovo je kompliment, — odgovorio je suvo Napoleon, — čija se adresa promenila zahvaljujući sudbini«. Međutim, situacija je još bila takva da je on smatrao za potrebno da pokaže izvesnu uzdržljivost; jedino u svom biltenu on se već izrazio sa dosta potcenjivanja o pruskoj snazi, a u razgovoru je rekao: »Da sam izgubio bitku kod Austerlica, berlinski prefekt bi pobegao od mene i postao bi austro-ruski čovek«.

Pošto je Austrijance do takve mere uplašio, ostalo je još samo da im se oduzme nada na prusku pomoć, te Napoleon ponovo pozove pruskog poslanika i sruči na njega bujicu pretnji. On mu je izdiktirao ugovor prema kome je Pruska zaključivala sa Francuskom defanzivno-ofanzivni savez. Obe države su uzajamno garantovale posede i obećavale da izvrše ratifikaciju ugovora u roku od tri nedelje. Pruska je Bavarskoj ustupila grofoviju Ansbah, a oblast Kleve na desnoj obali Rajne i tvrđavu Vezel — Francuskoj; kao naknadu, Pruska je trebala da dobije Hanover i oblast sa 20.0000 stanovnika, koju je trebala da joj ustupi Bavarska. Ovaj ugovor u Šenbrunu bio je zaključen 25 decembra, baš na onaj dan kada su pruske trupe trebale da istupe protiv Napoleona.

Haugvic se vratio u Berlin sa ovim dragocenim dokumentom u džepu. On nije bio dočekan kao izdajica zemlje i naroda, već kao čovek koji zasluzuje potpuno poverenje svoga kralja, čije je oruđe on ustvari i bio. Uostalom, opet se nije reklo ni da, ni ne, već je Haugvic ponovo upućen u Pariz da bi izdejstvovao izvesne izmene u ugovoru; naročito su teritorijalna ustupanja bila veoma nepoželjna, ili je bar trebalo tu stvar odložiti na neodređeno vreme. U Berlinu je preovladalo osećanje potpune bezbednosti i armija je demobilisana kao da su nastupili sušti mir i blagostanje u celom svetu.

Međutim, naivnog Haugvica čekala je u Parizu nova bura od strane Napoleona, koji je dobro uočio da je Pruska isto toliko glupa koliko i podmukla. Ipak, on je pristao na neke izmene u ugovoru, ali samo na one koje su odgovarale njegovim interesima i samo utoliko, ukoliko su one išle na štetu pruskog kralja. On je brisao naknadu koju bi Bavarska morala da plati za Ansbah i uneo obavezu za Prusku da za engleske brodove zatvori ušća Elbe i Vezera, kao i sve pomorske luke. Na taj način pogoršan ugovor bio je zaključen 15 februara i prihvaćen u Berlinu nekoliko nedelja docnije.

Takav je bio zasluženi kraj diplomatsko-vojne kampanje, koja stvarno pretstavlja neupotrebivu sмеšu gluposti i laži, jedinstvenu čak i u istoriji monarhija.

KATASTROFA

KAKO JE NASTAO RAT

Pruska država je navukla na sebe neizmerno težak teret sramote u toku zime 1805—1806 godine: od Potsdamskog novembarskog ugovora, koji je zaključila sa Rusko-engleskom koalicijom, do Pariskog februarskog sporazuma, zaključenog sa Napoleonom. Mi bismo jako potcenjivali nemanje stida koje je tako svojstveno pruskom junkerstvu, kada bismo pomislili da će se primetiti tragovi kajanja.

Naprotiv, ukoliko je više postajalo već poslovično prusko verolomstvo, utoliko je drskiye postajalo prusko junkerstvo. Samo je malo njih, kao Šarnhorst i Štajn, naslućivalo propast koja je pretila i činilo ozbiljne pokušaje da se ona spreći, ali su se ti pokušaji razbijali o nesavladljivu kraljevu ograničenost. Klika Haugvic—Lombard, koju je on štitio, produžila je mirno svoju nečasnu izdaju otadžbine. Istina, ova klika ipak nije bila toliko zaslepljena da uopšte ne vidi onu opasnost kojoj je išla u susret, ali se nadala da će je izbeći »svima mogućim smicalicama i lukavstvom«, kako se izrazio sam Lombard, koji je otvoreno igrao ulogu špijuna francuskog poslanika, kome je dostavljao tačne izveštaje o svima sednicama vlade, zbog čega je od njega bio otvoreno preporučen u Parizu za nagradu.

Uporedo sa ovim, gardiski junkerski oficiri zveckali su sabljama, razbijali prozore Haugvicu i uz zvuke truba i doboša klicali »Živeo« Hardenbergu, koga je Napoleon proganjao. Čak je kraljica od vremena posete ruskog cara Potsdamu, izvolela da igra ulogu orleanske device, iako joj je za ovo nedostajalo upravo sve ono što je potrebno. Izgleda da je bio mnogo ozbiljniji ratnički zanos princa Luja Ferdinanda, čiji je otac, navodno, bio jedan od braće starog Frica, dok je ustvari to bio general Šmetau. Svi njegovi maniri pretstavljali su osvežavajući kontrast apatičnom kraljevom karakteru. Iako se njegova, »genijalnost« ispoljavala dotada u priličnoj

raspuštenosti, ipak prijateljstvo, koje su mu iskazivali Šarnhorst i Stajn, govori do izvesne mere da je on bio sazdan od drugog materijala nego što su bili ostali pruski prinčevi. On je proklinjao »nitkove koji su nas izdali« — Haugvica, Lombarda i društvo — i dosta duhovito ismejavao protivrečni Berlin, koji je pozdravljaо vojsku, a platio se rata, igrao i dopuštaо da stvari idu kako hoće, jer se na taj način ide u susret ili dugotrajnom ratu punom preokreta, ili miru, koji nosi u sebi klicu rata, koji preti da uništi »našu političku slobodu«.

Napoleon je takođe poznavao Berlin i odnosio se prema njemu sa otmenim prezironom. On je nalazio da su Prusi još gluplji od Austrijanaca. Svoje nove saveznike izvrgavaо je poniženju za poniženjem, sramotio u svojim zvaničnim novinama pruskog ministra Hardenberga kao engleskog najamnika, usled čega je hrabri kralj odmah uklonio Hardenberga i pored toga što je ovaj bio potpuno nevin. Napoleon je proširio granice Rajnske oblasti ustupljene prema februarskom ugovoru, ostavljao bez odgovora pisma kralja Fridriha Viljema i nije ga čak ni obavestio o stvaranju Rajnskog Saveza. I, naravno, to je bio samo uvredljivi potsmeh kada je Taljeran, kao usput, rekao pruskom poslaniku Lukeziniju da ako se Pruska oseća stešnjena obrazovanjem Rajnskog Saveza, može da osnuje Severno-nemačko carstvo.

U Berlinu su, međutim, u tome gledali blagonakloni potsticaj francuskog cara i osećali su se utoliko zadovoljniji što su posle prvih vesti o postojećem uspostavljanju Rajnskog Saveza i sami već bili obuzeti sličnim veličanstvenim maštanjima. Povodom ovoga vođeni su pregovori sa oba severnonemačka izborna kneza u Drezdenu i Kaselu; oni su trebali da postanu kraljevi i da se namire na račun sitnijih članova carstva, a pruski kralj trebalo je da postane car i glavnokomandujući savezne armije. U Drezdenu, kao i Kaselu, ovo je nailazilo, međutim, na malo odjeka. U Drezdenu nisu hteli ni da čuju o pruskom carstvu, a kada se Pruska odrekla ove težnje, na isto odbijanje naišlo je i prusko vrhovno komandovanje za slučaj rata. Drezdenski dvor zahtevaо je, naprotiv, savezni direktorij koji bi redom obavljale Pruska, Saksonska i Hesen, a umesto savezne armije — tri zasebne armije pod voćtvom ove tri najveće države. Ujedno, on je tražio i pripajanje svojim posedima saksonskih vojvodstava. Kaselski dvor bio je popustljiviji, ali po cenu mnogo većeg proširenja granica nego što je to mogla da pristane Pruska. Oba dvora bila su pre sklona da stupe u Rajnski Savez nego da se stave pod pruski protektorat, a njihovo instinktivno predosećanje da će kao dinastičke lutke tamo bolje prolaziti podupirala je, naročito u Drezdenu, i francuska diplomatiјa.

U atmosferi ovih besmislenih težnji delovala je kao bomba novost koja je od pariskog poslanika Lukezinija stigla u Berlin 7 avgusta 1806. Francuska se u ono vreme još nalazila u ratnom stanju sa Engleskom i Rusijom, a Pruska — u najmanju ruku sa Engleskom, koja je blokirala pruske brodove u engleskim lukama u znak protesta protiv zauzimanja Hanovera, izvršila blokadu severno-

nemačkih luka i izdavala dozvole za gusarenje radi uništavanja pruske trgovačke flote. Francuska je dobila mogućnost, posle smrti Pita, koji nije dugo živeo posle bitke kod Austerlica, da zaključi mir sa Engleskom. Lord Jarmut vodio je povodom toga pregovore sa Taljeranom u Parizu, a ruski car je uputio državnog savetnika Ubrija u prestonicu Francuske radi vođenja pregovora o miru. Kada je lord Jarmut izneo da je glavna prepreka zaključenju sporazuma hanoversko pitanje, Taljeran je izrazio mišljenje da se ne treba naročito snebivati po ovom pitanju, pošto engleski kralj može da dobije Hanover natrag kad god to zaželi. Engleski poslanik je saopštio ove reči svom pruskom kolegi Lukeziniju za vreme prijatnog ručka, sa namerom indiskrecijom, a ovaj je to odmah javio u Berlin.

Usled ovoga je već 9 avgusta 1806 bila izdata naredba o mobilizaciji većeg dela pruske vojske. To je bila najveća ludost, pošto se, posle svega onoga što je već bilo progutano, moglo sasvim pomiriti i sa ovom uvredom, tim pre što je bilo potpuno neverovatno da će uspeti mirovni pregovori između Francuske, Rusije i Engleske, koji su, stvarno, ubrzano i prekinuti. O »korzikanskoj podmuklosti« trebalo je čutati, jer je »pošteni« Fridrik Viljem smatrao da je potpuno u skladu sa njegovom političkom savešću dalje održavanje u dubokoj tajnosti prijateljskih odnosa sa ruskim carem, uprkos savezu sa Napoleonom. Ustvari, u Berlinu nisu nikako želeti rat, već su težili da budu naoružani »za svaki slučaj«, i mislili su da i ovoga puta nađu srećan izlaz iz situacije pomoću politike »provlačenja«, kako je obično govorio Bejme. Lukezini, koji je počeo da svira u ratnu trubu, bio je prema Napoleonovoj želji opozvan iz Pariza, a na njegovo je mesto određen general Knobelsdorf, koji je trebao da uveri cara u miroljubive namere Pruske. Napoleon je to prihvatio; on je izjavio: neka se Pruska samo odmah razoruža, i onda neće ništa stajati na putu uspostavljanja prijateljstva.

Lisice su se, međutim, zbog mobilizacije našle uhvaćene u kljusu. Oni nisu mogli da se razoružaju bez neke garancije da Napoleon neće izdiktirati razoružanoj državi još neke, sramnije uslove. U pruskoj vojsci počelo je da se ispoljava nezadovoljstvo i otpor. Mnogi generali, kao naprimer Bliher i Rihel, zahtevali su odlučno rat; gardiski oficiri galamili su više nego ikada, neki od njih tražili su otsustvo za Pariz, a na pitanje zašto, odgovorili su: da bi videli junaka na prestolu. — Drugi su oštirili svoje sablje na stepenicama koje su vodile u palatu francuskog poslanstva. Pruski kraljevi su imali uvek otvorene uši za ovakve razgovore u gardi.

U dvoru je vladala neverovatna zabuna. Kralj je bio potišten i često plakao; govorio je o abdikaciji sa prestola. Ali, kako se sav sastojao iz slabosti i tvrdoglavosti, to je u septembru vrlo nemilostivo dočekao molbu mnogih generala i prinčeva, a takođe i ministra Štajna, da najzad otpusti Bejma, Haugvica i Lombarda i opet je povratio vrhovno komandovanje onom istom vojvodi od Braunšvajga, koji je već pre 14 godina dokazao svoju potpunu nesposobnost na ovom poslu. Međutim, on nije mogao da se razoruža, a da ne postigne

bar neki uspeh. Odlučio je da kao svoj ultimatum postavi dva uslova: Francuska ne sme više da se meša u unutrašnje odnose Severne Nemačke, i njene trupe iz Južne Nemačke moraju da se povuku iza Rajne. Ovo je bilo, zaista, najmanje što je mogao da zahteva, ali je to bilo neuporedivo više od onoga što je Napoleon mogao da dozvoli da mu se iznudi pretnjom rata.

Napoleon nije nameravao da ustupi ni za jotu, ali je, ne štedeći miroljubive reči, utoliko brižljivije pripremao strašan udarac. Njegova pobednička vojska od 1805 godine stajala je u borbenoj gotovosti na južnoj granici Pruske. Napoleon je naredio da se ona koncentriše u Frankoniji i pozvao kontingente od Rajnskog Saveza, a 24 septembra 1806 je napustio Pariz i uputio se na Rajnu. Bio je toliko siguran u svoju pobjedu, da je za svoju ratnu blagajnu uzeo svega 24.000 franaka.

Međutim, i u Berlinu su odlučili da pređu u ofanzivu, ali ni pošto sa jasnom odlučnošću koja već sama po sebi nije bila moguća u ovome mestu. U traženju saveznika nailazilo se svuda na zatvorena vrata; niko više nije verovao, posle svih izdaja, pruskoj politici. Ko je u Berlinu mogao da garantuje da neće u poslednjem trenutku biti doneta druga odluka? Traži se mir sa Engleskom, kucalo se na vrata u Petrogradu i Beču; svuda se nailazilo na duboko i potpuno opravdano nepoverenje. Sam Haugvic počeo je onda da insistira na ofanzivi i ruski car je najzad pristao da posalje vojsku od 70.000 ljudi u pomoć, koja je mogla, istina, da dođe tek onda kada kocka već bude bačena. Pruska je uspela više da primora nego da privoli na savez jedino Saksonsku. Napoleon je, sa svoje strane, izjavio da vodi rat da bi očuvao Saksonsku od pokušaja nepoštenog suseda i njegov proglašenje je obaveštavao »narode Saksonske« da on ide da ih oslobodi. Svi su znali da drezdenski dvor očekuje samo pogodan trenutak za otcepljenje od Pruske. Hesenski dvor je objavio neutralnost, kao i vojvodstvo Braunšvajg, čiji je vojvoda trebao da komanduje pruskom vojskom.

Ofanzivne težnje bile su stalno paralisane nadom na mir. Istoga dana kada je Napoleon napustio Pariz, pruska vojska od 130.000 ljudi nalazila se u Tiringiji. Ovom broju treba dodati još 20.000 Saksonaca. Kralj i ratoborna kraljica stigli su u Naumburg. Ipak je bilo odlučeno, posle velikog savetovanja pruskog Glavnog štaba, da se upad u Frankoniju odloži do 8. oktobra, pošto je izjavljeno da će se do ovoga dana čekati Napoleonov odgovor na pruski ultimatum od 1. oktobra. Haugvic i Lombard su se, međutim, potpuno neshvatljivo, nadali da će se francuski car predomisliti i dati obavezu da neće povrediti Severnonemački Savez i čak da će povući svoje trupe iza Rajne. Napoleon, pak, kada je 7. oktobra u Bambergu primio ultimatum, koji mu je bio poslat preko Pariza, prsnuo je u glasan smeh. U svom biltenu on je nazvao pismo kralja »jednim od onih loših pamfleta kakve englesko ministarstvo naručuje da se pripremaju za 500 funti sterlinga godišnje« i obratio se svojim trupama ovim rečima: »Oni hoće da mi napustimo Nemačku čim ugledamo njihovu armiju.

Ludaci! Mi možemo da se vratimo u Francusku samo kroz trijumfalnu kapiju.

Na to se 9 oktobra 1806 u Erfurtu pojavio pruski proglašenje za rat, koji je sastavio Lombard, mnogoglagoljiva i jadna tvorevina, koja je, osuđujući, nabrojala sve francuske grehove unazad čak do dana Revolucije i uzdizala sa pohvalom prusku snishodljivost prema ovim grehovima. Engleske novine su pisale da je to bio jezik zavedene žene, koja prebacuje zavodniku sve svoje slabosti, koje je imala prema njemu. U proglašenju su se nalazile sledeće reči: »Nacije imaju svoja prava bez obzira na ma kakve ugovore«. Ove reči nisu mogle da izgledaju ni u jednim ustima žalosnije nego u ustima staropruske države.

POLAZAK U RAT

Na taj način, junkerski ološ je više upao nego ušao u rat; on je težinom svojih zločina, bio gurnut na nizbrdicu, kojom je nezadrživo klizio sve niže, u provaliju neviđene sramote.

Još pre prvog pucnja zavladala je neopisiva zabuna. Partija za rat i partija za mir takmičile su se u potpunoj zaslepljenosti. Hvalisave pretnje Blihera i Rihela bile su na ravnoj nozi sa plašljivim smicalicama Haugvica i Lombarda. Obe strane su bile suprotni polovi iste strašne dekadencije. Bliher je prevazišao samog sebe u sledećem hvalisanju: »Francuzi će naći svoju smrt još s ove strane Rajne i oni koji je predu doneće isto tako prijatne vesti kao i o Rosbahu«. Drugi, sličan njemu heroj, čak je žalio što slavna armija nosi u rat puške i sablje, — za proterivanje Francuza bile bi dovoljne i tojage.

Jedino izvinjenje ovih ludih ispada moglo bi da se nađe, izgleda, samo u paničnom strahu. Veći deo viših oficira, bespomoćni starci, koji su usled rata gubili znatan deo svojih prihoda, nisu bili ni izdaleka ratnički raspoloženi. Isto to, ako ne i više, moglo se reći i o vojnicima. Stari vojnici, većim delom oženjeni, koji su bili prinuđeni da ostave kod kuće žene i decu, a navikli da žive na otsustvu ili privremenom otpustu u najmanju ruku veći deo godine poluslobodnim životom, vrlo su se nerado odazivali na poziv bojne trube, koja ih je zvala na nova gladovanja i nove batine. Izmišljeno je skupoceno sredstvo da se vojnici potstaknu na herojske podvige — vodili su ih u pozorište, gde se prikazivao »Valenštajn« i »Orleanska devica« od jadnog Šilera, radi oduševljenja vojnika. Išlo se i dalje; pruski birokrati naštirovali su svoje harfe u istom pravcu: član Ratnog saveta Mihler opisuje pesničkom vidovitošću kako će Fridrihovi najamnici tući francusku narodnu vojsku. »Evo, oni beže, plašljivi najamnici, i, kao pre 50 godina smeli očevi, unuci postaju pobedioci«. Ipak, bedni robovi rata, praznih stomaka i raskrvavljenih leđa, nisu ni izdaleka bili dirnuti svim ovim, i pevali su kraj svojih logorskih vatri u Tiringiji: »Neko želi da umre za otadžbinu, ali ja bih više voleo da nasledim 10.000 talira. Otadžbina je nezahvalna. I ginuti za nju? Ala si budala!«.

Ova poezija ima pred zvaničnim ratnim pobedničkim pesmama makar to preim秉stvo što odražava raspoloženje samog naroda, koji se u svojoj masi odnosio prema ratu potpuno ravnodušno. Kako je i moglo drugačije biti? Kako se mogao oduševljavati narod za »otadžbinu« koja nije postojala nigde, sem u brbljanju omrznutih književnika ili u obliku fantastične aveti, koja se izdizala pred uplašenom savešću pruskog junkerstva koga je obuzeo strah? Jedna od najdražesnijih osobina ove klase je veština zloupotrebljavanja državnog mehanizma radi cedenja poslednje kapi krvi i poslednje pare iz narodne mase, a ako se pri ovome desi da junkerstvo dođe u škripac, ono svim moralnim zanosom povredene nevinosti zahteva da iznurene mase bace još svoje napačeno telo na klanicu »za otadžbinu«, tj. za uspostavljanje iste junkerske slave i blagostanja. Ako se ovaj čudnovati zahtev ne ispunjava, junkerstvo se žali da su se mase raznežile usled »prosvete i humanosti«. Ovo bi, ako bi bilo tačno i bilo gledano sa odredene tačke gledišta — svakako spaslo pruske junkere njihove Jene. Da su prosveta i humanost u Nemačkoj tako bile razvijene kao u Francuskoj, onda bi istočno-elpski junkeri bili još mnogo pre Jene oterani dodavola.

»Ona polumitska i teška avet iz davno zaboravljenih vremena«, koja je pošla u rat u jesen 1806 godine u obliku pruske vojske, nije mogla da izazove u ondašnjoj situaciji ništa što bi bilo nalik na nacionalno oduševljenje. Celokupna nakaradnost ove vojske obelodanila se već prilikom mobilizacije 1805 godine, ali, naravno, nisu bila izvršena nikakva poboljšanja, čak ni u onim oblastima koje su mogle biti donekle poboljšane. Blagodareći četnom načinu snabdevanja, ishrana, naoružanje i odelo vojske bili su gori nego u mačkoj evropskoj armiji onoga doba. Bluze su bile napravljene od tako grubog i retko tkanog materijala, da bi se kroz njega mogao prosejavati grah, a pored toga bile su spreda tako kratko skrojene, da nisu ni stomak pokrivale. Nije bilo ni šinjela, ni prsluka, ni gaća; leti nije bilo čakšira od sukna, već su bile od platna, u kojima su vojnici morali da izdržavaju hladne jesenje noći pred bitku kod Jene. Svaki čovek dobijao je obrok koji se sastojao od dve funte¹⁾ slabo pečenog hleba na dan i jedne funte mesa na nedelju dana. Puške su bile pogodne samo za bleštave parade, ali ne i za bitke; desio se slučaj da su cevi pušaka jednog čitavog puka bile toliko tanke, da nisu mogle da izdrže gađanje bojevom municijom.

Suprotnost je pretstavljala glomazna komora, koju su vukli radi udobnosti oficira. Sve na šta su za vreme mira navikli ili što im je bilo ugodno, oni su nosili sa sobom. Sedamdesetgodišnji glavnokomandujući vozio je sa sobom Francuskinju, svoju ljubavnicu, jedan general svoju živinu, jedan poručnik svoj klavir. Svi pešadijski oficiri, do potporučnika zaključno, jahali su na konjima; svi oficiri, sem husara, mogli su imati najmanje po jednog tovarnog konja; veći deo komandira četa imao je po 5 a najmanje po 3 konja. U teret

¹⁾ Stara pruska funta = 468 grama. — Prim. red.

koji su vozili spadao je i šator, poljski sto i stolica i poljski krevet. Beskrajnu komoru, koja je već prema zakonu pripadala, junkerski oficiri su povećavali još i seljačkim kolima i fijakerima, u kojima su često vozili u rat žene i decu; pa i sam kralj vodio je sobom svoju Lujzu.

Prilikom mobilizacije 1805 godine najočiglednije se ispoljilo, koliko je teško opterećena vojska takvom komorom. Neki od junkera, koji su još bili sposobni za nekakva razmišljanja, pokušavali su da umanje ovo zlo do izvesnih granica, a da pri tome ipak ne naruše Fridrihov sjaj. Ali su pri tome loše prošli. Viši vojni kolegijum odgovorio im je potsmešljivo da se čak pokazalo kao potrebno da se za konjicu predviđi i povećanje udobnosti i da je »bolje marševati sa većim teškoćama ali neprijatelja sigurnije pobediti nego lakše marševati, a zatim izgubiti«. Predlog da se nižim oficirima oduzmu jahaći i tovarni konji bio je odbijen kao naročito drzak pokušaj: »Pruski plemić ne ide peške« — tvrdio je Rihel, a berlinski guverner grof Šulenburg-Kenert izjavio je sa zaista patriotskim negodovanjem da se mnogobrojno plemstvo, koje služi u redovima nižih oficira i pretstavlja, prema priznanju Evrope, najlepši ukras i najveću snagu armije, ne sme uvođenjem mere koja ih ravna sa običnim vojnicima da vreda i ponižava. Ničim se ne bi mogla bolje dokazati nemogućnost reformisanja ove junkerske države čak i u sitnicama.

Kao naoružanje i organizacija vojske, tako su se i njena strategija i taktika nalazile još potpuno na stupnju Fridrihovog doba. Sa sujevernog upornošću držali su se linijske taktike i magacinskog snabdevanja, koji su nastali i razvili se u doba najamničkih vojski, čijim su potrebama i odgovarali. Osim Šarnhorsta, nije bilo verovatno nijednog oficira u armiji koji bi iole predosećao da će se morati suprotstaviti novoj ratnoj veštini, koja ima nesravnjivo veće mogućnosti, blagodareći streličkoj vatri i sistemu rekvizicije. Naprotiv, u najvećem zamahu bilo je ono što je još stari Fric ismejavao kao »vojnu veštinu« otupelih formalista: egzerciranje na paradnoj poljani gde su bataljoni kao lenjiri pomerani tamo i ovamo. Glavni cilj vojnog pregalaštva bio je potpuno jednaka dužina kose perčina kod vojnika. Dešavalo se da je sam feldmaršal na većim paradama vadio iz džepa meru za dužinu kose i vršio merenje. Ako dužina kod nekog regruta nije odgovarala, to je odmah značilo 20 batina takvom seoskom klipanu. Na sam dan bitke kod Salfelda izasla je naredba da se uvojei kose prave što jednoobraznije.

Prema svemu ovome može se otplikite zaključiti šta se odigravalo u Generalštabu. Najbolji njegovi radnici bili su učene cepidlake iz inostranstva, koje nisu znale ništa o moralnom elementu savremenog vođenja rata, već su tražile odlučujuće momente u zemljишnim i prostornim odnosima, planinskim grebenima i vodenim tokovima, sukobima prednjih odreda i pretstraža, donoseći na osnovu potpuno proizvoljnih postavki isto toliko naučne, koliko i besmislene zaključke. Oni su potpuno utonuli u one strategiske i taktičke pojmove koji su pretstavljeni samo ostatke stvarnosti koja je odavno prošla. Jedini

izuzetak bio je Šarnhorst, ali kako nije bio istočno-elpski plemić, njegov uticaj nije stizao daleko; a i on sam još nije bio bez mnogih nesvesnih zabluda; njemu, je, kao i Štajnu, bila potrebna surova škola, da bi došao do potpune jasnoće u svojim gledištima.

Na čelu armije nalazili su se, pored vojvode od Braunšvajga, Melendorfa i Rihela, još i knez Hoenloe i general Kalkrojt. Kneževina kneza Hoenloe bila je likvidirana posle zaključenja Rajnskog Saveza, ali je on, kao dotle suvereni vladar, pretstavljao kao nekog suparnika glavnokomandujućem. General Kalkrojt bio je u Sedmogodišnjem ratu ađutant princa Hajnriha i dugo je potom živeo na njegovom dvoru punom intriga. U vojnem pogledu obojica su bili iste takve nule kao i svi ostali.

Ipak je vojvoda od Braunšvajga imao i ovde ponekad, kao i u ratovima protiv revolucije, svetle trenutke. Tek što je ova bezoblična ratna mašina krenula u pokret, počela je da prska na svima šavovima pri čemu se potpuno ispoljila nemogućnost njene opravke. Vojvoda se žalio da ne može pobediti Napoleona sa takvim ljudima kao što su Hoenloe, Melendorf, Rihel i Kalkrojt. On je nazvao Hoenloa izlapelim starcem, Kalkrojta — lukavim intrigantom, a generale drugog reda — nesposobnim rutinerima. Sve je to bilo potpuno tačno, ali je medalja imala i drugu stranu. Tri dana pre bitke kod Jene došla je kod Kalkrojta delegacija oficira, koja je zahtevala da se vojvodi oduzme glavna komanda, jer on ne zna ni šta radi ni šta hoće da radi, niti zna gde ide i gde se nalazi, a pored toga, da bi zbrku doterao do vrhunca, posvađao se sa svojim načelnikom štaba, generalom Šarnhorstom.

U ovim uslovima odigrala se 14. oktobra 1806 dvostruka bitka, koja je uništila staru prusku državu.

DVOSTRUKA BITKA

Smešna nada da će Napoleon na zahtev pruskog ultimatuma položiti oružje navela je prusku vojsku, koja je još od početka septembra stajala u Tiringiji potpuno spremna, da izgubi mnogo dragocenog vremena. Bila je propuštena jedina mogućnost da se postigne uspeh snažnim i brzim napredovanjem u Frankoniju i napadom na neprijateljske trupe koje su tek počele da se koncentrišu.

Istina, ne treba stvar shvatati tako kao da bi pokret bio stvarno i izvršen da se Prusi nisu prepustili ovom besmislenom očekivanju. Bio bi pronađen drugi izgovor za neaktivnost, kao što su se nalazili izgovori za nju i posle početka stvarne borbe. Ono malo odlučnosti, koje je bilo u vojvode od Braunšvajga i koju su verovatno podržavali razboriti saveti Šarnhorsta, bilo je u velikoj meri oslabljeno prisustvom kralja u Glavnom štabu. Tako je vojvoda imao pogodnu priliku da prebaci celokupnu odgovornost na njega kao pravog vrhovnog komandanta, a pošto je ovaj bio potpuno nesposoban za vođenje rata, neizbežna posledica bile su neprekidne sednice Ratnog

saveta, što je pretstavljalo, još prema mišljenju starog Frica, najsigurnije sredstvo za gubljenje ratnih pohoda i bitaka.

Ovome treba dodati još i stalna trvenja između Glavnog štaba vojvode od Braunšvajga i Glavnog štaba Hoenloa u kome je gazdovao tašti i nepromišljeni Masenbah. Nije moguće, a i ne pretstavlja danas nikakav interes, da se opisuju sve uzajamne svađe i izukrštani pokreti trupa, koji su zbog tih svađa nastajali. Ovo utoliko pre, što bi to vodilo do istoriski potpuno pogrešnih gledišta, tako da bismo poslednje samrtne trzaje žrtve, odavno već osuđene na smrt, smatrali kao stvarne uzroke njene smrti. Ako bi Braunšvajg, Hoenloe i Masenbah bili i triput genijalniji nego stari Fric, i dejstvovali međusobno u punoj harmoniji, rezultati bi bili isti. Prvi razlog poraza nije bio to što su se ovi bedni ljudi nalazili na čelu vojske, već su stvarni uzroci bili ti, koji su te bednike i doveli na čelo vojske.

Kad su se već odrekli ofanzive zbog ništavnih razloga, ovi formalisti nisu čak ni shvatili da je energična koncentracija svih vojnih snaga neizbežna nužnost, ako ne žele da svesno srljaju u propast. Veći deo trupa bio je mobilisan prvi put 9 avgusta; trupe istočnog dela zemlje bile su ostavljene u garnizonima, verovatno zbog toga što je postojala bojazan od ustanka u Poljskoj; naredba o njihovoj mobilizaciji bila je izdata tek 30 septembra 1806. Prema 200.000 Napoleonovih vojnika, koji su navikli na pobjede, nalazilo se u Tiringiji svega 150.000 ljudi, ubrajajući tu i Saksonce, a i ova snaga je bila rasturena i razbacana na najnečuveniji način.

Na dan 9 oktobra 1806, kada je najzad trebala da počne bitka, pruske trupe su bile razbacane na prostoru od 120 km. Rihel je stajao sa svojim trupama kod Krojcburga i Ajzenaha; glavne snage, pod komandom vojvode od Braunšvajga — kod Gote; njegova prethodnica, cela divizija pod komandom vojvode od Vajmara (koji je i pored svoga igranja sa vojnicima, koje je tako zlobno ismejao Gete, ipak naučio samo da kvari vojsku po pruskom uzoru) lutala je u Tirinškoj Šumi, navodno u cilju napada na neprijateljske komunikacije. Dalje na istok, na levoj obali reke Sale, nalazila se grupa jedinica Hoenloa koji je isturio svoju prethodnicu pod komandom princa Ludviga Ferdinanda na jug do Salfelda. Na desnoj obali Sale, kod Rodea, nalazile su se saksonske trupe, koje su trebale da se spoje sa Hoenloem, a kod Hofa stajala je jedna slaba divizija, koja se sastojala, kao i prethodnica Hoenloa, većim delom od saksonske trupe. Ovom divizijom komandovao je general Tauencin, dvorjanin, potpuno nesposoban za vojničke poslove. Najzad, kod Halea bio je prikupljen još jedan pruski rezervni korpus pod komandom uobraženog vojvode od Virtemberga.

Napoleon je počeo rat čim su pripreme za njega bile gotove, zanemarujući, naravno, u potpunosti ma kakve diplomatske obzire. On je naredio 7 oktobra da tri kolone otpočnu pokret desnom obalom Sale radi nadiranja na Lajpcig, preko zemljišta koje se nalazi između Tirinške Šume i Rudnih Planina. Njegov plan bio je isto toliko prost koliko i jasan. On je znao šta se dešavalo u neprijateljskom logoru:

»Sva uhvaćena pisma pokazuju«, — tako je on pisao jednom od svojih generala, — »da je neprijatelj izgubio glavu. Oni konferišu danima i noćima i ne znaju šta da rade«. Pošto oni sami nisu znali šta će da urade, Napoleon je još manje mogao da zna ovo; ali ako je on pošao na Lajpcig i Berlin, oni su morali da mu negde izadu na megdan i tako nije bilo ništa sigurnije nego da će ih on prosto pregaziti.

Prvi njegovi udarci sručili su se 9. oktobra 1806 na diviziju Tauencina, a 10. oktobra na prethodnicu Hoenloa. Oba boja su odmah obelodanila šta se sprema. Pred nadmoćnim francuskim snagama Tauencin je otstupio od Hofa ka Šlajcu, ali je tu tračio vreme, bio je stignut i izgubio 600 ljudi. Jedan pruski husarski puk i dva saksonska eskadrona lake konjice bili su potpuno posećeni. Topovi saksonskog pešadijskog puka »Maksimilijan« tukli su bez razlike i neprijatelja i svoje. Dalje bekstvo odigravalo se još brže dok najzad nije razbijena i iznurena divizija stigla do Mitel-Pelnica, gde ju je očekivao još strašniji neprijatelj—glad. Zardali prehranbeni aparati pokazao se potpuno nesposoban, dok su se Francuzi vrlo lako snabdevali u tom bogatom predelu pomoću svoga sistema rekvizicije.

Mnogo je potresniji bio mučan utisak koji je stvorio sledećeg dana boj kod Salfelda. Princ Ludvig Ferdinand pokušao je sa 8.000 ljudi da zadrži nastupanje 14.000 Francuza. Moglo bi se diskutovati da li je on primio beznadežni boj u potpunom očajanju ili u budalastom zanosu; na kraju krajeva on je poginuo u borbi prsa u prsa, a boj je koštao 1.800 poginulih, ranjenih i zarobljenih; u ruke Francuza palo je osim toga 15 pruskih i 18 saksonskih topova sa municijom i celokupnom komorom. Prusko-saksonske trupe slabo su se pokazale. Konjica je bila opet posećena, artiljerici su napuštali čitave baterije; jedan artiljeriski podoficir, koji je komandovao sa dva oruđa, nije mogao da bude nateran ni pretnjama ni molbama da otvori vatru onog trenutka kada se francuska konjica razvijala za borbu na otstojanju sigurnog pogotka.

Panični strah obuhvatio je Glavni štab. Bilo je odlučeno da se izvrši koncentracija armije unazad ka Vajmaru i Jeni; trebalo je da se glavne snage prikupe kod Vajmara, a armija Hoenloa kod Jene*). Desna obala Sale bila je potpuno napuštena do poslednjeg čoveka tako, da se izgubio svaki dodir sa neprijateljem. Prelazi preko Sale ostali su neposednuti, a kod vojske se stvorila strašna uzbuna 11. oktobra popodne na sam glas o približavanju Francuza. Zvaničan izveštaj daje gotovo neverovatne pojedinosti. Oruđa i kare su se u jurnjavi tako zaglavile, da su putevi izgledali kao da su zabarikadirani. Saksonska artiljerija odjurila je sa prednjacima ka Jeni. Saksonski vojnici, koje je mučila glad, bacili su puške i sakrivali se po kućama. Trebalo je batinati vojnike da bi se naterali da raskrče oruđa i kola. Pruski vojnici pljačkali su saksonsku komoru, saksonski vojnici prusku. Van grada svi putevi i prelazi bili su posejani baće-

*) Detaljnije o bici kod Jene vidi u napomenama na kraju knjige pod „Jena i Auerštet“. — Prim. red.

nim puškama, bajonetima, torbicama; u rovovima pored puteva strčala su prevrnuta oruđa napuštena od posluge. »Slično stanje teško da se može naći u čitavoj istoriji ratova«, piše zvanični istoričar.

Zbivši se u gomilu, kao plašljivo stado ovaca, stajala je prusko-saksonska armija oko Vajmara i Jene. Još je postojala mogućnost da se pređe Sala i da se udari u bok neprijatelja, ali za ovo nisu postojale ni snaga, ni hrabrost, ni volja. Napoleon je, naprotiv, odlično shvatio situaciju. Ma kako da je malo cenio Pruse, ipak ih je bio precenio, prepostavljajući da će mu se suprotstaviti na putu za Lajpcig; zato se odmah odlučio da im zatvori put za Berlin. On je naredio svojim kolonama da izvrše veliki zaokret levo i da zauzmu front prema Sali: 12. oktobra, dok je prusko-saksonska vojska čamila u tupoj neaktivnosti, francuske trupe zauzele su već Naumburg i tako došle u neprijateljsku pozadinu.

Tada se vojvoda od Braunšvajga ponovo rešio na otstupanje, naravno, posle dugog savetovanja i gubitka u vremenu, što je za njega postalo kobno. On je naredio da se otstupa preko Unstruta na Merzeburg da bi oslobođio svoju pozadinu, ujedinio se sa rezervnim korpusom vojvode od Virtemberga i potom primio odlučnu bitku u ravnici između Sale i Elbe. Iz ovoga ne bi, naravno, takođe ništa ispalо da je on i uspeo da ostvari ovu svoju nameru. No, on je više nije mogao da ostvari.

Hteo je prvo da otstupi sa glavnim snagama; Hoenloe je trebao da ostane kod Jene, a Rihel kod Vajmara radi zaštite otstupanja; posle toga, oni su trebali da se povuku izbegavajući svaki sukob sa neprijateljem. Jedina mogućnost uspeha bila je uslovljena što većom brzinom; ako bi 13. oktobra otpočeo pokret u 3 časa ujutru i ako bi se do 9 časova stiglo do Aueršteta, put bi bio još slobodan. Ali je vojvoda smatrao za potrebno da raspravlja, prema navici, o svojoj nameri još sa celim svetom; general Šmetau takođe nije htio da se posle svog noćnog preznojavavanja izloži hladnom jutarnjem vazduhu. Pet divizija glavnih snaga otpočelo je pokret tek u podne; tek predveče, delom u noći, trupe su stigle do Aueršteta i rasporedile se gladne i prozeble u očekivanju svanaća.

Za ovo vreme francuski napad na prusko-saksonske trupe Hoenloa bio je u punom jeku. Napoleon je nameravao 13. oktobra da dâ predanak svojim vojnicima, koji su se tokom cele nedelje nalazili na maršu, ali, čim je čuo o otstupanju koje je preuzeo vojvoda od Braunšvajga, — izgleda da je on dobio izveštaj iz neprijateljskog logora preko svojih špijuna, jer je saznao ovo već u 9 časova ujutro 13. oktobra u Geri, — naredio je da se kod Jene sasrede velike snage i lično je pohitao tamо. Siguran plen nije smeо da isklizne iz njegove gvozdene pesnice ni za jedan dan. On je našao svoje trupe na drugoj obali Sale, preko koje prelazi nisu bili branjeni; grad Jena bio je u njihovim rukama i one su se čak popele na Landgrafenberg, gde se pred njima otvorila visoravan na kojoj su logorovale trupe Hoenloa. Glavni štab Hoenloa smestio se u Kapelendorfu, na pola puta između

Jene i Vajmara. Toga dana on je morao da smiri bunu usled gladi u saksonskim trupama. Pošto je u tome donekle uspeo, on je uobrazio da je zaveo red u svojoj armiji, koja je međutim, bila već odavno dezorganizovana, kako u vojnem tako i u moralnom pogledu. Hoenloe je bio tako raspoložen da je za rekognosciranje neprijatelja pozivao dobrovoljce i, bez obzira na to što je na Landgrafenbergu spazio Francuze u tako malom broju da je mogao odande da ih izbaci uz mali napor, vratio se potpuno spokojno u Kapelendorf i legao da odrema.

Napoleon se ponašao drukčije, pošto je jednim pogledom ocenio opasnu situaciju svojih trupa. Čitava noć je bila upotrebljena na izvlačenje topova na strmo brdo i sasređivanje novih bataljona, pri čemu se Napoleon, sa buktinjom u ruci nalazio na čelu svojih vojnika. U rano jutro 14. oktobra 1806 prikupio je na Landgrafenbergu takve snage, da je sa potpunom sigurnošću u uspeh mogao u 6 časova dati znak za napad. On je najpre razbio prethodnicu od 8.000 ljudi, kojoj je sada komandovao Tauencin. Za vreme toga boja u pruskom Glavnom štabu vladalo je najlepše spokojstvo. Hoenloe je pisao izveštaj kralju, a njegova pratnja rugala se francuskom dvorskom komorniku, koji je trebao da preda odgovor Napoleona na pismo Fridriha Viljema, napisano vrlo odlučnim tonom, a koga su presreli i priveli pruski husari.

Tek Tauencinove trupe, koje su bežale, naterale su kneza Hoenloa da shvati da se opasnost nalazi pred nosom. On je napisao u 8 časova Rihelu u Vajmar da što je moguće pre dođe u pomoć sa svojim trupama. Sam je pak žurio da prikupi svoje trupe iz udaljenih bivaka razbacanih na milje jedan od drugoga; cepanje trupa bila je najomiljenija pruska navika kako kroz čitav rat, tako i u pojedinim bitkama. Osim Tauencinovih 8.000 ljudi, uništeno je na odvojenom delu bojnog polja još i 5.000 ljudi generala Holcendorfa. Hoenloe je prikupio najviše do 25.000 ljudi i naterao ih je da idu napred prema svim pravilima liniske taktike otvarajući masovnu vatru bez nišanjenja.

Ovo je bio proslavljeni i, navodno, nepobedivi metod Fridrihove taktike. Ovoga puta on se pokazao potpuno neuspešan; on uopšte nije dolazio u obzir protiv neprijatelja koji je do savršenstva doveo borbu razvijenim streljačkim strojem; prusko-saksonske trupe su pretrpele teške gubitke, a pri tom nisu nanele odgovarajuće gubitke neprijatelju. »Nemogućnost da se ma šta učini protiv uništavajuće vatre neprijateljskih strelaca, lišila je ljude kontrole nad sobom«, kaže se u zvaničnom izveštaju saksonskog generala Lekoka. Nije pošlo za rukom da se Francuzi isteraju iz Fircenhajligena, gde su se bili utvrđili; iz zgrada i seoskih ograda francuski strelci su gađali u pruske linije, koje su stajale nedaleko pred njima, kao u mete na strelištu.

Jedini spas od potpunog uništenja bilo bi blagovremeno otstupanje. Ali Hoenloe nije bio sposoban da doneše bilo kakvu odluku; on je sa besmislenom tupoglavošću čekao Rihela, a Rihel nije dolazio.

Zašto je toliko odugovlačio ovaj hvalisavac, koji je od ranog jutra slušao topovsku paljbu i bio više puta obaveštavan preko Hoenloevog kurira, nikad nije razjašnjeno. Napoleon je, naprotiv, dobijao pojačanje za pojačanjem. U jedan sat posle podne on je probio prusko-saksonske trupe nadmoćnim udarom i preko bojnog polja razlila se bujica begunaca. Jedino se saksonski grenadirski bataljon Vinkela držao čvrsto: on je primio u svoj postroj kneza Hoenlooa i izvršio uredno otstupanje.

U trenutku kada je bitka bila nepovratno izgubljena, u dva sata posle podne, pojavio se najzad Rihel sa svojih 15.000 ljudi. Još pola sata krvave borbe i oni su takođe bili očišćeni sa bojnog polja.

Glavne snage koje su se borile kod Aueršteta bile su pobeđene gotovo na još žalosniji način. Kod Jene je tukla bitku prusko-saksonska armija od oko 53.000 ljudi protiv gotovo dvostrukog broja Francuza, i feudalno-kneževski klipan protiv genijalnog majstora rata buržoaske revolucije. Kod Aueršteta je 27.000 Francuza, kojima je komandovao običan maršal, pobedilo 50.000 Prusa pod komandom pruskog kralja i vojvode od Braunšvajga. Već uveče 13. oktobra izbili su među pruskim trupama veliki neredi. Nalazeći se u krajnjoj nemastini, bez hrane, drva i slame, one su opljačkale Auerštet, gde su se nalazili kralj i vojvoda; a o rekognosciranju okoline niko nije ni mislio. Kada su pruske trupe krenule 14. oktobra u 6 časova, one su naišle, u gustoj jutarnjoj magli, na armiski korpus maršala Davua, koji je, prema Napoleonovoj zapovesti, krenuo iz Naumburga da bi zašao neprijatelju za leđa.

Ovde Prusima nije nedostajao ofanzivni duh. Pošto je vojvoda od Vajmara sa prethodnicom glavne snage još lutao negde u Tirinškoj Šumi, iz kolone Rihela bio je izdvojen Bliher radi obrazovanja nove prethodnice. Ali je on uspeo da prikupi u haosu, koji je vladao, jedva 6 eskadrona i jednu konjičku bateriju, sa kojima je pokušao da spreči neprijatelja da zauzme selo Hasenhauzen. On je očistio selo od neprijateljske konjice, ali je iza njega naišao na liniju francuske pešadije, za koju je u magli pomislio da je taraba. Bliher je bio dočekan takvom uništavajućom vatrom da je bio primoran da napusti bateriju, dok su se njegovi eskadroni dali u divlje bekstvo. Francuzi su zauzeli Hasenhauzen i događaji su se odigrali prilikom borbe za selo na potpuno isti način kao i kod Jene u borbi za Fircenhaijligen. Dugačka linija pruskog borbenog poretku pokazala se potpuno nesposobnom da učini nešto protiv francuske streljačke taktike.

Kod ogromne brojne nadmoćnosti Prusa postojala je ipak mogućnost za uspeh da nije vojvoda od Braunšvajga uputio, u nastupu lošeg raspoloženja, odmah u početku bitke, jedinog čoveka koji je mogao da pomogne, generala Šarnhorsta, na levo krilo armije. Tamo je Šarnhorst činio sve što je mogao, ali ipak, nije bio u stanju da ispolji uticaj na opšti tok bitke. Uskoro posle toga, vojvoda je, pogoden metkom, izgubio oba oka i na taj se način potpuno prekinulo svako komandovanje pruskom vojskom. Potpuno nesposoban, kralj nije imao razboritosti i lične skromnosti da odredi drugog glavnog

komandujućeg, te sramota poraza pada pre svega na njega. Svaki general je dejstvovao prema sopstvenom nahođenju i često pod uticajem sramnih pobuda. Jedan konjički general-potpukovnik, koji je trebao da primi komandovanje, odgovorio je bez okolišavanja da je on od samog početka rata toliko uvređen i zapostavljen da uopšte nema volje da ma šta dragovoljno radi. General Kalkrojt je stajao sa rezervom od 13 bataljona i 13 topova na uzvišenju, koje se nalazilo na 4.000 koraka od odlučujućeg mesta bitke »kojom je upravljao njemu mrski vojvoda od Braunšvajga, i posmatrao je kako ona besni pred njegovim očima, kao da prisustvuje pozorišnoj pretstavi, koja se njega uopšte ne tiče«. Svima mlađim oficirima koji su ga pozivali da krene u pomoć pukovima koji su umirali od krvavljenja, on je hladnokrvno ukazivao na dobijene instrukcije, koje ga nisu obavezivale na nešto drugo nego što je činio. Tupoglavim merama ostalih generala bili su zadržani drugi delovi trupa na velikom udaljenju od bojnog polja; 2/5 pruskih glavnih snaga nije uopšte uzelo nikakvog učešća u borbi.

Kada je Davu prešao na obuhvat već pokolebanih pruskih redova, nije ostalo ništa drugo nego otstupanje. Šarnhorst je napustio bojište među poslednjima, peške kao običan strelac, pošto mu je konj bio ubijen. Krvareći od dobijene rane, on nije osećao njen bol usled stida i besnog gneva koji su buktali u njegovom srcu.

OTSTUPANJE

Vojска kod Aueršteta svakako nije bila tako potpuno razbijena kao ona kod Jene. Pošto je put kojim je nameravala da prođe prema Elbi bio preprečen od strane Davua, to je jedini put, kojim se ona mogla nadati da će pre Francuza izbiti na Elbu, bio sada drum preko Arterna na gornjem Unstrutu. Ali je kraljeva tupoglavost i ovo omela. On je težio prema Rihelu i Hoenloeu, kod kojih se nadao da nađe utehu u nesreći, te je naredio otstupanje prema Jeni i Vajmaru.

Ubrzo posle toga on je dobio izveštaj o onome što se desilo kod Jene. Logorske vatre pobednika Francuza buktale su već kod Vajmara, a put prema Erfurtu bio je zatvoren. Moralo se krenuti na desno da bi se preko Zemerde, Nordhauzena i Harca stiglo do Magdeburga. Bujice begunaca od Jene i Aueršteta spojile su se kod Butelšteta, gde se zatro i poslednji trag reda, koji se bio sačuvao još kod onih bataljona, koji su se borili kod Aueršteta. Došla je noć o kojoj je Gnajzenau rekao: »Sto puta bolje je umreti nego ovo ponovo preživeti«, i o kojoj zvanični izveštaj govori: »Niko nije poznavao ni zemljište ni put; kuriri nisu mogli da se dobiju; pešadija, konjica, komorska kola, oruđa, tiskali su se u divljem metežu kroz duboko usećene puteve. Iz gustih kolona odjekivali su puščani pucnji. Noć je bila toliko mračna da se moralo držati za opasač za fišeklige onih koji su išli napred da se ne bi izgubio put. Pojedine jedinice, koje su još sačuvale red, naprimjer gardiski grenadirski bataljon, bile su uvu-

čene u bujicu mase onih koji su bežali«. Tako se kotrljala ova bezoblična masa, posrćući i padajući pri svakom koraku, pa ipak nezadrživo brzo. »Trupe koje su dosada bile tako slabo pokretljive na maršu, stigle su već u noći posle bitke do Zemerde, koja se nalazi 40 kilometara severozapadno od Jene«, — žali se tužne duše neki sledbenik Rihela i Hoenloa.

Deo begunaca stigao je u Erfurt, a ova tvrđava kapitulirala je već 15. oktobra u noć kada se nešto francuske konjice pojavilo pod zidinama. Erfurt je bio dupke pun generala, od kojih niko nije pomislio ni da izvede trupe iz tvrđave, ni da je brani. Feldmaršal Meldorf pao je od staračke nemoći i izgubio svest; princ od Orana, bliski kraljev rodak, diktirao je generalštabnom oficiru uslove kapitulacije. 10.000 ljudi i vrlo velike rezerve municije pali su neprijatelju u ruke.

Velika bujica begunaca kotrljala se dalekim okolnim putem preko Harca prema Magdeburgu. Napred je jario kralj; kraljica je napustila armiju još uoči bitke kod Aueršteta. Pre nego što je Fridrih Viljem pošao na put, uputio je 15. oktobra ujutru sramno ponizno pismo Napoleonu, u kojem je izjavljivao da je gotov da »preda zaboravu sve što nas je delilo, jer naše prijateljstvo, van svake sumnje, mora da bude sačuvano. Vaše veličanstvo naći će me spremna na sve što može za uvek da uspostavi naše jedinstvo. Velikodušnost i pravičnost Vašeg veličanstva služe mi unapred kao jemstvo da nećete tražiti ništa što bi bilo suprotno mojoj časti i bezbednosti moje države«. Lako je shvatiti prezir sa kojim je Napoleon pročitao ovu kuknjavu; dvorski ađutant, koji je doneo ovo pismo, morao je, posle ličnog razgovora sa carem, da izvesti kako njegov rezultat »nije povoljan s obzirom na želje njegovog veličanstva«. Ovo, ipak, nije smetalo kralju da 18. oktobra preko Lukezinija opet uputi caru drugo pismo istog karaktera.

Fridrih Viljem nije htio da se odreče Hoenloa i Kalkrojta, kao ni Lombarda i Lukezinija; on je preneo glavno komandovanje pruskim snagama na Hoenloa, a sam je pobegao. Samo Kalkrojt je trebao da ostane samostalan u komandovanju nad trupama sa kojima nije mogao da bude nateran da stupi u borbu kod Aueršteta. Protiv toga je besneo Najdhart: »Ako je kralj predao komandovanje knezu, to neka sam gleda kako će dalje, ja neću da se brinem ni za šta više«. Pritom je i on bio isto tako nesposoban kao i Hoenloe. 15. oktobra on je izdao u Zemerdi ovu zapovest: »Trupama mora da se izdaje hleb; ako hleba nema, treba da se izdaje novac za ishranu«. Ovo je bila potpuna besmislica, koja je nateralala čak i princa Augusta da izvrši u krajnjoj liniji logičan prevod: dajte ljudima novac, koji nemate, da bi kupovali hleb tamo gde ga nema. Baš ovaj princ, brat Ludviga Ferdinanda, sprečio je, zajedno sa Bliherom, kukavicu Kalkrojta da kod Vajsenzea pred 800 konjanika kapitulira sa svoje dve divizije. Posle toga je isčezao, da bi se ipak uskoro ponovo pojavio.

Hoenloe je na taj način sada imao sam vrhovno komandovanje u svojim rukama. Ali, potpuno potresen svojim porazom, nije više

mogao da spase ništa, ako se uopšte nešto moglo još spasti. U Nordhauzenu su se odigravali strašni prizori pljačke; jedinice nisu izvršavale zapovesti oficira već su ih čak ismejavale; ulice su bile pune zaostalih vojnika; deserterstvo se povećavalo iz dana u dan. Velika glad je primoravala da zastavu napuštaju ne samo stranci, već i domoroci. U istom smislu je delovala i njihova potpuno razumljiva želja da ne dozvole da ih nemilosrdno tuku isti oni junkeri, koji su i sami bili sada nemilosrdno bijeni. Kada je neki poručnik Helvig sa 50 husara uspeo da razbijje kod Ajzenaha konvoj sa 10.000 zarobljenika i da ih oslobodi, oni su svi odreda odbili da ponovo stupe u službu.

Izvestan red se jedino održao kod teške artiljerije, koja se sa stojala od 30 topova od 12 funti, — poslednjih topova kojima je još raspolagala armija. Ona nije mogla da se kreće pomoću svojih iznurenih konja preko strmih brdskih puteva, te joj je Šarnhorst ukazao put koji obilazi Harc sa zapada i jugozapada. Sam je primio komandu nad ovom kolonom, ali kako su nedostajali ljudi za njenu zaštitu, on se obratio Bliheru koji je imao još jedan bataljon i jednu kombinovanu konjičku jedinicu. Ova artiljerija je krenula 17. oktobra, istog dana kada je kod Halea bio razbijen pruski rezervni korpus i pobegao prema Magdeburgu, utsled čega je neprijatelj uklonio i poslednju prepreku na drumu ka Berlinu. Bliher i Šarnhorst su stigli uz velike teškoće do Volfenbitela, gde su našli vojvodu od Vajmara, koga je vest o porazu kod Jene nateralala da prekine svoja avanturistička ruskosciranja u Tirinškoj Šumi. On je jurio brzim marševima pored Erfurta, preko Langenzalca i Milhauzena, ka Hajligenštau, gde je izašao na isti put kojim su se kretali Bliher i Šarnhorst sa svojom artiljeriskom kolonom. Vojvoda je imao sa sobom još 11.000 ljudi. Na predlog Blihera, on se odrekao svoje namere da krene prema Magdeburgu. Da bi stigli do Elbe, bila je potrebna najveća brzina, a pošto prelaz Elbe kod Tangerminda više nije bio moguć, oni su se uputili prema Sandau. Bliher i Šarnhorst prešli su Elbu sa svojom artiljeriskom kolonom 24. oktobra, a to isto učinio je dva dana kasnije i vojvoda od Vajmara.

Hoenloe je stigao u Magdeburg 20. oktobra sa ostacima trupa, koje su, utsled deserterstva, teških puteva, nedovoljnog snabdevanja i upornog neprijateljskog gonjenja, još uvek bile u isto tako lošem stanju kao na dan poraza. U Magdeburgu nije bilo spremljeno ništa za njihovo snabdevanje, nije bilo ni hleba, ni furaži, ni municije. Ogromna komora je zakrčila ulice po kojima su se već muvali preobučeni francuski oficiri. Usto, Francuzi su se već nalazili kod Vitenberga, na samoj Elbi. Nije se moglo računati na neki mir i bezbednost ni iza Elbe, ni iza Odre.

Tako je Hoenloe ponovo otpočeo pokret sa jadnim ostacima svoje vojske, da bi stigao do Štetina preko Burga, Gentina, Ratenova, Rupina i Prenclaua.

PRENCLAU I RATKAU

Tri prva dnevna marša od Magdeburga bila su uglavnom izvršena putem koji neposredno vodi prema Štetinu. Ovo je bilo neophodno, pošto su 23. oktobra 3 francuska armiska korpusa stigla već u Trojenbricen, nedaleko od Berlina. Samo u slučaju ako bi Hoenloe maršovao najkraćim putem, ne plašeći se teških marševa i odlučno napadajući svakog neprijatelja koji bi pokušavao da mu prepreči put, postojala je nada da će spasti svoje trupe.

Ali, time je već rečeno da ovoj nadi nije bilo suđeno da se ostvari. Hoenloe je učinio prvu grešku 24.-og, kada je, umesto marša od Ratenova na Frizak, napravio obilazak preko Nojštata na Dosi, izgubivši time ceo dan. Ovo je učinjeno po savetu Masenbaha, koji je patio od nekih svojih geografsko-strategiskih mudrovanja. U Nojštatu su se Bliher i Šarnhorst susreli sa Hoenloem. Na njegov predlog, oni su primili komandovanje nad zaštitnicom koja je bila sastavljena od ostataka rezervnog korpusa, i koja je trebala da bude pojačana trupama vojvode od Vajmara čim one pređu Elbu.

Do ovog, međutim, nije došlo. Francuzi su ušli 25.-og u Berlin, a istog dana je kapitulirala i tvrđava Špandau. Francuzi su odmah preduzeli gonjenje Hoenloa. Njihovi konjanici su 26.-og već kružili na boku pruskih trupa. Ove su bile do te mere iznurenne i izmorene, da su ostajale da leže na putu i prokljinjale svoje oficire. Nije pomoglo ni to što je Hoenloe jednom naredio da se jedan vojnik streљa pred frontom; ali je, na svoje zaprepašćenje, doživeo da je više vojnika izvršilo samoubistvo, jer je za njih smrt bila prijatnija nego produženje patnji. I Bliher je, na vest o približavanju neprijatelja, tmurno odgovorio »da se više plaši noćnih marševa nego neprijatelja«. Ukoliko su se trupe više približavale rodnim krajevima, utoliko se, i sve više, povećavalo deserterstvo.

Ipak, trupe nisu još bile sasvim propale kada je Hoenloe, 28. oktobra, kod Prenclaua kapitulirao sa 10.000 ljudi pešadije i 1.800 konjanika. Potpuna premorenost njegovih ljudi, koji su dan ranije izvršili marš od 14 časova, a zatim slabo obučeni proveli hladnu noć na otvorenom polju, detinjasta strahovaja njegovog načelnika štaba Masenbaha i, najzad, podvale koje su francuski generali izvodili sa samim knezom, lišili su jadnog glupaka poslednjih ostataka pameti, kao i skoro sve njegove štabne oficire iz čije se sredine nije čula ni jedna reč protivljenja kada su upitani da li treba da se položi oružje.

Zaštitnica je, pod komandom Blihera i Šarnhorsta, dobila izveštaj o kapitulaciji Hoenloa baš u vreme kada se spemala za pokret ka Prenclauu. Njeni komandanti odlučili su da skrenu nešto zapadnije u cilju da, ujedinjeni sa trupama vojvode od Vajmara, krenu u Hanover i Vestfaliju i time odvuku deo neprijateljskih snaga iz glavnih pruskih zemalja, oslobođavajući na taj način put trupama istočnih oblasti koje su najzad bile mobilisane i Rusima koji su se približavali. Međutim, vojvoda od Vajmara napustio je, prema naređenju Napoleona, službu pruskog generala, a trupe koje su bile pod njegovom komandom nalazile su se na putu za Rostok, gde su trebale

da se ukrcaju u brodove. U početku Bliherovi kuriri nisu mogli da ih pronađu, ali su se putevi obe trupe slučajno ukrstili 30. oktobra u Meklenburg—Strellicu, pa se general Vining, naslednik vojvode od Vajmara, stavio pod Bliherovu komandu. Sada je Bliherova vojska brojala oko 22.000 ljudi, ali je iznutra bila demoralisana; vrlo je malo pomogao njegov pokušaj da časnom rečju priveže oficire uza se, kao i naredba, izdata 31. oktobra, prema kojoj je svaki koji nije želeo da učestvuje u otstupanju mogao da se vradi.

Poduhvat je bio unapred osuđen na neuspeh. Tri francuska armiska korpusa od 50.000 ljudi gonila su u stopu iznurenou vojsku. Ona se hrabro branila, ali nije mogla ni da pomisli na to da pređe Elbu; ukoliko ne bude mogla da se izvuče preko mora, kapitulacija je bila neizbežna. Već 4. novembra ona je bila skoro opkoljena nadmoćnim neprijateljskim snagama, i završila bi svoje bitisanje sa većom čašću da nije produžila da daje uporan otpor jedan dan više po cenu beskorisnog i besmislenog žrtvovanja grada Libeka.

Bliher je 5. novembra uveče upao u ovaj slobodan grad koji se nije nalazio u ratu ni protiv Francuske ni protiv Pruske. On je za tražio odmah 80.000 raženih i pšeničnih hlebova, 40.000 funti govedine i svinjetine, 30.000 flaša vina i rakije, 50.000 dukata itd. i pokušao da na brzinu popravi zapuštena utvrđenja. Ali, idućeg dana po podne Francuzi su već bili gospodari grada. Sam Bliher još jednom je uspeo da umakne sa delom svoje vojske, ali je posle jednog dana, u svanuće 7. novembra 1806, morao da položi oružje kod Ratkaua zajedno sa 7.500 ljudi koji su se nalazili pod njegovom komandom.

Nesrećni Libek platio je ovaj varvarski heroizam mnogim danaima pljačke, koju su francuski generali samo velikom mukom uspeli da zaustave.

KAPITULACIJA TVRĐAVA

Kapitulacije kod Prenclaua i Štetina bile su najznačajniji iako ne i jedini primeri predaje na otvorenom polju. Od kapitulacija tvrđava mogu se ovde zabeležiti samo najznačajnije. Dovoljno je reći da su svuda, uz male izuzetke, junkerski komandanti ispoljili podjednako kukavičko i izdajničko ponašanje.

Početak predaje tvrđava otvorio je u Erfurtu bliski kraljev rođak, a zatim je sledovala tvrđava Špandau, citadela Berlina. Uređenje tvrđava bilo je trulo i zapušteno, kao i sve u staroj pruskoj državi. Tvrđava u Špandau uopšte nije bila naoružana; tek posle gubitka obe bitke počeli su u nju da šalju neka oruđa i inžinjere iz Berlina, no bez municije. Komandant, major Benkendorf, obećao je 23. oktobra da će neprijatelju ostaviti jedino ruševine tvrđave, a posle dva dana ju je predao ne ispalivši nijedan metak. Ratni savet, koji je sazvao, izjasnio se, osim glavnog inžinjera, za predaju tvrđave.

30. oktobra pao je Štetin. On nije bio podešen za jak otpor, ali je od 4. oktobra bio sposobljen za odbranu toliko da se mogao smatrati potpuno obezbeđenim od prepada i da može izdržati pravilnu opsadu od tri nedelje. Garnizon su sačinjavali 100 oficira i 5.184

vojnika; tvrđava je imala 187 potpuno ispravnih topova i 97 topova koji su mogli da se upotrebe za nuždu; municije i hrane bilo je u izobilju. Ali je komandant Romburg bio starac od 81 godine, koji se kasnije pozivao na to da mu je ovu dužnost dao mudri kralj kao mesto za odmor. Kada se, posle kapitulacije Hoenloa, pred Štetinom pojavilo nekoliko patrola francuske konjice i kada je francuski konjički oficir u pratinji trubača veselo ušao u tvrđavu predlažući da komandant tvrđave kapitulira, — ovaj je izjavio da će braniti poverenu mu tvrđavu do krajnijih mogućnosti. No već posle nekoliko časova sišlo mu je srce u pete i izgubio je svako samopouzdanje kada se pojavio drugi parlamentarac sa oštrijim zahtevom. Ratni savet nije bio sazvan, ali su oba komandanta kao i ostali oficiri bili jednodušni. Ceo garnizon je položio oružje pred 800 neprijateljskih konjaka sa dva oruđa. »Konjanici Vašeg veličanstva ovladali su gradom kroz gradsku kapiju«, — javljaо je Napoleonu francuski maršal uz prezrivi potsmeh.

Idućeg dana pao je i Kistrin, druga tvrđava na Odri, na ovaj isti sraman način. Kistrin je takođe bio pravilno obezbeđen oruđima i municijom, kao i hranom za 3 meseca; garnizon je raspolagao dovoljnim brojem ljudi — 2.400 ljudi, od njih 1.600 potpuno sposobnih za borbu; komandant je bio pukovnik Ingersleben, koji isto tako nije sačekao nijedan topovski pucanj i predao je tvrđavu čim se prethodnica francuske divizije pojavila u njenoj blizini. Nisu pomogle čak ni molbe njegove žene koja ga je zadržavala kada je htela da se uputi preko Odre Francuzima, moleći ga da »ne unesrećuje svoju porodicu«; ni ove molbe nisu mogle da ga ometu da se ne baci glavačke u svu dubinu sramote. Istina, na ratnom savetu je energično protestovao bar jedan smeli inžinjeriski poručnik. Garnizon se takođe protivio, trebalo je silom odvlačiti artiljerce od oruđa na bedemima.

Magdeburg je kapitulirao 8 novembra, posle slabog bombardovanja u toku 4 i 5 novembra. Komandant fon Klajst bio je starac od 73 godine, pravi pruski junker, koji se hvalisao još 1 novembra da neće predati tvrđavu dok mu se maramica ne zapali u džepu. On je stupio u pregovore sa neprijateljem već 6 novembra, iako je Magdeburg mogao da bude zauzet pri ozbiljnoj odbrani tek pomoću pravilne opsade. Svakako je mnogo nedostajalo i ovoj najjačoj i najvažnijoj tvrđavi; naprimjer, nedostajala je gotovo u potpunosti konjica, a minera uopšte nije bilo. Bilo je izgubljeno iz vida da se u grad dotera stoka, iako je za to bilo dovoljno vremena i mogućnosti, s obzirom na bogatu okolinu na desnoj obali Elbe. No, u svakom slučaju, hleba i brašna je bilo dovoljno.

Svi oficiri garnizona nisu bili tolike kukavice kao komandant, i mnogi od posade hteli su da »ubiju starog psa-generalâ«. Klajst nije smeо da sazove pravi ratni savet, na koji bi imali pristupa svi viši oficiri garnizona; on je skupio samo generale koji su bili u gradu. Ali, i njima nije dao mogućnosti da se izjasne, već je oštro odbio njihove predloge i zvanično naredio da se potpiše protokol kojim se prihvata kapitulacija. U ruke neprijatelja palo je 22.000 ljudi svih

rodova vojske, 20 generala, 800 oficira, 700 topova, milion funti barta, 80.000 gotovih artiljeriskih bombi, gvožđa u izobilju, pontonski park, masa pešadijskih i konjičkih zastava.

Na isti sramni način kapitulirali su Hameln u Hanoveru, Švajdnic u Šleskoj i dr. Izuzeci od ovog pravila, patentiranog kukavičluka, bili su vrlo retki: Kozel u Šleskoj, Graudenc u Zapadnoj Pruskoj, a naročito Kolberg u Pomeraniji. Ovde je komandovao Gnajzenau, čovek blizu 50 godina, poreklom iz siromašne porodice koji se kiselio čitave decenije po malim garnizonima, ali je sačuvao svežinu blagodareći umnom radu, radi čega je i dobio od praznoglavog junkerstva potsmešljivi nadimak »vojskovođa iz Kapernauma²⁾«. On je bio jedini oficir u celoj vojsci, pored Šarnhorsta, koji je shvatio novi način ratovanja Francuza i umeo da ga primeni u praksi.

Docnije, kada su komandanti tvrđava, koji su zaboravili na čast i pogazili zakletvu, bili uzeti na odgovornost, blagodareći, uglavnom, zahtevima Šarnhorsta, svi su se pozivali na humanitarne obzire, kojima su se, navodno, rukovodili. Iz toga su današnji junkeri spleli bajku da se nekadašnja Fridrihova vojska raznežila usled prosvećivanja i humanizma. Kao da je u prazne lobanje Ingerslebena, Klajsta i Romberga mogla ikad da padne ma i senka misli Kanta, Lesinga ili Šilera!

RAT U ISTOČNOJ PRUSKOJ

Borba koja se od decembra 1806 do juna 1807 godine vodila u pruskim oblastima istočno od Visle, bila je borba između Francuza i Rusa, u kojoj su Prusi igrali potpuno podređenu ulogu. Oni su skupili malu pomoćnu vojsku za Ruse i branili su, uz rusku pomoć, tvrđavu Dancig. Uostalom, njihovo je učešće bilo potpuno pasivno, a Istočna Pruska je bila opustošena na najužasniji način, i to mnogo više od strane Rusa nego Francuza.

Razmatrati rat u Istočnoj Pruskoj kao produženje rata u Tiriniji pravilno je samo u hronološkom, a ne i u istoriskom pogledu. U Tiriniji je feudalna, skroz trula država bila razbijena od strane naslednika buržoaske revolucije; pred francuskom narodnom armijom iščezla je pruska najamnička vojska kao jutarnja magla pred suncem, kako je hvalisavo, ali ne i netačno, prikazivao Napoleon. U Istočnoj Pruskoj sukobila se osvajajuća propaganda buržoaske revolucije sa divljim zavojevačkim težnjama aziskog despotizma. Francuske i ruske trupe borile su se međusobno već više puta u revolucionarnim ratovima, ali na italijanskoj, švajcarskoj i moravskoj zemlji; tako — oči u oči — one se nisu još nikada sretale, kao što se to desilo sada kada je francuska vojska stajala na ruskoj granici.

Obe strane su bile prožete neugodnim osećanjem da se ovde sukobljavaju protivnici koji su bili nepobedivi jedan za drugoga.

²⁾ Kapernaum je mesto u Palestini gde je, po Bibliji, živeo neki rimski oficir. — Prim. red.

Francuske trupe nisu se još nikada borile u ovakvim surovim i negostoljuvibim predelima; veština njihovih strelaca, koji su umeli da obaraju svojom tačnom vatrom tanke i dugačke linije najamničke vojske, bila je nemoćna protiv čvrstih, beskrajnih redova zbijeno ešeloniranih masa ruske pešadije, koja je navikla na sve nepogode severne klime. Napoleon je bio primoran da se vратi u izvesnoj meri na staru, već preživelu metodu ratovanja na taj način što je rasporedio svoje trupe u zimske kantonmane i počeo da zauzima tvrđave koje su se nalazile u njegovojo pozadini. S druge strane, ruski vlastodršci izgubili su svaku volju da se igraju vatrom revolucije čim je francuska vojska došla na granice Rusije. Oni se nisu plašili samo ustanka u pređašnjim poljskim oblastima, nego, i još više, da bi Napoleon mogao, daleko u unutrašnjosti države, da potstakne ruski narod na ustanak ako pređe granicu i obeća slobodu seljacima-kmetovima.

Francuska vojska je bila brojno mnogo nadmoćnija od prusko-ruske: oko 140.000 prema 105.000. Još veća je bila razlika u komandovanju; ratnom majstoru Napoleonu suprotstavlja se u ruskoj Glavnoj komandi potpuno prosečan strojevi oficir — general Benigzen, poreklom iz Hanovera, koji je dugovao svoj položaj onoj plaćljivoj odvratnosti koju je kao ubica cara Pavla ulivao sinu svoje žrtve. On je preduzeo, u januaru 1807 godine, neuspelu ofanzivu na francuske zimske kantonmane. Napoleon je htio, prema svom običaju, da iskoristi priliku i strahovitim udarcem da odbaci rusko-pruske snage do ruske granice ili i iza nje. Benigzen je, ipak, posle početnog otstupanja, prihvatio bitku kod Pruskog Ojlaua. Bitka se rasplamtelia 7 i 8 februara takvom žestinom, kakve izgleda još nije bilo u ono, bitkama bogato doba. Desno krilo Rusa već se pokolebalo kada su se pojavile u pomoć pruske pomoćne trupe od 6.000 ljudi, kojima je zvanično komandovao slabouumnji junker Lestok, a stvarno Šarnhorst. Bitka je ostala nerešena. Ovo je bila prva bitka koju Napoleon nije dobio; iako ju je u svom biltenu objavio kao pobedu, vrednosni papiri na pariskoj berzi su pali kao posle poraza.

Pet dana posle ovoga, francuski car uputio je pruskom kralju generala Bertrana i predložio mu mir. On je htio, prema njegovim rečima, da učini kraj nesrećama zemlje i da uspostavi prusku monarhiju, koja je, kao centralna država, neophodna radi mira u Evropi. On Poljskoj ne pridaje više nikakvu vrednost od onoga doba kada ju je upoznao, a čim mir bude zaključen, on bi povukao svoje trupe iz pruskih zemalja. Kralj je, međutim, dao negativan odgovor; on će ostati veran svojim saveznicima, kako Rusima, tako i Englezima, sa kojima je tek zaključio mirovni ugovor.

Ovaj postupak se pretstavlja u rodoljubivim istorijama kao ubedljiv dokaz »korzikanske podmuklosti« i »pruske vernosti«. Pri ovome se tvrdi da je Napoleon htio lažnim obećanjima da dobije prusku pomoć da bi razbio prvo Rusiju, a zatim da bi se još žešće obraćunao sa Pruskom, ali je pri tome naišao na dostojan otpor u riterskom načinu mišljenja pruskog kralja. Ne može se, međutim, shvatiti kakav bi značaj za francuskog cara mogla da ima pruska

pomoćna vojska od nekoliko hiljada ljudi, kod one brojne nadmoćnosti kojom je raspolagao i bez toga. Pobeda u bici bila je za njega nesumnjiva, pošto je mogao do pogodnog godišnjeg doba da prikupi neuporedivo veće snage nego do kraja iznurenih Rusi i Prusi. Prave teškoće, koje je on morao da savlada, nalazile su se u drugome. One nisu mogle da se otklone onim tajnim namerama, koje je on navodno imao čineći svoj predlog za mir; one su mogle da se otklone samo onim putem na koji je on otvoreno stupio u svom predlogu.

Napoleon je želeo da završi rat koji je vodio na ruskoj granici. On je stvarno htio da uspostavi prusku monarhiju, naravno, ne radi toga da učini milost istočno-elpskom junkerstvu ili dinastiji Hoencollerna, već radi toga da bi zaštitio civilizovanu Evropu od pritiska Rusa koji su žudeli za osvajanjima. U sličnoj situaciji nalazio se nekad kralj Fridrih pri svojim osvajačkim težnjama. Stavljen pred izbor: ili sačuvati Poljsku kao evropski odbojnik protiv Rusije ili natovariti samom sebi na vrat celokupan teret ruske žudnje za osvajanjima — on je izabrao ipak gori deo, iako je vrlo jasno video posledice. Napoleon je osetio sasvim prirodno strahovanje pred ovakvom samoubilačkom politikom. Naslednik buržoaske revolucije ustuknuo je da ne bi pokliznuo u veliku grešku koja nije bila u njegovoj situaciji potrebna i koja je mogla da postane za njega kobna, kao što je ustvari i postala, a naime, da podeli vlast nad svetom sa azijatskim despotizmom.

Kao što se Napoleon, prilikom svog predloga, malo rukovodio »korzikanskom podmuklošću«, tako isto ga je malo odbila izvikana »pruska vernost«. Ovo bi bilo istovetno sa govorom onoga kome bi palo na pamet da priča o čednosti šarmantne dame, koja bi, poigravši se rado sa 99 ljubavnika, odbila stotog. Francuski predlog je u Memelu, kao obično, izazvao potpunu zabunu. Castrov je, kao ministar spoljnih poslova, htio da ga prihvati, naravno, iz kukavičluka, ne shvatajući o čemu se stvarno radi. Hardenberg je bio protiv, ali samo zbog toga što nije shvatao da Napoleonov predlog pruža u ruke polugu koja bi mogla u znatnoj meri da olakša jaku i samostalnu politiku i da Pruskoj, iz temelja reformisanoj, obezbedi čvrst položaj između Rusije i Francuske. Hardenberg nije shvatao potrebu izvesne unutrašnje reforme i još se nije potpuno oslobođio kabinetske politike Haugvica, u čijim je grehovima imao isuviše velikog učešća. On je od Bazelskog mira do same bitke kod Jene bio vatreni zaštitnik saveza sa Francuskom kao protivteže austrijskom uticaju u Nemačkoj. Sada se bacio u suprotnu stranu i zaklinjaо na prusko-austrijski dualizam kao na jedini spas Nemačke. On nije htio više ni da čuje o savezu sa Francuskom i nalazio je kod kralja utoliko veći odziv što je ovaj potpao pod jak uticaj ruskog cara i od njega očekivao potpuno uspostavljanje stare pruske države.

Rusi su mnogo više nego Francuzi računali na Pruse, i to čak iz čisto vojnih razloga; nekoliko hiljada ljudi već je imalo za njih izvesnog značaja, jer ih je kod Pruskog Ojlaua spasio od odlučnog poraza. Osim toga, bilo je u njihovom interesu da za sebe zadrže

Istočnu Prusku, što ne bi bilo moguće kad bi postojao francusko-pruski savez. Oni su hteli da ostanu тамо да би ову област pretvorili u potpunu pustinju i да би на тај начин Francuzima onemogućili prelaz ruske granice. Ruski saveznici су tako strašno pustošili ову област, да су се nesrećni stanovnici na kolenima molili да дођу Francuzi.

Knezebek, jedan od viših pruskih oficira, pisao je Šarnhorstu i molio ga da poradi u korist mira. »Nemaština i ugnjetavanje seljaka pod nagajkom prelazi sve granice. Stanovnici većine sela opljačkani su tako potpuno, da su primorani da prose od kozaka mrvice hleba da ne bi pomrli od gladi. Pa ipak, mnogi umiru od gladi i mogu se videti nesahranjeni leševi по kućama, u mnogim selima zauzetim od trupa... Možete da mi verujete: sada misle само на то да се земља опустоши и да од пustinje načine за себе zaklon... Vi sami, поштовани druže, ne možete ni да замисlite ово газдованje i politiku Rusa које сам ја упознао у току свог dugog boravka u овој armiji. Međutim, ово што вам каžem јесте најчистија истина. Ti ljudi ne žele ništa drugo nego да пустоše i да исcede našu zemlju да би се сами posle zaklonili иза ове пustinje. Plemeniti Aleksandar može да наредује izdaleka шта хоће, ali od тога неће ништа испasti.«

Iz ovoga stvarno nije ništaispalo, jer »plemeniti Aleksandar« nije ništa drugo ni radio nego vukao za nos pruskog kralja. On му је из Petrograda (данас Lenjingrada) saopštio да је pre spreman да izgubi svoju круну nego да пристане да краљ izgubi zrno peska из своје kraljevine. Zatim је car lično дошао sa novim trupama, које је prikazao kраљу на паради, да би posle тога, пред народима, одглумио zagrljaj, као што је то волео да radi, i uskliknuo sa suzama: »Zar ne, ni jedan od нас dvojice неће propasti sam! Ili obojica zajedno, ili ni jedan.« Prava budala, kраљ је веровао свему овоме i besneo protiv Napoleona, kome је malopre ljubio čizme.

Carski komedijaš веровао је takođe donekle u svoje priče. On је још težio да игра ulogu rukovodioca feudalne reakcije; он i Hardenberg су pripremili 26 aprila 1807 Bartenštajnski ugovor kao temelj за нову коалицију. Obe државе су се обavezale да не polažu oružje све дотле dok Nemačка не буде oslobođена i dok Francuska не буде odbačена изa Rajne. Leva obala Rajne treba да буде заštićena nизом tvrđava. Austria је требала да се обезбеди sa jugozapadom Tirolom i linijom reke Minča; umesto Rajnskog Saveza требао је да се образује Nemački savez suverenih држава, под заједничким rukovodstvom Pruske i Austrije. Pruska је требала, наврно, да устане из groba sa ispravljenim i učvršćenim granicama. Bilo је predviđeno čак i proširenje poseda Velfske kuće³⁾ na немачкој zemlji. Ovim су hteli да подмите Englesku, која је постала vrlo škrta u novčanoj pomoći otkada су се Francuska i Rusija uhvatile u koštač. Ona nije имала ništa protiv тога да се обе државе uzajamno iscrpljuju; ali je engleska vlada odbila да garantuje, na

³⁾ Dinastija (hanoveranska) која је од 1714—1837 године владала u personalnoj uniji Engleskom i Hanoverom. — Prim. red.

veliku carevu žalost, zajam od 6.000.000 funti sterlinga, koji je on htio da zaključi na engleskom novčanom tržištu.

Još tegobniju brigu stvaralo mu je neraspoloženje ruske vojske prema ratu, koje je stalno raslo. Posle bitke kod Ojlaua, ratne operacije su potpuno zastale; jedino su Dancig opsadivali Francuzi, a Benigzen nije činio ozbiljnije pokušaje da oslobođe tvrđavu. Ona je kapitulirala 23. maja 1807. Kalkrojt je branio ovu tvrđavu dosta slabo, ali kako je, ipak, izdržao nekoliko meseci, stekao je, u ono doba biblijskih čuda, kada su zidovi pruskih tvrđava padali od samog zvuka neprijateljskih truba, neku vrstu autoriteta, koji je mogao odmah da upotrebi, i upotrebio ga je na najveću štetu za prusku državu.

Pad Danciga pobudio je Benigzenu da preduzme neke veoma nepomišljene pokrete protiv neprijatelja, koji je za to vremе povećao svoje snage na 200.000 ljudi, dok su rusko-pruske trupe sa svima svojim pojačanjima jedva brojale 120.000 ljudi. Napoleon je brzo iskoristio priliku i uspeo je sada u onome što nije mogao da postigne u februaru; on je 14. juna, u bici kod Fridlanda, razbio neprijateljsku armiju, koja se u paniciom bekstvu povukla ka Tilzitu, na samu ruskou granicu.

Benigzen je lično objasnio raspoloženje vojske koja je uporno tražila mir. Car je, 3. dana posle bitke kod Fridlanda, uputio svoje punomoćnike Napoleonu, čak uopšte i ne obaveštavajući svog pruskog saveznika.

OD TILZITA DO TAUROGENA¹⁾

(1807—1812)

UVOD

Velika Francuska revolucija 1789. godine pokrenula je epohu ratova, koji su gotovo četvrt veka potresali i rušili evropske — i ne samo evropske — države u njihovim temeljima.

Stara pruska država bila je u početku ove epohe među prvim kolovođama rata. Pruska vojska je otpočela napad na Francusku onim zloglasnim proglasom, u kome je obećano da će francuska prestonica biti sravnjena sa zemljom. Stara pruska država, iznutra skroz trula, kakva je u to vreme već bila, izdržala je ovu železnu igru sa revolucijom svega nekoliko godina.

Pruska je u aprilu 1795. godine zaključila Bazelski mir sa Francuskom Republikom, kojim je izdala svoje saveznike i ustupila francuskim zavojevačima levu obalu Rajne. Francuzi su joj za to dozvolili da se povuče iz svakog aktivnog učešća u velikoj među-

¹⁾ Zur preussischen Geschichte, tom IV Meringovih sabranih dela, Soziologische Verlagsanstalt, Berlin, 1930, str. 22 i d. — Ovde su dati samo oni delovi opširnije rasprave pod gornjim naslovom, koji su od vojno-istoriskog interesa. — Prim. red.

narodnoj politici. U Bazelu je određena demarkaciona linija, koja je počinjala na istočno-friziskoj obali, protezala se prema jugu do Majne, a odatle na istok do Šleske, tj. obuhvatila je celu Severnu i Srednju Nemačku. Francuzi su obećali da će poštovati nepovredivost ove linije pod uslovom da sve državne formacije, koje se nalaze u unutrašnjosti te linije, održavaju strogu neutralnost.

Stara pruska država, na svoju nesreću, kupila je ovim neslavnim mirom odlaganje svoje propasti. Tešila se lažnom bezbednošću, dok se trulež u unutrašnjosti države širila sve više, a evropski ugled Pruske bio potpuno podriven. Ranije ili docnije morao je doći dan kada će ona, sa potpuno oslabljenim snagama, biti uvučena u vrtlog evropskog rata. Ovaj je dan počeo da sviće na granici između dva stoleća, kada je Šiler, vidovitošću pesnika, proricao da će se silne nacije sukobiti u borbi za neograničenu svetsku prevlast.

Ova borba je progutala prvih 15 godina novog stoleća. Francuska revolucija se zaštitila od svih kontinentalnih država Napoleonovom vojnom diktaturom. Legenda da je Napoleon, navodno, obuhvaćen nezajažljivom strašcu za osvajanjem, napadao neprekidno na ove države, spada u političke bajke za decu. Tvrđenje, koje je on stalno ponavljaо, da nikada nije pretstavljaо napadačku stranu, već da je uvek samo odbijao napade koji su mu pretili, to tvrđenje, — ismejavano u toku decenija kao najneverovatnija izmišljotina bonapartske legende, — osvaja sve šire i šire priznanje od strane istoričara, koji su koliko-toliko nepristrasni. Napoleon bi ostavio na miru države na kontinentu, u najmanju ruku od trenutka svog krunisanja 1804. godine, da mu one nisu neposredno naturale rat. Suprotno tome, odavnu bajku pretstavlja sladunjava legenda da je, navodno, grabljivi ruski carizam spasao evropsku slobodu od naslednika Francuske revolucije.

Pravilno shvatanje epoha Napoleonovih ratova moguće je samo ako se ona razmatra kao epoha borbe između Engleske i Francuske za prevlast na svetskom tržištu. Ova borba je bila istoriska nužnost u onim okolnostima, čak i ako se posmatra sa moralne tačke gledišta, Napoleon nije bio veći krivac od engleske oligarhije. Međutim, stvar nije u tome da se radujemo ili tužimo povodom dogadaja, već u tome da ih shvatimo. Da bi se shvatio istoriski razvoj u početku XIX veka, treba sve vreme imati u vidu da njegove pokretačke snage imaju korena u suprotnostima ekonomskih interesa Engleske i Francuske.

Neutralnost, pomoću koje je stara pruska država mislila da se zakloni od bura toga doba, takođe se razbila na suprotnostima ovih interesa. Napoleon je 1803. godine povredio čuvenu demarkacionu liniju, utvrđenu Bazelskim ugovorom, da bi onemogućio prodiranje engleske robe kroz vrata koja je pretstavljaо Hanover vezan personalnom unijom sa Engleskom. On je naredio francuskim trupama da zauzmu Hanover i podišao je na otstojanje dvodnevног marša bedemima Magdeburga, glavne pruske tvrđave. Ipak to nije urađeno u neprijateljskoj nameri prema ovoj državi. Napoleon je

gledao u Pruskoj, kao i mnogi Francuzi, a posebno mnogi francuski revolucionari, starog saveznika Francuske, savremenu državu među feudalnim državama. Koliko je francuskog zlata otišlo od doba Reformacije u džepove Hoencolerna da bi se nagradila njihova izdaja u odnosu na nemačkog cara i carstvo; kako je rado trpeo kralj Fridrik feudalnu zavisnost od Francuza, koja mu je obezbeđivala Šlesku; koliko su živi bili njegovi odnosi sa francuskim prosvetiteljima, koji su sa svoje strane bili neumorni u slavljenju severnog Solomona!

Napoleon ne bi ni s kim radije zaključio savez u svojoj borbi protiv Engleske nego sa Pruskom, čiju je vojnu snagu, pored toga, znatno precenjivao. Njemu bi se najviše svidalo da učini od Pruske, prema izrazu jednog francuskog istoričara, branu, koja je trebala uopšte da spreči engleskoj robi pristup na kontinent. Ali, jadni tupoglaveci u Berlinu nisu našli u sebi hrabrosti niti da uđu u savez sa Napoleonom, niti da mu pruže otpor. Kod njihove potpune nesposobnosti da misle i dejstvuju, oni su se kolebali čas na jednu, čas na drugu stranu između zaraćenih država. Kada je engleski ministar Pitt pripremio, u proleće 1805 godine, novu koaliciju protiv Napoleona, uključujući u nju Austriju i Rusiju, Prusi su odbili da uđu u koaliciju, i čak su mobilisali armiju da bi se suprotstavili prolazu ruskih trupa kroz Prusku. Ali je Napoleon u međuvremenu već krenuo francuske trupe preko pruske teritorije. Onda se pruski kralj priključio uz anglo-austro-rusku koaliciju. On je uputio Napoleonu grofa Haugvica sa ultimatumom, a kada je Napoleon u bici kod Austerlica razbio rusko-astrisku armiju, taj isti pruski predstavnik je zaključio sa njim defanzivno-ofanzivni savez, i to onog istog 15 decembra 1805 godine kada je pruski kralj, prema sporazumu zaključenom sa njegovim saveznicima, trebao da krene svoju armiju protiv Napoleona.

Posledica ovoga bila je da je Austrija primorana da sa Napoleonom zaključi mir 26 decembra u Bratislavi. Rezultat ovoga mira bio je potpuno uništenje one ruševine, koja je još nosila naziv Nemačkog carstva. Napoleon je bogato obdario južnonemačke države iz austriskog plena: Bavarska i Virtemberg pretvorili su se u kraljevine, a Baden se uzdigao na stepen velikog vojvodstva. Ove i druge manje države — svega njih 16 — izašle su u junu 1806 godine iz sastava carstva, proglašile su zakone carstva za nevažeće i obrazovale Rajnski Savez, za čijeg su protektora izabrale francuskog cara. Car Franja je proglašio 6 avgusta 1806 godine da vrhovna carska vlast više ne postoji.

Defanzivno-ofanzivni savez, koji je grof Haugvic zaključio sa Napoleonom na svoju ruku, doneo je Pruskoj pripajanje Hanovera na račun otcepljenja nekih drugih oblasti, a time i rat sa Engleskom i rastrojstvo pruske trgovine. Engleska je u martu 1806 godine proglašila blokadu cele obale od Elbe do Bresta i uhvatila u toku kratkog vremena 400 trgovačkih brodova pod pruskom zastavom. Napoleon je tretirao novog saveznika sa prezicom, koji je ovaj

mnogo zaslužio. »Pruska vlada zaslužuje toliko prezira«, — smatrao je Napoleon, — »a njen vladar je toliko nekarakteran, da se na ovu državu ne može više računati. Ona će stalno postupati tako kako je činila dosada: ona će se naoružavati i razoružavati; ona će se naoružavati i, dok se mi bijemo, vrebaće povoljan trenutak da se dogovori sa pobediocem.«

U potpunosti se, ipak, ovako nije desilo, jer je pruska vlada, pošto je tokom nekoliko meseci dozvoljavala da Napoleon tako prezivro postupa, došla do očajničke odluke — da uperi vrh svoga mača u grudi Napoleona.

I ovoga puta radilo se o Hanoveru. Posle smrti Pita vodili su se u Parizu pregovori o miru između Francuske, s jedne strane, i Engleske i Rusije s druge. Na primedbu engleskog poslanika da preduslov sporazuma pretstavlja vraćanje Hanovera, Taljeran, francuski ministar spoljnih poslova, odgovorio je da ovo neće izazvati nikakve teškoće. Kao odgovor na ove reči, iako su one bile tek usput nabačene od Taljerana, Pruska je odmah proglašila mobilizaciju; ali, potom, sa razoružanjem stvar nije išla tako brzo kao sa mobilizacijom. Pruski zahtevi bili su dosta skromni; oni su se ograničavali na to da Napoleon treba da povuče svoje trupe iz Južne Nemačke i da se ne meša u poslove Severne Nemačke. Ali francuski car nije bio čovek koji bi se uplašio od vojnih pretnji države koju je prezirao ceo svet.

Poznato je šta se zatim desilo: dvostruka bitka kod Jene i Aueršteta, sramni poraz fridrihovske armije i još sramnija kapitulacija tvrđava na Elbi i Odri; pruski kralj je sedeo na kraju godine kao begunac u Memelu, najudaljenijem gradu svoje države, neposredno pored same ruske granice. Iako potučen do nogu, on je još uvek bio zanesen ludilom o svome pravu »po milosti božjoj« i proslavio je početak nove godine na taj način što je oterao od sebe jedinog ministra koji nije izgubio samopouzdanje posle ove besprimerno katastrofe i koji je htio da pomogne nesposobnom kralju da stane makar malo na noge, — fon Štajna, kao »nepokornog, upornog, tvrdoglavog i neposlušnog državnog službenika«.

U međuvremenu je Napoleon u oslojenom Berlinu, kao odgovor na englesku blokadu, izdao Dekret o kontinentalnoj blokadi kojim je zabranjivao svaku trgovinu i saobraćaj sa Velikom Britanijom na celokupnoj teritoriji podređenoj Francuskoj i proglašio da sva roba, koja dolazi iz britanskih kolonija i radionica, podleže konfiskaciji. Napoleon je preneo zatim svoj Glavni štab u Poznanj da bi izvršio pripreme za zimski rat. Ove pripreme nisu vršene protiv pruskih trupa, koje su brojale samo još nekoliko hiljada ljudi, već protiv ruske armije, koja je došla njima u pomoć u Istočnu Prusku. Napoleon je u Poznanju doveo u red i severnonemačke stvari; on je lišio prestola neke srednje i sitne kneževе, kao naprimjer izbornog kneza hesen-kaselskog i vojvodu od Braunsabajga; većinu pak, ovih kneževa pripojio je Rajnskom Savezu; izbornog kneza Saksonskog uzdigao je na kraljevsko dostojanstvo kao nagradu

za svojevremenu izdaju, koju je ovaj čestiti čovek izvršio prema svome pruskom sabratu po milosti božijoj.

Sam rat dobio je sada drugi karakter. Propaganda buržoaske revolucije bila je ono što je vodilo francuske zastave od jedne pobede do druge; niko to nije znao bolje od samog Napoleona. Svuda, gde je uzdigao svoje pobedničke orlove, on je uvodio i buržoaske reforme. Ali azijatski despotizam, pun varvarske i još nesalomljive snage, imao je oklop koji je štitio od udarca i bodova tog moćnog oružja, ma koliko da je inače bio strašan neprijatelj koji je nosio to oružje. Ovde su se sukobile dve neprijateljske sile, od kojih je svaka bila nesavladljiva za drugu. Prva bitka između njih kod Pruskog Ojlava (Ilave) 7 i 8 oktobra 1807 godine ostala je stvarno nerešena. Ovo je bila najkrvavija bitka od svih bitaka kojima je Napoleon dотле rukovodio i u isto vreme prva bitka koju on nije dobio.

O Napoleonovoj razboritosti svedoči činjenica da je pet dana docnije uputio poslanika pruskom kralju sa predlogom za mir. Napoleon bi želeo da uspostavi prusku monarhiju, koja je neophodna kao međusila radi mira u Evropi; on ne pridaje nikakav značaj Poljskoj otkako je upoznao Poljake; on će povući svoje trupe iz pruske oblasti odmah po zaključenju mira.

Bila bi neosnovana izmišljotina kad bi se tvrdilo kako je Napoleon licemernim izjavama htio da dobije pomoć Prusa da bi prvo pobedio Rusiju, a zatim da bi se bacio na Prusku sa još većom zlobom. Pruski kralj nije imao ni talira, a vojska od nekoliko hiljada ljudi, kojom je još raspolagao, imala je za Napoleona utoliko manji značaj, što je posedovao znatno brojniju nadmoćnost u vojsci i neuporedivo bogatije izvore za popunu nego što su ih imali njegovi do kraja istrošeni protivnici. Sve svedoči o tome da je on učinio u ovom slučaju pošten predlog, naravno, ne radi veličine Hoen-colerna, već zato da stvori od pruske države branu između civilizovane Evrope i varvarske države ruskog cara.

Međutim, pruski kralj, koji je još donedavno moljakao za mir Napoleona u pismima lišenim svakog osećanja dostojanstva i koji je uspeo da za poslednjih nekoliko godina učini više neverstva i izdaje nego stari Fric u toku pola veka, sada je izigravao »vernog druga« ruskog cara. Ovaj je, sa svoje strane, umeo da obrati pruskog idiota čisto ruskim verolomstvom. On nije samo pismeno obećao da će pre izgubiti svoju krunu nego što će dozvoliti da kralj izgubi makar zrno peska od svoje države, već je sa njim zaključio u Bartenštajnu svečani ugovor po kome je primio obavezu da neće voditi nikakve samostalne pregovore sa zajedničkim neprijateljem i da će učiniti sve za uspostavljanje pruske monarhije. U isto vreme, ovaj prijatni saveznik poplavio je svojim trupama Istočnu Prusku, tako da su nesrećni stanovnici molili na kolenima za dolazak Francuza. Car je htio, — ovo su shvatili i otvoreno izjavljivali i pruski oficiri, — da pretvorи poslednji preostali deo pruske države u pustinju da bi zaštitio rusku granicu.

Što se tiče Napoleona, on se pripremao za produženje rata, pošto je pruski kralj odbio mir. On je do nogu potukao Ruse 14. juna kod Fridlanda. Sada je ruska armija hitno tražila mir. Ma koliko da je car bio tvrdoglav, sama ličnost Benigzena, koji je spadao među ubice njegovog oca, potsećala ga je na onaj kraj koji ubistvo može da pripremi carskom despotizmu. On je uputio svoje posrednike Napoleonu, koji je odmah pristao na primirje.

Aleksandar i Napoleon sastali su se prvi put 25. juna kod Tilzita, na splavu usred Njemena, da bi poveli pregovore o miru.

TILZITSKI MIR

Napoleon, koji je navikao da diktira uslove mira, bio je prvi put primoran da se dogovara o miru sa neprijateljem, koji je, duše, bio pobeden u bici, ali koji ne bi mogao biti pobeden u ratu. Znatno prevazilazeći svoga partnera u pogledu genijalne obdarenosti, Napoleon ga je, kako je izgledalo, dobro nasamario; ali, kada je laskao divljim osvajačkim instinktima aziskog despota, pa se tako morao i sam tome prilagoditi, on je time podrivao pravi izvor svoje sopstvene moći. U oblasti koristoljubive trgovine lukavstvo obično, tokom vremena, odnosi pobedu nad genijem. Tilzitski mir je prividno uzdigao francuskog cara na vrhunac njegove moći, ali je ustvari bio najveća greška u njegovom životu.

Rusija i Francuska zaključile su u Tilzitu najtešnji savez; sve ratove u Evropi one su trebale da vode zajednički. Rusija se uključila u kontinentalni sistem i primila na sebe posredništvo između Engleske i Francuske; u slučaju ako to posredništvo ne bi uspelo, — a ovo se podrazumevalo samo po sebi, — Rusija je trebala odmah da istupi zajedno sa Francuskom protiv Engleske. Trebalo je zahtevati od Švedske, Danske i Portugalije da objave rat Engleskoj, a u slučaju ako se one budu protivile — otpočeti rat protiv njih. Francuska je primila na sebe posredništvo između Rusije i Turske, koje su se nalazile u ratnom stanju. Ako Turska odbije ovo posredništvo ili ako ne zaključi mir u roku od tri meseca posle prihvatanja ovog, sve njene evropske oblasti, sa izuzetkom grada Carigrada i Rumelije, trebale su da budu oslobođene turskog jarma. Na kraju je Napoleon »iz pažnje« prema caru vratio manji deo pruske monarhije pruskom kralju; on je zadržao za sebe pruske oblasti na levoj obali Elbe i bivše poljske oblasti, od kojih je ipak ustupio caru Bjalostocki okrug, teritoriju od 206 kvadratnih milja sa 186.000 stanovnika.

Ovaj mir izgleda na prvi pogled kao lavovska podela u korist Napoleona. On je postigao saradnju Rusije u akciji protiv Engleske gotovo u formi pokorne vazalne zavisnosti, dobio je uz to veći deo pruske kraljevine, a sve što je postigao bilo je izraženo jasnim i nedvosmislenim rečima. Naprotiv, udeo Rusije u opštem plenu izražen je u veoma nejasnim crtama. Bilo je ugovorenog da Rusija treba da

dobije švedski deo Finske i turske dunavske kneževine, ali se ovo, međutim, moglo pročitati u najboljem slučaju samo između redova mirovnog ugovora. Jedini opipljivi dobitak cara bio je Bjalostočki okrug, koji je bio oduzet od onog istog kralja, sa kojim je car tek nedavno bio zaključio svečani defanzivno-ofanzivni savez. Sramniji dobitak nije mogao ni da se zamisli, pa je čak i savremenicima, koji nisu bili u tom pogledu ni izdaleka naročito osetljivi, izgledalo neverovatno da je »moćni ruski samodržac« dozvolio da se izloži u Tilzitu moralnom uniženju od strane plebejskog zavojevača, koga je, u odgovor na to, obasipao vatrenim uveravanjem u svoje prijateljstvo, i to isto onako kako je to činio pre nekoliko nedelja prema pruskom kralju.

Ali je Taljeran ipak bio u pravu kada je ovaj ugovor, koji je zaključio u svojstvu Napoleonovog ministra, sležući ramenima okarakterisao sledećim rečima: »Ovaj ugovor je samo sredstvo za sondiranje terena, koje bi htelo da se prikaže kao sistem«. Taljeran je osetio zadar leša i ubrzao je počeo da se upušta u konspirativne veze sa ruskim carem protiv svog gospodara i učitelja. Uobrazivši da ruski car može jednim vladarskim potezom pera da uključi svoje carstvo u kontinentalni sistem, Napoleon je upao u grešku stare kabinetske politike. Isto tako je uobrazio pruski kralj Fridrik prilikom zaključivanja Vestminsterske konvencije 1756 godine, koja mu je natovarila Sedmogodišnji rat, da engleska vlada može da žrtvuje i da će žrtvovati svoju trgovinu sa Rusijom radi zaštite Pruske od Rusa. A Engleska je, ipak, mogla lakše da žrtvuje trgovinu sa Rusijom nego Rusija sa Engleskom. Uključivanje Rusije u kontinentalni sistem značilo je krah ruske trgovine, a samim tim i ruskih finansija, potpuni i nedogledni poremećaj svih imovinskih vrednosti u unutrašnjosti zemlje, propadanje ogromnog broja porodica, tako da je pitanje raspadanja francusko-ruskog saveza iznutra bilo pitanje najskorijeg vremena.

Osim toga, car je postigao značajan uspeh baš u onoj tački, u kojoj je izgledalo da je najsramnije izgubio. Iako su prvi pregovori između Napoleona i Aleksandra vođeni u četiri oka, ne može se sumnjati, i to na osnovu njihovih sopstvenih iskaza i iskaza njihovih ministara, da je Napoleon zahtevao potpuno uništenje pruske države i pokušavao da dobije carev pristanak, nudeći mu za to poljsko-pruske oblasti i poljsku krunu. Ma koliko da je bio primamljiv ovaj predlog za Aleksandra, on ga ipak nije prihvatio. Nema nikakvog značaja da li su pri tome igrali ulogu moralni obziri, jer bi potpuno svrgavanje Hoencolerna po ruskom pristanku i tako brzo posle ugovora zaključenog u Bartenštajnu, pretstavljaо težak teret čak i za carevu grubu savest. Njegovi sopstveni interesi su zahtevali da odbije Napoleonov predlog.

Ovde može, takođe, da se potseti na analogiju iz doba Sedmogodišnjeg rata. Carica Katarina je u poslednjim godinama ovoga rata mogla da nanese smrtni udarac pruskoj kraljevini i da za sebe prigrabi deo Istočne Pruske, koju su već od početka rata zauzele

ruske trupe, a koju pruski kralj nije mogao da iščupa iz njihovih ruku. Katarina je, ipak, više volela da očuva ovog kralja kao svog vazala, koji je trebao da potpomogne uterivanje poljske i turske divljači u njene mreže, i pri tome je napravila unosne poslove, što, naravno, nije moglo da ostane nepoznato njenom unuku Aleksandru. Čak i ako bi htio da prenebregne ovu tradicionalnu politiku ruskih careva, on to ne bi mogao da ostvari. Nedavno su ga njegovi generali i ministri bili primorali da obustavi rat iz straha da će francuske armije, ako pređu rusku granicu, izazvati ustank u bivšim poljskim oblastima na isti način kao što su rasplamtele ustank u bivšim poljskim oblastima pruske države; ovi su se generali i ministri plašili i za samu Rusiju, ako bi Francuzi obećali slobodu kmetovima. Prema tome, car bi naišao na nesavladljiv otpor u sopstvenom logoru ako bi dozvolio proširenje francuske vlasti do same Visle.

Nepristanak cara bio je osetljiv neuspeh za Napoleona. Kada je on uspostavljaо odnose sa pruskim kraljem posle bitke kod Ojlaua, nameravao je da sebi načini od pruske države isturen bedem protiv Rusije. Pošto je ovaj plan pretrpeo neuspeh, mogao je da dođe do istog ubedenja, koje je u ono vreme ruski general Budberg izrazio sledećim rečima, upućenim jednom pruskom činovniku: »Sa takvim vladarem kakav je vaš, niko ne može da spase zemlju. On sluša i postupa samo prema savetima slabica i nitkova. Pruska će propasti zbog njega«. Napoleon je htio da likvidira prusku monarhiju, nameravajući očigledno, kako je ponkad to i napominjao, da pred zemlju pruske dinastije svome bratu Žeromu, naravno, u obliku vazalne države prema Francuskoj i sa zadatkom da se Pruska reformiše prema savremenim načelima. On je docnije ostvario svoju nameru, u manjim razmerama, u pogledu kraljevine Vestfalije, čije su jezgro sačinjavale bivše pruske oblasti na levoj obali Elbe. Car je omeo ovaj plan, ali je Napoleon odmah načinio dvostruki suprotni potez. On je od bivših poljskih oblasti, koje su mu pripale po Tilzitskom miru, stvorio Varšavsko Vojvodstvo i predao ga novopečenom saksonском kralju, koji će se uskoro za tim pokazati kao najposlušniji od svih njegovih nemačkih vazala. Izvesno vreme 30.000 Francuza je produžilo boravak u ovim oblastima »radi obezbeđenja granica«, dok se nova vlada ne organizuje kako treba i dok poljska armija ne završi u potpunosti svoju reorganizaciju. Na taj način, Napoleon se ipak ugnjezdio pored ruske granice na najopasnijem i najlakše zapaljivom mestu. Kako je, posle ovog početka obrazovanja nove poljske države, lako mogao da dođe nastavak, u najvećoj meri opasan za Rusiju! Car je odmah shvatio opasnost i tvrdoglavu se pogodao da bi suzio granice nove države; u ovom cilju on se nije snebivao da za sebe zahteva komad pruskog plena, koji je bio ustvari predviđen za povećanje Varšavskog Vojvodstva.

No, Napoleon je tada izvukao zaključke iz činjenice da je prusku monarhiju spasao car i da ona treba da igra ulogu ruskog predzemljišta. Koliko god je mogao da nauđi ovoj monarhiji i da

je ponizi, čak i u bednom stanju u koje je zapala posle tilzitskih pregovora, Napoleon je to i učinio sa najvećim zadovoljstvom. Njegova naročita mržnja prema Pruskoj bila je isto toliko očigledna posle Tilzita, koliko je pre Jene bila očigledna njegova naročita naklonost prema njoj. Buržoaski istoričari staraju se da na svoj način objasne lične pobude koje su izazvale ovu mržnju: srušene iluzije, isto toliko bezgraničan koliko i opravdan prezir prema pruskom kralju, strašna bojazan od severnonemačkih »ideologa«; ali sve je ovo moglo da igra i da ne igra ulogu: odlučujući su bili Napoleonovi politički interesni, koji su zahtevali neutralisanje ruske nadmoćnosti.

Napoleonove namere potpomagala je u znatnoj meri nesposobnost pruskih generala i ministara. Konvencija o evakuaciji francuskih trupa iz zemlje, koju je 12. jula 1807. godine zaključio feldmaršal Kalkrojt sa Napoleonovim načelnikom štaba Bertijem, predstavlja unikum u istoriji diplomatskih ugovora. Kalkrojt je bio jedan od najopasnijih, a u isto vreme i najglupljih ljudi u pruskom junkerstvu, ali je bio baš zbog toga kraljev ljubimac; za ono što je postigao u pregovorima sa Bertijem zaslužio je, prema izrazu jednog pruskog rodoljuba, ili vešala ili ludnicu. Istina, konvencija od 12. jula je odredila da evakuacija Francuza iz posednutih oblasti pruske države otpočne odmah i da treba da se završi 1. novembra 1807. godine. Međutim, prema drugoj tački Konvencije, evakuacija je trebala da otpočne tek onda kada budu isplaćene kontribucije, koje su bile nametnute državi. A do tog vremena, svi državni prihodi u oblastima koje su poseli Francuzi morali su da idu u francusku blagajnu, dok je izdržavanje francuskih trupa padalo na teret Pruske. Bilo je ostavljeno Napoleonovoj dobroj volji da li će brojno stanje francuskih trupa iznositi hiljade ili stotine hiljada ljudi. Nije baš ništa uslovljeno ni u pogledu veličine kontribucije. Po zaključenju konvencije, Napoleon je prvo odredio njen iznos na 73.000.000, zatim na 80.000.000, a docnije na više od 120.000.000 franaka; on je pri ovome vrugolasto izjavio svojim punomoćnicima: ako može da se dobije suma od 200.000.000 franaka, utoliko bolje. Na kraju krajeva on se zaustavio na sumi od 150.000.000, koju je siromašna, razorenata i ratom iscrpena zemlja mogla da isplati samo tokom mnogih godina.

Tako je pruska država dugo ostala u čvrstim rukama zavječača, koji je mogao da se ponaša prema njoj još nemilosrdnije nego prema svojim dobrovoljnim vazalnim državama, koje je morao više ili manje štedeti u svom sopstvenom interesu. A u pogledu pruske države on se nikada nije snebivao, ni u najmanjoj meri, te je samim tim izazvao mržnju prema sebi, koja je kasnije postala pogibeljna po njega.

Na taj način, Tilzitski mir je nosio u sebi neizbežnu klicu novih razmirica. I pored svih vatrenih uveravanja u iskreno prijateljstvo, kojima su obasipali jedan drugoga imperator i car, obojica su ispali prevarene varalice.

VOJNA REFORMA

Stara pruska vojska po svom poreklu bila je najamnička. Regрутovanje za ovu vojsku vršilo se na izgled dobrovoljno; u stvarnosti pak, ukoliko docnije, utoliko se sve više i više vršilo putem nasilja i svih mogućih lukavstava. Ovo regrutovanje pretvaralo se često u odvratnu otmicu ljudi, što je dovodilo čak i u sopstvenoj zemlji, a već da se ne govori o stranim zemljama, do krvavih sukoba. A pre svega, stajalo je veoma skupo. Ove žalosne činjenice navele su četne komandire iz redova junkera na lukavu misao: dobijajući paušalno iz kraljeve vojne blagajne troškove izdržavanja za podoficire i vojnike, oni su bili dužni da se staraju za propisano brojno stanje svojih četa, pa su upućivali u njih svoje kmetove. Njihovo vrbovanje nije koštalo ništa, retko su dezertirali, a ako su i dezertirali, mogli su lako da budu zamjenjeni istim takvim novim regrutima.

Pri svemu tome nije postojala ni potreba da se oni stalno drže pod zastavom kao što je to bio slučaj sa nesigurnim strancima ili domaćim ološem, od koga se ranije regrutovala vojska. Oni su mogli da budu pozivani samo za vreme obuke, koja se u početku ograničavala na nekoliko meseci, a docnije samo na nekoliko nedelja u godini. Odavde je proisticalo to da su četni komandiri mogli mirno da trpaju u svoj džep troškove izdržavanja podoficira i vojnika, dok su oni veći deo godine provodili na otsustvu, a druga dobit ovoga bila je u tome što se potrebne snage za poljoprivrednu nisu odvajale za duži period vremena od zemlje. Ne može se ustanoviti dokumentima kada je tačno nastao ovaj način regrutovanja; u svakom slučaju, on je nastao toliko rano da se već u četvrtoj deceniji XVIII stoleća mogao, pa čak i morao, da pretvori u sistem.

Ova metoda je imala, međutim, i svoje loše strane; njen rezultat je bio taj da se stara navika pukova — grabiti regrute jedan od drugoga — razvila još više, a apetit za ovakvo jelo razvio se toliko da su junkeri — oficiri počeli da »angažuju na vojnu službu« (»einrollieren« — prema tehničkom terminu onog doba) ne samo svoje kmetove, već i gradsko stanovništvo. Usled ovoga bili su ugroženi trgovina, zanatstvo i industrija, a kraljevi su morali da se umešaju ako nisu želeli da dođe kraj i njima i celokupnom njihovom vojnom sjaju. Oni su odredili svakom puku mesto za regrutovanje — okrug iz koga je on mogao da vrši »regrutovanje«. Ovaj okrug nazvao se zvanično »kanton«. Posle toga, oni su uveli mnogobrojne klase »oslobodenih« od »kantonske obaveze«; često su se cele oblasti ili pojedini gradovi, a delimično i pojedine klase stanovništva, proglašavali slobodnim od kantona.

Ovaj »kantonski« sistem je postao jedan od stubova stare pruske vojske, iako ne jedini. Pored njega se zadržalo i vrbovanje vojnika-najamnika, pošto se u slabo naseljenoj zemlji nije mogao da prikupi potreban broj regruta, a naročito zbog velikog broja oslobođenih. Čvrsto određeni brojni odnos između domaćeg stanovništva i stra-

naca nije postojao, on je bio različit u raznim pukovima i rodovima vojske; čitavi pukovi od vrbovanih vojnika postojali su čak i u doba kralja Fridriha. Ovaj je kralj, uopšte, više davao prednosti najamničkim vojnicima, pa čak i zarobljenicima, nego »kantonskim obveznicima« iz redova stanovništva, čiji je broj pokušavao da ograniči na 1/3 od opšteg brojnog stanja trupa. On nije htio da odvaja suviše veliki broj ruku od poljoprivrede, industrije i zanatstva, zbog čega je ograničio vreme obuke, proširio pravo vojnika na otsustvo i povećao broj oslobođenih. On je oslobođio od kantonske službe zapadne oblasti i najveće gradove na istoku: Berlin, Potsdam, Brandenburg, Breslau, Magdeburg, Štetin, a takođe i čitave staleže činovnika, fabrikanata, trgovaca, rentijera, boljih zanatlija, pa čak i »zaista stalno nastanjene građane i seljake«; kao kantonski obveznici ostali su samo najsiromašniji i najnezaštićeniji slojevi stanovništva.

U doba njegovog naslednika odnos se promenio u korist domaćih stanovnika. Ne toliko zbog toga što je prevaga stranaca, koji su, prema rečima Šarnhorsta, pretstavljeni, uglavnom, lopove, pijanice, razbojnikе, neradnike i zločince sakupljene iz cele Nemačke, moralno kvarili celu vojsku, — sa ovakvim gledištem ne bismo mogli da se ne složimo, — već poglavito zbog toga, što su usled teritorijalnih promena, koje su se desile na pragu novog stoljeća, otpala najpogodnija mesta za vrbovanje. Poljska država je većim delom pripala Austriji i Rusiji; leva obala Rajne pripala je Francuskoj; crkvene države i carski gradovi su gotovo potpuno isčepljeni, a rajske države, u koje su oni uglavnom ušli, morale su da liferuju trupe svojim francuskim gospodarima. Na taj način, ma kuda da su se obraćali pruski oficiri određeni za vrbovanje, svuda su nailazili na zatvorena vrata.

Do 1806 godine u armiji nije bila izvršena nikakva stvarna reforma. Istina, jezgro domaćeg stanovništva je znatno poraslo, ali potreban kontingenat regruta nije mogao da bude prikupljen u unutrašnjosti zemlje, usled beskrajnog broja oslobođenih od kantonske službe. Mada se samo jedan deo vojske sastojao od najamnika, vojna služba je ipak bila tako sramna i zahtevala tako strogu disciplinu, da se nije moglo ni misliti na ukidanje oslobođenja. Iz ovoga skučenog kruga nije se moglo izaći sve dotle, dok ga nije razbila bitka kod Jene. Posle ovoga strašnog poraza, dezertirali su gotovo svi strani vojnici koji su još sačinjavali manji deo celokupne pruske vojske.

Kralj je obrazovao posle Tilzitskog mira kako specijalnu Komisiju za izvršenje finansijskih obaveza, tako i reorganizacionu Komisiju za uspostavljanje razbijene vojske. On je pozvao u nju, pored većine starijih pruskih junkera, i dva oficira, koji su se istakli u ovom nesrećnom ratu: general-majora Šarnhorsta, poznatog još pre rata kao jednog od najboljih umova Generalštaba, potpukovnika Gnajzenaua, čije se ime pročulo, posle dvadesetogodišnje strojeve službe u beznačajnim garnizonima, hrabrom odbranom

Kolberga. Obojica su bili u početku u rđavim odnosima sa predstavnicima starog javašluka, ali su i ovi morali u nuždi da se opamete. Posle oštih sukoba otstranjeno je nekoliko »cokula«, koje nisu mogle da se ubede, i na njihovo mesto stupila su dva mlađa oficira: majori Bojen i Grolman, koji su bili u stanju da prihvate ideje Šarnhorsta i Gnajzenaua i da dejstvuju u njihovom pravcu; na taj način su reformatori dobili sada većinu u Komisiji.

Ovi ljudi — Šarnhorst, Gnajzenau, Bojen i Grolman, kojima se dočnije priključio Klauzevic, stvorili su, zajedno sa Štajnom, koji je dobio mesto i glas u Komisiji, novu vojsku, koja je trebala da vodi pobedničke bitke protiv Napoleona. Oni, ili nisu bili nikako vezani sa istočno-elpskim junkerstvom, ili su bili sa njim u vrlo slaboj vezi; dvojica su bili stranci (Šarnhorst i Gnajzenau); dvojica su bili iz građanskog staleža, iako su imali pravo da ispred svojih prezimena stave potpuno novo »fon« (Šarnhorst je bio sin seljaka, Grolman — sin sudskog činovnika). Plemstvo ostalih takođe nije bilo mnogo dužeg veka i nije im davalno ni u kom slučaju pravo na pretenzije brandenburških visokih plemića koji su bili u Marki još pre Hoencolerna; plemstvo Gnajzenaua bilo je unekoliko sumnjivo i izgleda austriskog porekla. Bojen je vodio poreklo iz češke emigrantske porodice koja se nalazila u Istočnoj Pruskoj, a Klauzevic iz stare svešteničke porodice, koja se tokom mnogih generacija udaljila od plemstva.

»Pruski« patriotizam ovih ljudi nije bio punokrvan i bilo je potpuno u duhu Prusa što nijedan od njih nije imao nikada samostalno komandovanje u vojsci koju su stvorili. Fridrihove tradicije održale su se najviše kod Bojena, ali su bile ublažene etikom Kanta, kojog se on klanjao. Kada su ovi reformatori došli do očajanja zbog kraljeve glupave ograničenosti, oni su ga bez ikakvog kolebanja ostavili i stupili u tuđu službu: Gnajzenau u englesku, Grolman u početku u austrisku a zatim u špansku, Bojen i Klauzevic u rusku. Jedino je Šarnhorst ostao veran pruskoj zastavi uprkos primamljivim predlozima, koje mu je engleska vlada više puta činila. Međutim, i on je, uz melanholični uzdah, pustio svoje sinove u englesku vojsku. Hrabrost i patriotizam bili su u pruskoj državi štetniji od ma kakvog poroka.

Kao što danas odnos prema socijalizmu pretstavlja probni kamen za umove, takvu je istu ulogu onda igrao odnos prema Francuskoj revoluciji. Vojni reformatori su mislili o njoj približno tako kao i Štajn: oni su bili njeni neprijatelji, naročito usled strane prevlasti, koju je naslednik Francuske revolucije nametnuo Nemačkoj. Ali, pošto su osećali ovo neprijateljstvo zato što su bili više Nemci nego Prusi, oni su uvideli da je uspostavljanje stare pruske države bila reakcionarna i potpuno besmislena utopija. Ono što im se dopadalo, kao i Štajnu, kod Francuske revolucije, bila je njena vojna sposobnost za borbu i jedinstvo njenih snaga. Oni su vrlo dobro shvatili da vojna reforma nije moguća bez građanske reforme i da Napoleona može da pobedi jedino Napoleon. »Bonaparta je bio moj

učitelj u ratu i politici», — priznao je docnije Gnajzenau pobedivši Bonapartu. On je ovim rečima na najuspeliji način iskazao celokupnu suštinu vojne reforme.

Ovim su bile određene i granice njihove delatnosti, koje je liberalna legenda pomerila u tom smislu, kao da su Šarnhorst i njegove pristalice ispovedali, navodno, demokratska ubedjenja u savremenom smislu te reči. Odricanje od stajaće vojske, koje im je pripisivano, nalazilo se van kruga njihovih ideja i bilo je zasnovano na nepravilnoj upotrebi reči ili na neshvatanju »milicije«, koju su oni zahtevali. Šarnhorst je stekao priznanje baš time što je kao vojni pisac uporno istupio 1792 godine, i docnije, u korist stajaće vojske, protiv koje su istupali engleski, francuski i nemački mislioci, pa čak i Fridrihovi oficiri, kao Bernhorst, sin starog Desauera, predašnjeg adutanta kralja Fridriha. Sta je Šarnhorst podrazumevao pod milicijom — on je to na najdetaljniji način izneo govoreći o »rezervnim i oblasnim trupama«. On je pod tim podrazumevao dopunske odrede stajaće vojske, namenjene u početku samo za defanzivne ciljeve, tj. nešto, što je odgovaralo francuskoj nacionalnoj gardi. Gnajzenau se pod utiskom poraza kod Jene jednom izjasnio veoma negativno o stajaćoj vojsci, ali je to bilo samo privremeno raspoloženje. Stvarno su se vojni reformatori, koji su ipak bili pre svega vojnici, držali čvrsto za stajaću vojsku i prevazišli su francuski obrazac samo u tom pogledu što su se strogo držali načela opšte vojne obaveze, dok je u Francuskoj taj sistem bio narušen sistemom zamene. Ovi od rođenja siromašni ljudi — Šarnhorst i njegovi drugovi — nisu imali nikakvog razumevanja za privilegiju vladajućih klasa da se otkupljuju od vojne službe.

Zadatak, koji je trebalo rešiti, bio je dosta težak: stara vojska sastojala se jedino još od ruševinu. Od 233 bataljona bilo je ostalo svega 50, od 255 eskadrona — još 86; čak i ove jedinice nisu mogle da se održavaju u odgovarajućem stanju zbog nedostatka novca. Kada je bio sačinjen predračun za prva tri meseca 1808 godine, prihod je iznosio 386.000 talira, a rashod 2,586.000 talira; nedostajalo je dakle, 2,200.000 talira. Trebalo se nekako ispomoći malim sumama gotovine, a grozna avet francuske kontribucije uništavala je sve izglede na bolje finansisko stanje. Komisija je u početku nameravala da brojno stanje vojske odredi na 50.000 ljudi, ali je morala da smanji broj gotovo na polovinu.

Usled smanjenja vojske bile su hiljade oficira izbačene na ulicu, i to nisu bili samo oni koji nisu vršili svoju dužnost ili su postali nesposobni zbog toga što su bili potpuni invalidi. Kada su vojni sudovi, koji su sudili krivcima, donosili relativno blage presude, ovo se nije sviđalo Komisiji, koja je zahtevala strožije presude; ona je sama bez milosti raščišćavala pitanje invalida tako, da je od 143 generala, koliko ih je bilo 1806 godine, ostalo 1812 godine u aktivnoj službi svega 8. Ovo je moralо da izazove beskrajno negodovanje i mržnju prema Komisiji, koju su uz to sačinjavali mladi štabni oficiri; sam Šarnhorst je bio unapređen u čin general-majora tek posle Til-

zitskog mira. Još stičnija je bila nužnost da se otpuštaju oficiri koji su bili bez zamerke, sa pola plate, sa kojom se nije moglo ni živeti ni umreti. »Situacija je užasna«, — priznavao je Gnajzenau, — »izbaciti 3.000 oficira ne čajući im ništa, sem svedočanstva o siromaštvu.«

Kralj je, kao podrška Komisije, pretstavljao samo kolebljivu trsku. On je pružao čak i veći otpor vojnoj reformi nego agrarnoj, jer je uobražavao, naučivši da se igra vojnika, da nešto razume u vojnem delu. Ali je, u svakom slučaju, Šarnhorst umeo bolje nego Štajn da se ophodi prema čoveku »po milosti božjoj«. Štajn je plašio kralja svojom bujnom naravi. Posle jedno dva meseca po svom vraćanju, on je izjavio da je zadovoljan time što ga se kralj plaši, ne misleći na još veću opasnost koja preti ukrotitelju ako strah jednom prođe. Šarnhorst, naprotiv, prilazio je ovoj uobraženoj neznalici sa »istoriskim dokazima«; on je umeo da ga ubedi istinskom seljačkom lukavošću da reforma, koja nailazi na kraljev otpor, pretstavlja staru mudrost Hoencolerna. Tako je Šarnhorst, naprimer, izmislio onu veliku prusku legendu, koja se još i sada šepuri u patriotskim istorijama: Kantonski sistem od 1733. godine, kojim je, navodno, još Friedrich Viljem I proglašio opštu vojnu obavezu.

Vojni reformatori su imali pred sobom, u svakom slučaju, u jednoj važnoj tački slobodan put: pitanje vrbovanja u inostranstvu bilo je rešeno temeljno i prosto masovnim dezterterstvom vojnika — stranaca. Odavde je nikla ne samo mogućnost, već i potreba ukidanja svirepih telesnih kazni, koje su obeščastile staru prusku vojsku. Ovo je bilo omogućeno time što je otpala potreba za dvostrukim obzirima, koji su bili neophodni u pogledu stranih nevaljalaca: prvo, što su oni mogli da se nateraju na poslušnost jedino batinom, drugo, što zbog skupoće vrbovanja nije bilo probitacno da se kaznama zatvora za duže vreme odvajaju od službe. Ukipanje telesne kazne bilo je neophodno i zbog toga, što su telesne kazne posle ukidanja kmetstva postale vrlo tugaljive za zemljoposednike i vrlo nepoželjne za oficire. Postojali su, naime, svi razlozi, pošto je raspuštena najamnička vojska, da se njena hronična mana — dezterterstvo, nipošto veštački ne zadrži u novoj vojsci.

Reorganizaciona komisija je ispoljila u ovoj borbi protiv telesnih kazni energiju koju treba istaći. Dva njena člana, Gnajzenau i Bojen, latili su se čak jednog sredstva, koje je bilo vrlo neuobičajeno u ono doba, štampe, da bi se odbranila »sloboda leđa«. Oni su postigli u najbitnijem ono što su hteli i što je bilo utoliko značajnije, jer se čak i sam Štajn odlučno izjašnjavao za batine. On je navodio da su u Srednjem veku kažnjavali batinama čak i lica duhovnog zvanja i ritere ne vredajući njihovu čast, i potsećao je na sluge koje su za vreme turnira izvršavale ovu kaznu (Prügelknechte). Međutim, Štajn je popustio, a sam kralj je od svih sramnih kazni najamničke vojske uspeo da spase jedino prezrive psovke i produženje roka vojne službe.

Ma koliko da je ova Komisija bila prožeta ubedenjem da u ratu ne odlučuju samo fizičke već i moralne snage, ona nije, ipak, mogla

da se odrekne krute iznuravajuće discipline koja ne može da se odvoji od stajaće vojske kao takve. Ona je stvorila vojнике drugog razreda — kažnjeničke čete za potpuno nepopravljive tipove, u kojima su oni i nadalje podvrgavani telesnim kaznama. Ali ovo je još najmanje zlo koje je ona dopustila; znatno je gore bilo to što je Gnajzenau lično sproveo, uprkos protivljenju sudskog generala Kennena, pravo oficira da ubijaju nepokorne vojнике na licu mesta, ako se protive njihovim naređenjima, a najgore je bilo uvođenje i odmeravanje kazne lišenja slobode, koja se ustvari kao tortura malo razlikovala od dotada postojećih telesnih kazni. Povodom strogog zatvora, koji nije bio najsurovija među novim kaznama, stari Cigler, pored svega svog poštovanja pruske discipline, govorio je još 1872 godine u Rajhstagu da na tako rafiniranu kaznu nije naišao ni u zbirci vojnih zakona (*Corpus juris militaris*) od 1712 godine, mada se tamo govorilo o streljanju iz luka, pušaka i o šibama. Vojni reformatori su se na taj način čvrsto pridržavali sistema discipline muštanja i njihova borba protiv telesnih kazni u vojsci, ma kako se ona vatreno i ubeđeno sprovodila, dovela je samo do toga, da je batina sa javnih trgova i ulica prešla u tajna kasarnska skrovišta.

Odustajanjem od vrbovanja stranih vojnika srušio se jedan od stubova stare pruske vojske. Drugi stub — kantonski sistem, i pored svih otstupanja od njega, hteli su vojni reformatori da zamene opštom vojnom obavezom. Međutim, ovde su naišli na najjači otpor kralja i starih pruskih formalista, a i sam posao stvarao je u svojoj suštini velike teškoće. Dosada je vojna služba bila doživotna i prestatala je samo smrću ili potpunom nesposobnošću vojnika; jedino za kantonske obveznike stvorio se običaj prema kome se ona ograničavala na rok od 20 godina. Sistem otsustvovanja je u svakom slučaju znatno skraćivao ovaj rok; novoregrutovani kantonisti morali su da služe u stroju takozvano egzercirno vreme: u samom početku obuke tri meseca, a zatim po jedan mesec godišnje — svega 22 meseca. Šarnhorst je htio da skrati opšti rok službe na 6 godina, ali, u ovom slučaju, raspoloživi kadrovi, čiji je broj morao da bude ograničen zbog finansijskih prilika, nisu bili ni izdaleka dovoljni da se izvrši obuka samo kantonskih obveznika, a da se i ne govori o celokupnom muškom stanovništvu sposobnom da nosi oružje, a usto je još uvek postojala nesavladljiva odvratnost prema prezrenoj vojnoj službi, svih klasa koje su zbog nje imale nešto da izgube.

Na taj način, Šarnhorst je došao na ideju da podeli sve obveznike na dve grupe, od kojih je jedna bila namenjena za popunu stajaće vojske, a druga za stupanje u oblasne trupe, kako je on tada nazivao miliciju. U stajaću vojsku trebali su da stupaju svi koji se ne bi mogli u toku služenja roka sami da izdržavaju, odevaju i naooružavaju, a u oblasne odrede oni koji su to mogli. Za vojnu obuku u oblasnim trupama bilo je predviđeno osam nedelja u početku službe, a zatim četiri nedelje godišnje; obveznici ovih jedinica trebali su da učestvuju u izboru mlađih oficira. U mirno doba oblasne trupe su trebale da vrše prvenstveno garnizonsku službu, stvarajući time

stalnoj vojsci veću mogućnost za vežbe van garnizona i obuku u gađanju; u ratno doba one su trebale da budu upotrebljene, u prvom redu, za odbranu svoje oblasti, ali, takođe, i van njenih granica kada se stvar ticala odbrane celokupne monarhije. Komisija je pri ovom obratila pažnju na organizaciju predvojničkog obrazovanja još u školama, stim da se ukinu kadetske škole, o kojima Komisija nije htela ni da čuje, smatrajući ih za rasadnike plemičke oholosti.

Ovaj prvi pokušaj uvođenja opšte vojne obaveze nije uopšte uspeo iako se Reorganizaciona komisija jednoglasno izjasnila za nju. Njoj se suprotstavio ne samo kralj zbog svoje ograničene kaplarske tačke gledišta, već i deo buržoaskih reformatora, koji su gledali u opštoj vojnoj obavezi grobnu kulturu. Takvi ljudi, kao što su Altenštajn i Nibur, izjašnjavali su se protiv nje vrlo oštro, a čak i sam Štajn nije se u potpunosti sa njom slagao. Istina, on je naginjao da se ukine oslobođenje od vojne obaveze ukoliko je ono bilo prošireno na cele oblasti i gradove bez razlike, ali se nije slagao da se ono ukine i za pojedine profesije, što je baš izuzimalo iz vojske obrazovane elemente stanovništva.

Na taj način ostalo se kod istog kantonskog sistema, koji je bio uveden kantonskim uređenjem 1792 godine. Da bi se izvršila, u najmanju ruku, obuka svih kantonskih obveznika, Komisija je izdejstvovala vladinu naredbu po kojoj je svaka pešadiška četa morala da pusti na otsustvo tri do pet, pa čak i više ljudi iz svog sastava i da primi isti broj kantonista, koje je trebala obučavati u toku jednog meseca, zatim otpuštati i na njihovo mesto uzimati na obuku nove kantoniste. Na taj način obučeni vojnici dobili su u narodnom govoru nadimak »krimper«, čije se poreklo ne može više utvrditi. Ovaj sistem izmislio je Šarnhorst, ali je podozrivog kralja ubedio da mu je ovo savetovao jedan stari pruski oficir.

Ako je ukidanje kmetstva odigralo određenu ulogu u promeni položaja vojnika, sloboda prodaje zemljišnih poseda odigrala je ulogu u reorganizaciji oficirskog kora. U Fridrihovoj državi plemički monopol na velike zemljišne posede bio je unutrašnje povezan sa monopolom na oficirsko zvanje i, ako se ukidao prvi, morao je da otpadne i drugi. Kako prilikom dozvole da građanin može biti vlasnik riterskog poseda, tako i prilikom ulaska građana u redove oficira, pitanje se sastojalo u tome da dotadašnji izuzetak postane pravilo; lično je Šarnhorst bio živi svedok toga da čak i stara pruska vojska nije mogla u potpunosti da postoji bez građanske inteligencije, koja je doprla i na viša komandna mesta. Ali, pošto je postojao veliki višak oficira-plemića, ova reforma nije imala velik praktičan značaj.

Šarnhorst i njegovi saradnici su bili vrlo daleko od ideje da ukinu aristokratski karakter oficirskog kora. Predlog da se podoficiri biraju od strane vojnika, a niži oficiri od strane podoficira, nije poticao od njih, već od bivšeg ministra Hardenberga. Vojni reformatori su bili, naprotiv, najodlučnije protiv ovoga, oni nisu hteli da prepuste izbor nižih oficira njihovim potčinjenim, već njihovim budućim drugovima i pretpostavljenima, a to je, — pošto je oficirski kor za

dogledno vreme bio čisto junkerskog sastava, — stavljalo izbor oficira iz građanstva u zavisnost od volje junkerskih oficira. Koliko je takva odredba poslužila stvarno održavanju plemićkog monopolija na zvanje oficira, nema potrebe dokazivati posle stogodišnjeg iskustva.

Sem toga, stupanje na put oficirske karijere ubuduće je zavisilo još od dva uslova: od najmanje starosti kandidata od 17 godina i izvesnog određenog obima znanja. Na ovaj način ukinuta je ona nepravilnost, da su junkeri stupali u vojsku već sa 14, a ponekad čak i sa 13 i 12 godina, često ne raspolažeći ni najnužnijim elementarnim znanjem. Takvo stanje dalo je povoda Komisiji da izjavi »da se prema svom obrazovanju oficiri nalaze daleko iza svih ostalih staleža«. Ako joj se pripisuje u zaslugu da je htela aristokratiju po rođenju zameniti aristokratijom po znanju, — onda je to tačno samo u ograničenom smislu. Ovaj deo reforme imao je, takođe, dve strane: merilo znanja, koje je bilo propisano za oficirski i zastavnički ispit, bilo je toliko skromno da ni u kom slučaju nije moglo da stvori »aristokratiju po obrazovanju«, ali je, sa druge strane, ipak, bilo toliko veliko, da je bilo nedostizno za one klase iz kojih su se regrutovali podoficiri. Na taj način, odredba na osnovu koje bi podoficiri mogli da postanu oficiri, a pri tome nisu bile dozvoljene olakšice za minimum znanja u njihovu korist, bio je pozlaćen, ali prazan orah.

Komisija nije štedela napore da podigne moralnu svest oficirskog kora. Oficiri su pozvani da prema vojnicima postupaju čovečno, da ne psuju i ne tuku regrute na egzerciru, kao i da paze na skromnost i poštovanje prema licima građanskog staleža. Međutim, dejstvo ovih saveta nije moglo da bude pojačano time što su kazne za oficire bile znatno ublažene. Budući oficir nije se u staroj pruskoj vojsci kažnjavao batinom, već pljoštomičnim udarcima sabljom. Sada ova telesna kazna nije bila zamenjena lišenjem slobode kao za vojнике, već samo usmenim ili pismenim ukorom. Samo onim oficirima, koji su često ponavljali greške ili su izvršili težak prestup, pretio je, kao najteža disciplinska kazna, zatvor u oficirskoj zatvoreničkoj sobi. Raspuštan način života oficira trebao je da bude popravljen od strane sudova časti; jedina kazna koju su oni mogli da izreknu bilo je rešenje da krivac ne može biti unapređen dok se ne popravi. Ove mere bile su zamišljene dobro, ali svako zna danas da su se one pretvorile u oslonac za odvratnu i čak opasnu stalešku taštinu. Komisija se zaustavila na pola puta u pogledu vojno-sudske nadležnosti. Ona je od nje izuzela porodice i послугu vojnih lica kao i građansko-pravne stvari oficira i vojnika, ali nije izuzela obična krivična dela čak i kad nisu imala nikakve veze sa vojnom disciplinom.

Ali je zato Komisija sprovela do kraja rad na otklanjanju starelih nedostataka, koji su paralisišali borbenu sposobnost, stare pruske vojske. Ona je ukinula prljavo četno gazdinstvo, koje je, prema rečima Bojena, pravilo od oficira »zelenaške trgovce«. Ona je ukinula, takođe, i glomaznu komoru, iako je to izazvalo strašne žalbe zbog toga što su time niži oficiri lišeni jahačih konja, i što se trupe neće više snabdevati na pradedovski način iz Sedmogodišnjeg rata.

Ona je odredila stražarskoj službi mesto posle borbene obuke, naredila je da se vojnici obučavaju borbi u rastresitim strojevima i da gađaju u metu, slala je oficire nedeljom u selo da izvode obuku u smislu nove taktike sa starim vojnicima na otsustvu.

I pored sve mržnje koju su članovi Komisije gajili prema Francuzima, ipak su se u svemu rukovodili francuskim obrascem. Ovo je baš bila njena istoriska zasluga; a naročito se Šarnhorst pokazao kao prvorazredni organizator. On je bio vojnik podjednako obrazovan u pogledu teorije i prakse; uz to je umeo da savlađuje, i pored veoma ograničenih sredstava, najteže prepreke upornim strpljenjem donjosakonskog seljaka.

RAT 1809 GODINE

Na Erfurtskom sastanku bio je još jednom obnovljen savez između francuskog i ruskog cara. Aleksandar je ovoga puta dobio sigurnu menicu na Finsku i dunavske kneževine, priznavši sa svoje strane novog kralja Španije. Time su, međutim, bile pukotine na zgradi tek za nuždu zatvorene. Car je, pre svega, odugovlačio da sa Napoleonom zajednički istupi prema Austriji: iako je obećao svoju pomoć, obe strane su znale da će ona biti samo prividna. Aleksandar u tom pogledu nije izazvao nikakve sumnje u Beču. Ali je erfurtski prizor rashladio austrijske pristalice rata i Napoleon je usled toga dobio u vremenu da brzim ratom uguši španski ustanak, ukoliko je to bilo moguće učiniti sa redovnom vojskom.

U januaru 1809 godine on je imao potpuno odrešene ruke, u isto vreme kada je pruski kraljevski par boravio u Petrogradu, gde je car do rasipništva luksuzno slavio njihovo prisustvo. Putovanje je imalo one rđave posledice kojih su se plašili Štajn i njegovi reformatori. Ono je stavilo na Prusku, pred celim svetom, žig zavisnosti, učinilo je kralja još nepopustljivijim i zadrtijim u unutrašnjoj politici i beznačelnijim i slabijim u spoljnoj. Car je igrao sa njim dvojličnu igru. Izjavio je da bi sasvim rado video Prusku u savezu sa Austrijom, ali nije htio da uzme na sebe ni najmanji rizik u slučaju ako bi to dovelo do neželjenih posledica. On je odrekao svaku pomoć i zaštitu u slučaju sukoba između pruskog kralja i Napoleona; ali je, ipak, izrazio mišljenje da nikakva popustljivost neće na kraju krajeva da pomogne i da za Rusiju neće biti nikakve štete od toga ako se Pruska upusti u rat protiv Francuske. Ova zagonetna proricanja potpuno su zbunila pruskog kralja, koji je i bez toga patio od urođene neodlučnosti.

Šarnhorst i njegovi pomoćnici, koji su težili ratu, došli su time u težak položaj. Neumornim naporima oni su uspeli da učine vojsku sposobnom za rat ukoliko je to dozvoljavao Septembarski sporazum. Šarnhorst se nadao da popne brojno stanje vojske čak na 100.000 ljudi pomoći engleskog novca i »krimpera«. Pošto je Septembarski sporazum zabranjivao formiranje jedinica milicije, Šarnhorst je htio

da ostvari opštu vojnu obavezu, na taj način što bi neobučene obveznike propustio kroz vojsku. Kod neznačnog brojnog stanja kadrovske vojske, rok službe trebao je da bude skraćen kako bi se stvorila mogućnost za obučavanje svih onih koji su sposobni da nose oružje. On je predložio rok od dvadeset dva meseca, pošto su kantonisti provodili baš toliko vremena u stroju kod dotadašnjeg načina 20-godišnje vojne službe (tri meseca početne obuke, a zatim godišnje po jedan mesec vežbe). Kralj je, međutim, i po drugi put odbio da uvede vojnu obavezu i Šarnhorstu su bili potreбni veliki napor da se zadrži na svom položaju usled neprekidnih intriga i sumnjičenja od strane starih pruskih zatrujenjaka. On sam je izdržao borbu do kraja, dok je Gnajzenau i Grolmanu dosadila ova gadna igra i oni su napustili prsku službu u proleće 1809 godine.

Ratoborno raspoloženje, koje se ispoljavalo u svima pruskim oblastima i van njihovih granica u Severnoj Nemačkoj, nije toliko pomagalo Šarnhorstu koliko mu je smetalo, barem u očima kralja. Ovo raspoloženje može se objasniti strahovitim pljačkama Francuza; po proračunu jednog pruskog istoričara, koji je možda nešto preterivao, ali u svakom slučaju nije daleko otišao od istine, bilo je iscedeno samo iz pruskog stanovništva za dve godine francuske okupacije više od 100,000.000 franaka, za ono doba i za veličinu pruskih oblasti zaista nesrazmerno ogromna svota. Ovo je jedna strana stvari, koju nikada ne treba ispustiti iz vida ako se želi da se istoriski pravilno ocenjuje borba protiv francuske okupacije. Nijedan narod ne može da podnosi takvo zlostavljanje, a da se na kraju ne lati oružja, pa makar onaj koji vrši zlostavljanje bio prožet najlepšim težnjama ka miru i slobodi naroda. Isti veliki misilac, koji je deset godina ranije gledao u zavojevačima — Francuzima poslednje spasioce slobode nemačke misli, sada je vatreno pozivao na borbu protiv njih.

Koliko je, ipak, ovaj narodni pokret bio u sebi još nejasan, može se uočiti čim se uporede najsnažniji njegovi izražaji, koji spadaju još i danas u najlepša dela nemačke književnosti: govori Fihtea nemačkoj naciji i pesme Hajnriha Klajsta. Fihte postavlja tako velike i široke opštećovečanske ciljeve, da bi, kad se ne bi borba vodila baš za njih, izgledalo potpuno svejedno ko upravlja delom Nemačke: da li francuski maršal, pored koga su ranije bar prošle očaravajuće slike slobode, ili nemački naduveni plemić, nemoralan, grub i ohol. Naprotiv, kod Klajsta našazimo demonsku slepu mržnju uokvirenu u shvatanja baš one klase koja je kriva za najsramniji poraz uslov-ljen njenom grubošeu i drskom ohološeu; on je tražio ideal nemačkih junaka u heruskim prašumama i smatrao je da mir na zemlji neće biti obezbeden sve dotle dok ne bude grad revolucije potpuno uništen i dok se ne bude vijala samo još crna zastava nad njegovim opustelim ruševinama. Na još nižem stepenu susrećemo istu protivrečnost između religioznih poziva veoma obrazovanog Šlajermahera na pokajanje i moralni preokret da bi se stvorio put za borbu protiv zla, i grubih poziva siledžije na rečima, Jana, koji bi htio da pretvori Alzas i Loren i Rajnske zemlje u veštačku pustinju naseljenu div-

ljim zverima, samo da bi onemogućio drskim i nemoralnim Francuzima da kvare čedne i skromne Nemce.

Ovaj pokret nije, međutim, doveo do čvrste organizacije. Mnogo pominjani Tugendbund isto je tako malo zaslužio potsmehe Klajsta kao i sumnje francuskih špijuna. Njemu su pripadali smeli ljudi, kao što su Bojen i Grolman, ali je on broao svega nekoliko stotina članova, koji su sami bili više izloženi pretnjama plašljivih vlasti nego što su oni mogli nekome da priprete. Najsmeliji podvig je izvršio pojedinac, major Šil, koji se odlikovao prilikom opsade Kolberga smelim naletima i time stekao veliku popularnost. On je 28 aprila 1809 godine izveo svoje husare iz Berlina, i to na svoju ruku, pogazivši time zakletvu. Međutim, on nije dobio pojačanja u koja se nadao; posle kratkovremenog tumaranja on je našao smrt na ulicama Štralsunda. Isto tako nisu uspeli neki ustanci u kraljevini Vestfaliji. Ministar Golc, koji je živeo u Berlinu, pisao je, istina, u Kenigsberg: »Ako kralj bude još odugovlačio, neminovno će buknuti revolucija«. Međutim, on se suviše plašio ove aveti. Revolucija nije dolazila, iako kralja niko nije mogao nagovoriti da objavi rat Francuskoj; to se nije desilo takođe ni posle energičnog istupanja Austrije u aprilu, koje nije ostavljalo nikakvih sumnji u ozbiljnost njenih namera.

Kralj je tražio, pre nego što izvadi mač, neutralnost Rusije, koja nije postojala, i značajnije uspehe austrijske vojske, do kojih takođe nije došlo. Nadvojvoda Karlo je izgubio u ovom ratu onu slavu koju je stekao u ranijim ratovima; on se nije pokazao ni izdaleka dorastao francuskom ratnom majstoru i gubio je jedan položaj za drugim, uprkos sve hrabrosti vojnika. Čak i navodna pobeda za koju se govorilo da ju je odneo 21 i 22 maja 1809 kod Asperna bila je nerešena bitka i prikazala je, više od svih poraza, nesposobnost nadvojvode. Njegova situacija u ovoj bici bila je toliko povoljna da je mogao uništiti neprijatelja da je bio bar malo talentovan. U prvim danima jula pretrpeo je kod Vagrama poraz kojim je rat bio završen, iako su mirovni pregovori trajali sve do sredine oktobra 1809.

Za sve to vreme u Pruskoj su produžili da se gube u neodlučnom kolebanju; na samo reformatori, ne samo umerena vlada Done-Altenštajna, već čak i stari pruski junkeri izjašnjavalii su se za rat na strani Austrije; povremeno je izgledalo da će i sam kralj prikupiti u sebi snage za ovakvu odluku. Za Francuze nije bila tajna ova vojna struja i Napoleon se nije usudio da traži pomoći korpus, koji bi Pruska morala prema Septembarskom ugovoru da uputi protiv Austrije. U vreme bitke kod Asperna bila je prekinuta isplata kontribucije Francuskoj i obrazovana je komisija za naoružanje pod predsedništvom Šarnhorsta. Ali, pokret koji je težio ratu više je plašio kralja nego što ga je privlačio, naročito otkako mu je junker fon Krakov napričao da reformatori, na čelu sa Šarnhorstom, namjeravaju da ga svrgnu sa prestola i da na njegovo mesto dovedu princa Viljema. Neverovatna glupost ovog izveštaja bila je istina uskoro raskrinkana, ali je kralja ipak bilo teško umiriti i kada je princ August, jedan od njegove braće od stričeva, zajedno sa berlinskim

državnicima učinio pretstavku za rat, bio je na vrlo grub način upućen u granice podaničke nadležnosti.

Dalje razmatranje ovih kraljevih kolebanja nije ni od kakvog interesa, jer dovodi uvek do jednog te istog rezultata: nesposobnosti da se doneše neka određena odluka. Deo krivice snosila je, naravno, i austrijska vlada, koja je u početku vrlo trorno išla u susret željama pruske vojne partije. Posle lažne pobeđe kod Asperna, ona je upala u takvu oholost, da je to stvaralo veoma slabe uslove za zaključenje saveza. U Austriji, kao i u Pruskoj, narodni pokret se pokazao nedovoljno jak da rasplamti nacionalni rat, koji bi mogao da zaštiti Nemačku od tudinske prevlasti, koja je podjednako pretila i sa istoka i sa zapada. Naprotiv, nemačke države koje su sačinjavale Rajnski Savez, dale su baš osnovno jezgro vojske, sa kojom je Napoleon dobio bitke u ratu 1809 godine.

Herojsku epizodu ovoga rata pretstavljale su borbe u Tirolu. One su isto tako kao i španski ustana ostavile jak utisak na savremenike i svoje tragove čak i u pruskoj vojnoj istoriji. U Tirolu je bavarska birokratija pokušavala da modernizuje srednjovekovno uređenje, ali tako glupo i neumešno, da je to palo kao beda i nevolja svom težinom na pleća stanovništva. Protiv ovoga su se podigli tirolski seljaci, lovci i pastiri, ali ne za habzburškog dvoglavog orla i svetu religiju. I utoliko je njihova borba bila revolucionarna, iako se odigravala u znaku dinastičke vernosti i pod voćtvom veoma zatucanog, ali ipak narodnog sveštenstva.

No, u strogo istoriskom smislu ove reči, borba u Tirolu bila je, međutim, samo reakcionarna epizoda. Tirolski borci su se ovde sukobili ne sa umirućom, već sa rađajućom se civilizacijom. Oni nisu imali one mladičke snage koja se smelo baca u burni tok istorije; oni su samo težili da ograde od ovog toka svoj uski sokak u kome su živeli. Hebel je, uprkos sve njegove crnožute lojalnosti, rekao sa potpunim pravom da ustanači Tirolaca, ma kako da je bio junački, ostavlja dirljiv, ali ne i uzvišeni utisak. Dirljivo, ali u svakom slučaju ne i uzvišeno, bilo je »ono dečije neznanje, koje nije ni najmanje slutilo veliki istoriski proces koji se odigravao u ono vreme, i nije čak ništa znalo o uzajamnim geografskim i statističkim odnosima između pojedinih zemalja, brinući se samo o tome da se zauvek sačuvaju i ograde od Evrope pomoću svojih planina i stena«. Ali, čak i dirljiv utisak, koji su činili Tiroinci, pretio je da iščeze kad se videlo kako su ovi pobednički Tiroinci dozvolili da ih upropasti lukavstvo bečkog dvora; onaj koji ima u sebi makar iskru revolucionarnog duha, ne bi dozvolio da ga tako nasamare.

Napoleon je postupio vrlo nerazborito dozvolivši da preki vojni sud strelja Andreju Hofera, vođu tirolskog ustanka, koji je bio klasičan pretstavnik skromne naivnosti i bezgranične hrabrosti. Ovaj krvavi svedok ustajao je neprestano sledećih godina protiv Napoleona, kao i senke oficira majora Šila koji su takođe poginuli uz iskopani grob. Mnogi francuski generali, a među njima i Napoleonov pastorak, rado bi spasli Hofera, ali Napoleon, koji je bio nosilac

buržoaske civilizacije, morao je pokazati da i ova civilizacija na kraju krajeva počiva na grubom nasilju. Mi smo preživeli nešto slično u ratu 1870/71 godine, kada je Bizmark zabavljao svoje versalske goste eksplozijama divljeg gnjeva povodom toga što nemački vojnici nisu hteli da zarobljenim francuskim slobodnim strelcima prirede sudbinu Hofera, već su, naprotiv, gledali u njima hrabre borce.

Sa isto takvom ravnodušnošću, sa kojom je predao svoje verne tirolske strelce osveti pobedioca, austrijski car Franc je žrtvovao i svoju kćer francuskom imperatoru, po njegovom zahtevu. Još pre no što su streljali Andreju Hofera, Marija Lujza bila je verena sa Napoleonom; sličnu prosidbu krunisanog plebejca ruski car je umeo vešto da izbegne. Ma koliko da su obojica — Napoleon i Franc — bili daleki od sentimentalnih obzira, ipak je porodična veza, iako izdaleka, pretstavljala, ako ne uzrok, a ono u svakom slučaju rečiti znak promenjene politike. U Beču je ministar Stadion, Štajnov drug iz mladosti, koji je želeo, takođe, da igra ulogu neke vrste reformatora, morao da ustupi svoje mesto hladnokrvnom starom diplomati Meternihu, zakletom neprijatelju svih liberalnih i nacionalnih težnji, i austrijski uspon od 1809 godine došao je na taj način do svog tužnog kraja.

Nije mali značaj imalo pri tome ni to što je prestala nužda da se postupa sa nepopustljivom odlučnošću. Prema Bečkom miru od 14. oktobra 1809 godine, Austrija je morala da podnosi srazmerno teške žrtve — ona je izgubila 2.000 kvadratnih milja sa približno 4.000.000 stanovnika. Ali je ona sačuvala svoj položaj velike sile; morala je da plati svega 85.000.000 ratne kontribucije. I pored finanskog rastrojstva države, ovo je bio neznatan teret u poređenju sa onim čudovišnim svotama koje je, na osnovu Tilzitskog mira, Pruska, znatno manja i siromašnija od Austrije, morala još uvek da plaća u vidu kontribucija, liferacija i gubitka državnih prihoda. Ako su tako austrijski generali i ministri težili ka tešnjem povezivanju sa Francuskom, čiji je spoljni znak bila veridba Napoleona sa austrijskom nadvojvotkinjom, onda je ovo zблиženje, ipak, bilo bar donekle savez jednakih; oni su mogli da se, sa tačke gledišta državne potrebe za ovu politiku, pozivaju bar na zabrinutost od ruskih osvajačkih planova.

Ruski car je održao svoje obećanje i vodio je u Galiciji kao Napoleonov saveznik samo fiktivan rat, koji Austrijancima nije doneo štete. Ali, taj rat je učinio francuskom imperatoru ipak veliku uslugu, no što je paralisa prusku vojnu partiju. Za ovo je dobio dosta mršavu nagradu. Napoleon je pripojio Varšavskom Vojvodstvu predašnje poljske posede, koji su prema Bečkom miru bili oduzeti od Austrije — oblasti koje su zauzele ruske trupe u ovom ratu, sa 1.500.000 stanovnika i uz to važnim mestima: Zamoćem, Lublinom i Krakovom, a caru je bacio samo neznatne mrvice svog plena — Tarnopoljski okrug sa 400.000 stanovnika. Ovo je bio dar Danajaca, koji car, u svakom slučaju, nije želeo; pred očima celog sveta

Aleksandar je bio plaćen kao uslužni pomoćnik za službu koju nije ni vršio. Njegove pak, prigovore povodom suviše velikog proširenja Varšavskog Vojvodstva, Napoleon je odbio sa jedva prikrivenim potsmehom; zahvalnost, nerazdvojna vrlina čoveka, i vođenje računa o časti, najviši zakon za njega, navodno su ga obavezivali da spase od austrijske prevlasti onaj narod, koji se podigao jednodušno za njega. Na uspostavljanje poljske države on bajagi i ne misli.

Prema izloženom, Austrija nije bez razloga računala na raspad francusko-ruskog saveza. Prevarene varalice iz Tilzita počele su da pokazuju jedan drugome zube.

RUSKI RAT

U proleće 1812 godine situacija je već bila sazrela za donošenje odluke sa oružjem u ruci.

Rusija je, Bukureškim mirom, koji joj je doneo dobar komad zemlje, skinula Tursku sebi sa vrata. Sa Švedskom, kojoj je oduzela Finsku, Rusija je čak zaključila i savez. Švedski prestolonaslednik bio je u ono vreme bivši francuski maršal Bernadot, koji je izdejstvovao da mu se, umesto finske, obeća norveška, a u slučaju obranja Napoleona — čak i francuska kruna. Ruski car je zvanično zaključio mir sa Engleskom, a uspostavio je veze i sa španskim ustanicima. Najzad, on je pozvao u svoj dvor barona fon Štajna da bi potsticao nered u Nemačkoj.

Međutim, sva ova pitanja bila su manje ili više drugostepenog značaja. Odlučujući značaj je imalo pitanje ruskih oružanih snaga. One su pak ulivale vrlo slabo poverenje.

Vojska koja je trebala da štiti granicu brojala je najviše do 180.000 ljudi. Car je bio vrlo daleko od onoga genijalnog plana, koji su mu docnije pripisivali; on je dozvolio generalu Fulu, metodičnom mudracu, koji je već naneo ogromnu štetu pruskoj vojsci kod Jene, ali je, ipak, stekao poverenje cara, da mu nametne glupu zamisao da koncentriše ruske trupe u cilju pobedonosnog otpora u utvrđenom logoru kod Drise. Ful je pri ovome mislio delom na logor kod Buncelvica u Sedmogodišnjem ratu, a delom na linije kod Tores — Vedrasa. Baš ove linije su tada činile fascinirajući utisak, samo što se to kod Šarnhorsta i njegovih drugova odražavalo razborito, a kod Fula — nerazborito. Logoru kod Drise nedostajalo je sve ono što je učinilo linije Tores — Vedras nesavladljivim: samo neznatna neprijateljska nadmoćnost, more kao oslonac i flota, koja je vladala morem, kao rezerva.

Napoleon je bio naoružan bolje. On je dobio još jednog saveznika u licu Austrije, koja je svoju pomoć od 30.000 ljudi i 60 topova dala pod nesumnjivo boljim uslovima nego Pruska. Ali je teško bilo očekivati od ovoga saveznika više nego od ruskog saveznika u ratu 1809 godine. Glavna Napoleonova snaga sastojala se iz jakih vojnih masa, koje je dobio iz Francuske i država zavisnih

od nje (Rajnski Savez, Italija, Švajcarska, Varšavsko Vojvodstvo). Brojno stanje ovih snaga dostizalo je 619.000 ljudi, od kojih je neposredno u operativnu armiju ulazilo 467.000 ljudi. Napoleon je 29. maja 1812. godine izdao zapovest za polazak iz Drezdена, gde je još jednom izvršio smotru nad svojim nemačkim vazalima. Pruske oblasti su postale prva žrtva rata. One su izgubile usled marša francuske armije kroz njih, prema proračunu pruskog ministra finansija, u najmanju ruku još 140.000.000 franaka preko one sume, koja je bila ostala za isplatu zaostale kontribucije; prema proračunu Hardenberga, gubitak je iznosio svega 94.000.000 franaka više od ostatka kontribucije, ali su ove oblasti pored toga pretrpele štetu od 309.000.000 franaka. Ovi računi su možda više ili manje preterani, ali su pruske oblasti pretrpele, u svakom slučaju, ponovo strašna pustošenja.

Francuska vojska prešla je 23. juna 1812. godine preko Njemena. Rusi su podelili svoje trupe na dve armije, od kojih je jedna pod komandom Barklaja de Toliya lagano otstupala prema logoru kod Drise, a druga, pod komandom Bagrationa, trebala je sa bokova i iz pozadine da uznemirava neprijatelja koji je nastupao. Međutim, ovaj operacijski plan je propao sam od sebe pred masama francuskih trupa. Da bi izbegle poraz u samom početku, ruske snage su morale da otstupaju ubrzanim marševima u dubinu zemlje, da bi se tamo sjedinile, što im je pošlo za rukom tek u Smolensku. Logor kod Drise je isčezao kao avet čim je stvar primila ozbiljan obrt. Tek u Smolensku moglo se pomisliti na bitku; ovde je već došlo do upornih bojeva, ali je Barklaj de Toli, pošto mu je pretstojao siguran poraz, izbegavao odlučnu bitku i produžio otstupanje dok ne nađe takav položaj, gde bi mogao da primi bitku, makar i sa malo nade na uspeh.

Ovo otstupanje se odigravalo uz gromku poviku o izdaji svete Rusije od strane »Nemaca«, koji su se nalazili kod cara; sam Barklaj de Toli je bio sin protestantskog sveštenika iz Letonije. Najglasnije se vikalo u njegovom Glavnom štabu; na čelu nezadovoljnih nalazio se carev rođeni brat veliki knez Konstantin. Nijedan od bukača nije ni slutio da je otstupanje bilo ustvari spas Rusije. Od toga saznanja bili su takođe daleko i Barklaj i car. Barklaj nije bio genijalan vojskovođa, ali je bio sposoban general. On samo nije htio da stupi u bitku predviđajući nesumnjivi poraz; car, koji je najzad unekoliko naslutio istinsku veličinu opasnosti, pokušavao je da ga podržava. Opšte ogorčenje protiv »izdaje« Nemaca bilo je, međutim, toliko veliko da je car bio primoran da preda glavno komandovanje punokrvnom Rusu, feldmaršalu Kutuzovu, iživelom i nesposobnom starcu, čije je vojničke sposobnosti i sam car cenio kao veoma slabe. Kutuzov je 7. septembra 1812. godine pokušavao da preokrene sudbinu kod Borodina i izgubio je igru. Ako je ova užasna bitka pretstavljala ipak još častan poraz Rusa, bila je to zasluga Barklaja, a ne Kutuzova, koji je pijančio pozadi bojne linije i bio toliko

besraman da izvesti cara o navodnoj pobedi. Odgovor na to bio je 14 septembra — ulazak Napoleona u Moskvu.

Ali je Napoleon upao u veliku zabludu misleći da je sada dostigao svoj cilj. Već od prvog dana njegovog ulaska u Rusiju otpočelo je unutrašnje raspadanje njegove ogromne armije. Francuske trupe su svuda nailazile na pustoš; sela su bila narušena i prazna. Ovo se nije dešavalo po naređenju vlade kako su to mislili Francuzi, već zbog pretstave o ratu kakvu je imao ruski narod. Unutrašnja Rusija nije već odavno videla neprijatelja na svojoj zemlji i u pretstavi seljaka živele su uspomene o požarima i pustošenjima, pljačkama i ubistvima, koje su vršile tatarske horde. Kao što su njihovi pradedovi bežali od Tatara, tako su i oni bežali od Francuza. Njihove drvene kolibe, koje su mogli vrlo brzo izgraditi ponovo, nisu pretstavljaće za njih veliku vrednost. Ono što je za njih stvarno bilo, tj. žetvu i stoku, spasavali su bekstvom.

Usled ovoga, francuske trupe su od samog početka počele da osećaju velike teškoće u snabdevanju, bez obzira na sve obimne i dalekovide mere, koje je u ovom pogledu preduzeo Napoleon. Vrlo brzo su otpočele pljačke i maroderstva, a time i opadanje vojne discipline. Svaki marš unapred povećavao je nevolju; ukoliko je više, kako je izgledalo, slabio otpor ruske vojske usled njenog otstupanja, utoliko se više povećavao prostor, nesavladljivi element snage Rusije. Šarnhorst je pre cara i Napoleona shvatio istoriski karakter rata u Rusiji; izrazio je mišljenje da Napoleon mora da propadne usled ogromnih prostranstava ruske države, samo ako Rusija upotrebi ovaj svoj adut u igri i ako ni u kom slučaju ne pristane na mir.

Napoleon je, pošto je ušao u Moskvu, polagao jedinu nadu u zaključenje mira. Njegove vojne snage su se već opasno smanjile: bitku kod Borodina tukao je sa svega oko 120.000 ljudi. On je upućivao svoje poruke u Petrograd (danas Lenjingrad), ali nije pomislio na to da će o miru odlučivati ruski narod, a ne onaj car koji je pred njim već dvaputa bio tako jadan i popustljiv, posle bitaka kod Fridlanda i Austerlica. A za šta je sve bio sposoban ovaj narod, trebao je da ga pouči moskovski požar. Car nije bio čvrst usled svoje hrabrosti, koju nije ni imao, niti blagodareći baronu fon Štajnu, kao što bi to htEO da pretstavi nemacki patriotizam, već isključivo zbog toga što je dobro pamtilo sudbinu svog oca i dede.

Pošto je proćerdao u Moskvi oko pet nedelja bez svrhe, Napoleon je morao 18 oktobra da preduzme neizbežno otstupanje. Blaga i topla jesen je bila vrlo povoljna za njega; još i u novembru su bili samo neznatni mrazevi. Tek 4 decembra mraz se pojačao na -16° , u sledećim danima na $-18-20^{\circ}$, a 8 decembra na -28° . Ovi su mrazevi naneli i poslednji udarac potpuno demoralisanoj vojsci i srušili poslednje ostatke discipline. Počev od sredine decembra 1812, povlačila se senka Velike armije laganim i samrtno tihim marševima kroz Istočnu Prusku, koju je surovo opljačkal a pre pola godine. Ovo su bile neuređene gomile svih nacionalnosti

i rodova oružja, strašna vojska aveti, pojave koje su izgledale kao da su izašle iz grobova: oslabeli kao kosturi, mnogi unakaženi ili sa smrznutim delovima tela, licima mrtvačke boje, sa mutnim i zakrvavljenim očima, mnogi gotovo slepi ili ludi, zavijeni u dronjke, konjsku čebad, ovčije kožuhe, životinjsku kožu, gotovo svi bez oružja, a većina hramajući na štakama i štapovima. »Poslednja dva dana« — izveštava pretsednik Auersvold 18 decembra iz Kenigsberga u Berlin — »prošlo je poglavito peške ili na seljačkim saonicama, bez spreme, ponekad bez košulja i čizama, pa čak i u ženskim haljinama, sa smrznutim udovima, 84 generala, 106 pukovnika, 1.171 oficir. Svi su vojnici, koji prolaze kroz oblast u svima pravcima, u grupama ili pojedinačno, u većini slučajeva nenaoružani«. Posle tri dana on je pisao: »Prema izveštajima, u Kenigsbergu se nalazi još 225 generala, 699 pukovnika, 4.412 kapetana i poručnika, 26.950 podoficira i vojnika; svi su oni u veoma žalosnom stanju«. Već iz ovih kratkih izveštaja možemo uočiti veoma važnu i značajnu činjenicu: relativno veliki broj oficira i podoficira, koji su ostali u životu posle strašnog sloma francuske vojske. Ovo je omogućilo Napoleonu da stvori srazmerno brzo novu vojsku iz svojih još uvek neiscrpnih izvora. On je dobio ovu mogućnost blagodareći bednom načinu vođenja rata od strane Rusa. Kutuzov se nije usudio da uhvati vola za rogove, čak ni onda kada je ovaj bio već smrtno ranjen. On je propustio mogućnost, koja mu se nudila, da uništi neprijateljsku vojsku do poslednjeg vojnika na reci Vjazmi i kod Krasnog isto tako kao što to nisu učinili ni komandanti njegovih bočnih armija — general Vitgenštajn i admirал Čičagov. Napoleon je čak uspeo da kod Berezine, poslednjih dana novembra, sa jadnim ostacima svoje vojske, odnese nešto kao pobedu.

Ovde treba napomenuti da nemačko-ruska legija, koju je baron fon Štajn nastojao da organizuje kao jezgro buduće nemačke vojske, nije opravdala nade koje su se u nju polagale. Ona je ostala nesrećno nedonošće i ništa više. Štajn je privukao na svoju stranu Ernesta Morica Arnta, sebi srodnog nemačkog patriotu, koji je imao napola srednjovekovne, a napola nove poglede, i oni su zajednički sastavljadi pamflete da bi vojnike Rajnskog Saveza koji su se nalazili u francuskoj vojsci potstakli na odlazak iz nje. Arnt je umeo odlično da imitira jezik Biblije i ono što je on pisao u svome »Kratkom katihizisu za nemačke vojнике« o moralnoj usloviljenosti zakletve, tako je tačno i mudro, da se danas ne bi moglo otvoreno propovedati na ulicama i trgovima novog Nemačkog carstva, a da se ne rizikuje optužba za državnu izdaju i uvredu veličanstva. Steta je samo što su se te mudre stvari objavile 1812 godine pod zaštitom »baćuške cara«, i što su ih se već posle godinu dana stidljivo odrekli ti isti ljudi.

Dok je u ogromnoj katastrofi Napoleon sačuvao još sredstava i mogućnosti da brzo organizuje novu vojsku, dotle je situacija na ruskoj strani bila mnogo žalosnija. Ruska vojska se veoma istopila, iako se nije tako strašno raspala kao francuska, ali se i ona sastojala

iz ostataka, koji nisu bili sposobni da produže rat s one strane Njemena čim su naišli na ozbiljnog neprijatelja. Ako se ostaci Napoleonove Velike armije uopšte ne računaju, on je ipak raspolagao trupama u pobočnicama, od kojih je jedna operisala u Kurlandiji pod komandom Makdonalda, a druga u Voliniji pod komandom Švarcenberga; one su pretrpele srazmerno male gubitke i iz njih se moglo prikupiti još oko 40.000 ljudi, potpuno sposobnih za borbu, i to većinom Poljaka i vojnika Rajnskog Saveza. Oko 70.000 Francuza bilo je u tvrđavama na liniji Visle i Odre, a osim toga se nalazilo u Brandenburgu, ili je uskoro trebalo tamo da dođe, još 20.000 ljudi. Teško da postoji bezočnije izvrstanje istorije nego što je tvrdjenje da se ruski car pojavio na Njemenu kao »oslobodilac Nemaca«; on se nalazio još u nepovoljnijem položaju nego Napoleon, pošto, usled finansijskih i prostornih razloga, nije mogao istom brzinom da organizuje novu vojsku. Njega je naročito sputavalo još i to što se jaka vojna stranka, na čelu sa Kutuzovom, opirala tome da se rat prenese preko granica ruske zemlje.

Rešenje nije zavisilo od cara, već od Poljaka i Prusa, na čijim se granicama on sada nalazio. Ove su države ranije bile Napoleonove saveznice, a Poljaci su još i sada čvrsto stajali na strani Francuza. Na taj način, caru je samo preostalo da ispolji prekomernu nežnost prema uspostavljanju pruske države, što naravno, nije trebalo da učini naročiti utisak u Berlinu. Kralj i Hardenberg bili su izveštajima istočnopruskih činovnika, pa čak i od njega samog, odlično obavešteni o strašnom porazu Napoleona, koji je, napustivši 5 decembra svoju vojsku, iz Drezdена zahtevao od kralja da pojača pruski pomoćni korpus na 30.000 ljudi. Pri svem tom, ipak, plašljivost je prevladala kod kralja i ostalih njegovih bliskih saradnika; čak i Hardenberg nije nalazio ništa bolje nego da sprečava svaki istup masa i da sa bečkim kabinetom vodi diplomatske pregovore o oružanom posredništvu između Francuske i Rusije.

Na taj se način desilo da je smeli postupak jednog pruskog junkera rešio stvar mimo kralja i njegovih ministara.

TAUROGENSKI SPORAZUM

Prilikom zaključenja saveza, 24 februara 1812 godine, Napoleon je predviđeo da komandant pruskog pomoćnog korpusa bude general Gravert, poznat po svom prijateljskom odnosu prema Francuzima. Prusi nisu mogli da se protive ovom predlogu, ali je Šarnhorst uspeo u poslednjem trenutku, pod izgovorom bolešljivosti i starosti generala Graverta, da ovome, kao drugog komandujućeg, pridagu generala Jorka.

Ovaj izbor čini čast Šarnhorstovoj umešnosti u poznavanju ljudi. Jork je bio jedan od najotorenijih i najgorčenijih neprijatelja reformatorske stranke, i, van svake sumnje, on nije imao ničeg zajedničkog sa »genijima« i »fantastima« tipa Gnajzenaua.

On je uvek ostajao vojnik stare škole, ali je bio sposoban i uredan vojnik, koji je umeo da se postepeno saživi sa reformama, ukoliko su one zahvatale u njegov domen. Biografi, koji su mu bili naklonjeni, izvodili su njegovo poreklo od engleske plemićke porodice Jork; ustvari, on je vodio poreklo od sitnih kašupskih plemića, kojih je bilo mnogo kao peska u moru. Otac njegove majke bio je zanatlija, pa Jork, koji nije imao ni neko porodično poreklo ni imanje, i pored svog junkerskog načina mišljenja nije bio zahvaćen onom niskom požudom za bogaćenjem koja je dovodila mnoge junkere dotle da se sprijatelje sa tudinskom vlasti. Pre svega oficir, on je mrzeo Francuze, koji su tako duboko ponizili slavu pruske zastave. Bio je baš onaj čovek koji je mogao dobro da vodi pruski pomoćni korpus i da mu obezbedi izvesnu samostalnost unutar francuske vojske.

U ovom pogledu Jork je opravdao sve nade koje je u njega polagao Šarnhorst, pošto je Gravert morao uskoro da se povuče. Pruske trupe sačinjavale su polovinu 10 armiskog korpusa, koji je, pod komandom maršala Makdonalda, vodio malo značajan, pomoćni rat u ruskim oblastima uz Baltičko More, rat »mostobran«, kako se rugao sam Makdonald. Odlična disciplina, koju je održavao Jork, i vanredna umešnost koju je ispoljio u mnogim malim borbama, stekli su mu poštovanje Francuza, tako da su se nesporazumi između Makdonalda i Jorka dešavali isključivo zbog teškoća u snabdevanju. Ali oni nisu imali uticaja na tok stvari, kao ni pokušaji pregovora za prelazak Jorka na rusku stranu, koje su težili da povedu u početku general Esen, a zatim markiz Paulući, guverner Rige.

Tek pošto je bilo moguće sagledati razmere nesreće, koja je zadesila veliku Napoleonovu armiju, mogla se pojavitи ozbiljna sumnja da će kralj ostati veran francuskom savezu. Jork, koji je pedantno shvatao vojnu disciplinu, obaveštavao je stalno kralja o toku događaja; on je slao ađutanta za ađutantom u Berlin sa izveštajima o predlozima Esena i Paulučija, o svom prekidu sa Makdonaldom, o propasti francuske vojske, i molio da mu se dadu određena naredjenja kako da postupa. No, on je kao odgovor dobijao jedino sibilske izreke kraljevim stilom, koji je veoma površno vladao nemačkim jezikom: »Prema okolnostima postupiti. Napoleon je veliki genije. Ne izlaziti iz postojećih granica«. Ovo nije mogao da razume ni sam đavo.

Da ne bi bio otsečen, Makdonald je morao 18 decembra 1812 da preduzme otstupanje prema Tilzitu. On je sam otpočeo marš sa Granžanovom divizijom, koju su sačinjavali Poljaci i vojnici Rajnskog Saveza i koja je pretstavljala drugu polovinu njegovog korpusa. Jork je 20 decembra pošao za njim sa pruskim trupama. Ovo je bio užasan marš pri —23° —24° hladnoće, po putu vrlo rđavom, pokrivenom poledicom i snegom. Jork je vukao sa sobom komoru, koja je morala svakog trenutka da se zaustavlja, te je zbog toga ubrzo zaostao na nekoliko dana marša od Makdonalda. Ruske trupe su, međutim, počele da ga pritiskuju iz pozadine i sa bokova.

Uveče, 24 decembra 1812, ruska artiljerija i konjica presekle su mu put. Ovima je komandovao general Dibič, po poreklu i vaspitanju Prus; od 20 oficira njegovog štaba dva su oficira bila od onih, koji su prešli iz pruske u rusku vojsku zbog savezničkog ugovora između Prus i Francuske: Klauzevic i grof Fridrih Dona; prvi je bio najmiliji Šarnhorstov učenik, a drugi njegov zet. Dibič je zamolio Jorka za pregovore, u kojima nije sakrio da on nema dovoljno snage da konačno prepreči put pruskim trupama, ali ih ima dovoljno da od njih oduzme komoru, pa čak i jedan deo oruđa. On je predložio ugovor o neutralnosti, na kojim u početku Jork nije pristao. Oni su se saglasili samo u tome da u toku ove noći ništa ne preduzimaju. Sutradan su pregovori nastavljeni. Blagodareći obaveštenjima ova dva oficira, koji su još nedavno bili u pruskoj službi, Jork je stekao ubeđenje da je njegova mala, ali dobro očuvana vojska, — ona je brojala još 17.500 ljudi, od kojih su međutim 2.500 bili bolesni i ranjenici, — dobila iznenadno veliki značaj. Ako on ostane sa Francuzima, ovi će biti dovoljno jaki da ometu Rusima prelazak preko pruske granice; u suprotnom slučaju, Francuzi to neće moći da učine.

Savladavši mnogobrojne teškoće i izdržavši tešku borbu sa samim sobom, Jork je 30 decembra 1812 godine u Pošerunskom mlinu sklopio sporazum sa Dibičem, prema kome je morao da se uputi sa svojom vojskom u oblast između Memela, Tilzita i Hafa, koja je bila proglašena neutralnom i tu da sačeka odluku kralja. Ako ova odluka ispadne tako da se pruske trupe vrate pod francusku zastavu, one se obavezuju da ne vode borbu protiv Rusa do 1 marta 1813. Sporazum su zaključili samo Prusi: Dibiča su pratili Klauzevic i Dona, a Jorka — njegov načelnik štaba Reder i ađutant Sajdlic.

Klauzevic, koji, uopšte uzev, nije mario Jorka, naziva Taurogenski sporazum najsmelijim delom koje je ikada izvršeno u istoriji. Treba ga ubrojiti bar u najsmelije pothvate u pruskoj istoriji. Protiv volje kralja, koji se uz to nalazio pod vlašću Francuza, Jork se otcepio od Francuza da bi samostalno odredio politiku svoje države. Dugo vremena se tvrdilo — navodno, radi spasavanja časti pruske vojske — da je Jork postupao prema kraljevoj tajnoj instrukciji, ali sada čak i pruski istoričari priznaju da u ovome nema ni reči istine. Prema njihovom mišljenju, kralj je, preko svojih sibilskih izjava Jorkovim ađutantima, baš zabranjivao svaki sporazum sličan onome koji je zaključio general — sporazum sa političkim posledicama — već je htio, prema prilikama, da eventualno dozvoli samo čisto vojnu konvenciju u cilju izbegavanja nekorisnog prolivanja krvi, o kakvoj, naravno, u postojećoj situaciji nije moglo biti ni reči. U svakom slučaju, ovo bi značilo samo to, da su kraljeva nejasna uputstva bila na istoj visini kao i njegova smušena uobraženost.

Sam Jork znao je da reskira svoju glavu. U pismu kojim je izvestio kralja o zaključenom sporazumu, on je to izražavao potpuno otvoreno. Ovo je i dalo povoda Fridrihu Kepenu, drugu Karla Marksа

iz mladosti, da nazove »izdaju« Jorka formalno klasičnim delom, jer je ono davalo vlasti mogućnost da skine sa sebe svaku odgovornost i izbegne nezgodan položaj time što bi osudila krivca za ovaj događaj. Kralj je stvarno i pokušao da kreće ovim putem, ali mu je ovaj samo formalno bio otvoren. U stvarnosti, Taurogenski sporazum ga je zatvorio, jer je pokrenuo dalji hod događaja.

OD KALIŠA DO KARLSBADA¹⁾

KALIŠKI PROGLAS

Prvih nedelja 1813 godine nalazila se pruska vlada u stanju potpune bespomoćnosti i bezglavosti.

Čak i jedina jedna misao, koja joj je došla u glavu, — plan da se pokuša oružano posredništvo zajedno sa Austrijom, između Francuske i Rusije, — sprovođena je u život vrlo nemarno. Pukovnik Knezebek koji je, posle ostavke Šarnhorsta, postao prvi kraljev vojni savetnik, uputio se u Beč tek 4. januara. Naoružanje se vršilo isto tako sporo kao i posredništvo, a ustvari ono je trebalo da bude preduslov za posredovanje. Od sredine decembra 1812 do sredine januara 1813 godine izdata je svega jedna vojna naredba; generalu fon Bilovu, koji je, zbog Jorkovog otsustva, vršio dužnost istočno-pruskog guvernera, naređeno je da iz oblasti sa one strane Visle, usled preteće mogućnosti ulaska ruskih trupa, povuče sve ljude i sav materijal, koji bi mogli da budu izgubljeni za prusku vojsku i da koriste Rusima. Od prikupljenih kantonista i krimpera Bilov je trebao da obrazuje rezervu na levoj obali Visle.

Tada je, u prvim danima januara, stigla vest da je Jork zaključio Taurogensku konvenciju, — strašna novost za kralja i državnog kancelara Hardenberga, koji su dobili ovaj izveštaj baš za vreme prijateljskog ručka sa francuskim poslanikom Sen-Marsenom i francuskim maršalom Ožerom. Približno u isto vreme došlo je i pismo od Bojena, u kome je ovaj saopštavao da je ruski car spreman da zaključi savez i obećava da će se Pruskoj ponova vratiti njen uticajni položaj, koji je zauzimala pre bitke kod Jene, no ujedno i preti uključenjem Istočne Pruske u Rusko carstvo ako kralj ne pristane na savez.

Čak i ovi snažni udari nisu još narušili sistem »svakojakih uvijanja i lukavstva« kojima je pruska diplomacija pokušavala da se spase i sada kao što je to činila i pred Jenu. Hardenberg je izrazio francuskom poslaniku svoje duboko ogorčenje povodom Taurogenske konvencije i izjavio da će kralj uputiti svog ađutanta fon Nacmera u Kenigsberg da oduzme Jorku komandovanje, da ga uhapsi i preda Ratnom судu. Nacmer je stvarno odmah otisao, ali ne u Kenigsberg, već samo u tom pravcu, sa tajnim naređenjem da se uputi ruskom

¹⁾ Zur preussischen Geschichte, tom IV Meringovih sabranih dela, Soziologische Verlagsanstalt, Berlin, 1930, str. 151 i d. — Ovde su dati samo oni delovi iz opširnije rasprave pod gornjim naslovom koji su od vojno-istoriskog interesa. — Prim. red.

caru čim stigne do ruskih prestraža i da stupi sa carem u pregovore o savezu. Međutim, upućivanje Knezebeka u Beč, zasnovano na potpuno drugim preduslovima, nije bilo obustavljen. I još više. U Pariz je bio upućen knez Hacfeld u svojstvu izvanrednog poslanika da bi izrazio imperatoru kraljevo duboko ogorčenje povodom »demarša« generala Jorka i da ga ubedi u vernost francuskom savezu. Kralj namerava, navodno, da mobilise nove pomoćne trupe, ali mu nedostaje novac, zbog čega moli za izvesne izmene u pogledu prošlogodišnjih akontacija. Hardenberg je išao tako daleko da je pokazao grofu Sen-Marsenu instrukcije date knezu Hacfeldu u originalu i predložio brak između pruskog prestolonaslednika i bonapartističke princeze.

Ovu Hardenbergovu politiku opravdavali su silom okolnosti ili su čak pokušavali da je prikažu kao mrežu lukavstava u koju se potom neprijatelj i upleo. Međutim, ovo se malo slagalo sa stalnim kraljevim izjavama da bi francuski savez mogao da se raskine jedino u tom slučaju ako sam Napoleon za to pruži povod; uz to je Hardenberg bio isuviše lukav da bi se nadao da će Napoleon tako grubo upasti u klopku. Čak šta više, ako je Hardenberg, koliko je god mogao više, ropski izlazio u susret Napoleonu, on je to činio zato što bi i sam rado pristao da se ostane u savezu sa Francuskom, samo kad bi mu Napoleon dao zamašniju svotu novaca i poveći komad zemlje. On je uporno odbijao da dopusti preseljenje kralja iz Berlina i Potsdama, gde se nalazio u potpunoj vlasti francuskih pukova, u onaj deo provincije Šleske koji je bio oglašen kao neutralan i uglavnom nije bio posednut francuskim trupama. Naredba o povećanju armije, koja je objavljena 12 januara 1813, nije imala ni u kom slučaju neprijateljski karakter prema Francuzima, već je mnogo pre pokazivala da se time ispunjava Napoleonova želja da se pojačaju pruske pomoćne trupe.

Međutim, upravljanje događajima počelo je da se izmiče iz ruku kralja i državnog kancelara. Iznuđavanja i pljačke Francuza stvorile su kod stanovništva beskrajnu mržnju prema Francuskoj; stanovništvo nije želelo ništa drugo do oslobođenje od francuskog jarma, makar i pomoću Rusa. Ovo se raspoloženje nije ispoljavalo samo kod seljačkih i građanskih krugova koji u ono doba skoro i nisu imali mogućnosti da javno iskazuju svoje mišljenje, već i u vojsci i junkerstvu, čije zahteve monarhija nije mogla dugo da prenebre-gava. Isto tako svečano kao što je kralj naredio da se u berlinskim novinama objavi otpuštanje Jorka, objavio je general Jork u ke-nigsberškom listu da novine u pruskoj državi ne pretstavljaju zvaničan državni organ i da još nijedan general nije dobijao preko novina naredbu o otpuštanju. Primer Jorka počeo je da nailazi na podražavanje; general fon Bilov, čiji je štab bio u Nojštetinu, po-stupao je u potpunoj saglasnosti sa Jorkom; nešto je teže popuštao general fon Borstel, koji je komandovao u Kolbergu i još nije mogao da se odluči da radi na svoju ruku. Ipak je i on preklinjao kralja da prekine sa Francuskom; ako stanovništvo podigne ustanak, on — prema njegovim rečima — neće biti siguran u svoje vojnike.

Svi ovi junkerski generali pripadali su staroj školi. Borstel i Jork pružali su veoma ogorčen otpor vojnim reformama, ali su postupali u duhu svoje klase zahtevajući sada rat protiv Francuske. Zadrti junker Marvic je još o novoj godini otisao svom smrtnom neprijatelju Hardenbergu i izjavio mu da će sve biti oprošteno ako bude objavljen rat Francuskoj. To je bio isti onaj Marvic od koga je poticala krilatica da je Štajn naneo više štete pruskoj državi nego Napoleon. Naravno, mržnja junkera prema Francuzima imala je veoma sumnjivo poreklo: i njih je pritiskivao tuđinski jaram, pa su se nadali da će posle isterivanja Francuza ponovo uspostaviti svoje privilegije koje su izgubili usled francuskih osvajanja. Ali, oni su time ujedno stupali na čelo narodnog pokreta, čime su i dokazali da svoja nastojanja mogu provesti i na suprot kraljevoj volji.

U pruskoj Zemaljskoj skupštini, koja je zasedala prvi dana februara u Kenigsbergu, ova se činjenica pojavila isto tako nedvosmisleno kao i u Taurogenskoj konvenciji. Posle otečeljenja Jorka, ostaci francuskih trupa povukli su se prema Visli; Istočna Pruska i deo Zapadne Pruske bili su slobodni. Građanske vlasti, daleko od sedišta vlade, bile su međutim bespomoćne, a široka punomoća, koje je imao Jork kao general-guverner, bila su sumnjive vrednosti pošto ga je kralj smenio sa dužnosti. Tada je general Štajn izdejstvovao od ruskog cara punomoće, kojim se njemu poveravalo upravljanje oblašću do definitivnog sporazuma sa pruskim kraljem.

Taj dokument bio je napisan 18 januara u mestu Roški, na samoj granici prema Pruskoj. Štajn se u njemu obavezao da vojna novčana sredstva upotrebi za podršku ruskih poduhvata protiv francuskih trupa i da pazi na to da se prihodi sa okupiranih oblasti pravilno prikupljaju i troše saobrazno predviđenom cilju. On se još obavezao i da izvrši konfiskaciju imovine Francuza i njihovih saveznika, da završi u što kraćem vremenu naoružanje landvera i landšturma prema planovima iz 1808 godine, a takođe i da brzo i redovno dostavlja potrebnu hranu i transportna sredstva za rusku vojsku. Radi ispunjavanja ove obaveze, Štajn je imao da upotrebi sva sredstva koja smatra pogodnim: da otstranjuje nesposobne i nepouzdane činovnike, da pazi na sumnjiva lica i čak da ih hapsi, itd. Ovaj dokument, koji je nesumnjivo sastavio sam Štajn, pretstavlja vrlo čudnovatu pojavu. Car se ponašao prema Istočnoj Pruskoj kao prema osvojenoj oblasti i odredio joj diktatora sa upravo neograničenim punomoćem. Ako su pruski činovnici ustajali protiv ove diktature, to se nije dešavalo zbog birokratskog straha ili samo zbog njega; njihova je dužnost bila da se suprotstave izaslaniku zavojevača, pa još takvog zavojevača koji je svoju podmuklost i nevernost baš prema Pruskoj već dovoljno posvedočio. Već 20 januara, kada je Štajn, na putu za Kenigsberg, stigao u Gumbinen, gde je okružni načelnik bio u ono vreme njegov stari saradnik Šen, između njih je došlo do sukoba. Šen je izjavio da neće verovati ni za groš Rusima čak i u slučaju ako donose darove i da neće zvanično da primi na znanje punomoće, koje je Štajn dobio od Rusa. Na kraju, oni su se

složili da će Štajn, uzimajući u obzir okupaciju zemlje od strane Rusa, sazvati istočnoprusku skupštinu (*Landtag*) da bi se rešavalo pitanje landvera i landšturma.

Ovaj Landtag je postojao od 1788 godine. On je u početku rešavao samo o poljoprivrednim kreditima; međutim, Štajn je za vreme svog drugog ministrovanja proširio njegova punomoća, obećavši mu da će se sastajati svake godine, a ostavio je i nekoliko mesta kolmercima (nižim staležima), iako samo polovinu od onog broja mesta koja su pripadala plemstvu. Landtag nije imao pravo da donosi odluke niti da saziva vanredne sednica; to pravo pripadalo je kruni. Međutim, Štajn je uspeo da potstakne hofmajstora fon Auersvalda, koji je bio nadležan za staleške poslove, da raspiše izbore za vanredni Landtag, koji je trebao da se sostane 5 februara 1813 u Kenigsbergu. Posle nekoliko dana, Auersvald se u nekoliko popravio izjavivši da je on imao nameru da sazove samo »sastanak poslanika«, a ne Landtag. To je bila jedna od onih polumera kojima slabici karakteri pokušavaju da se zaklanjaju, a stvarno njima samo otkrivaju nečistu savest. Štajn je pristao na to, jer je potpuno pravilno računao da će unutrašnja logika stvari već sama nadvladati.

Tek što je bio postignut nekakav sporazum povodom ove glavne tačke, otpočela je ponovo ogorčena svađa. Štajn je, naime, počeo diktatorski da upravlja ne obazirući se na pruske vlasti. On je uzeo blagajne pod svoje i odredio isporuke za rуске trupe; uz opšte likovanje stanovništva, on je objavio da je kontinentalna blokada ukinuta i zahtevao čak da se prekinu sve službene veze sa Berlinom i da Jork i Bilov odmah počnu akciju protiv Francuza. Izgledalo je da će doći do potpunog rascepa. Kada se sastao Landtag i kada je bilo postavljeno pitanje ko će da ga otvoriti i vodi sednice, izgledalo je da će doći do potpunog rascepa. Auersvald, »dremljivko«, kako ga je ironično nazvao Štajn, objavio je da je bolestan i odredio za svog zamenika tajnog pravnog savetnika Branta. Štajn je htio da na čelu Landtaga, čija je zakonitost sazivanja svakako bila sporna, vidi neku uvaženu i jaku ličnost. Pozvao je Šena u Kenigsberg, ali ovaj nije prihvatio taj položaj. Jork je takođe odbijao da primi predsedništvo, tako da je između njega i Štajna došlo do oštih sukoba. Ali je u poslednjem trenutku došlo do sporazuma, u kome je izgleda najvažniju ulogu odigrao Šen. Brant je ostao predsednik. Jork se obavezao da istupi i podnese vojne predloge, ako to Landtag zahteva, a Štajn se odrekao svojih ruskih punomoća. Posle otvaranja Landtaga, on je napustio Kenigsberg i otišao natrag caru.

Landtag je jednoglasno odlučio, na predlog Jorka, da mobilise 20.000 landvera, rezervu od 10.000 i jedan konjički puk od »sinova otadžbine koji to dobrovoljno žele«, a sve to na trošak oblasti. Od opšte vojne obaveze odustalo se utoliko što je bila dopuštena zamena; landver nije trebao da bude upotrebljen van oblasti. Ova odluka nametnula je, i pored ovih ograda, tešku žrtvu stanovništvu, koje je brojalo oko jedan milion, pošto je blagostanje stanovnika bilo poljuljano ratom 1807 godine, kontinentalnom blokadom i ratom

1812 godine, a broj muškaraca sposobnih da nose oružje znatno smanjen zbog onih 10.000 ljudi, koji su bili dati u toku poslednjih meseci trupama Jorka i Bilova kao krimperi i regruti.

U Berlinu su, međutim, doneli, najzad, odluku o prenošenju kraljevog sedišta iz Potsdama u Breslavu. Bojazan da Francuzi ne izvrše neki prepad i povoljne vesti, koje je doneo major Nacmer od ruskog cara poslužili su kao potstrek za ovaj stav koji zapravo još nije pretstavljao »raskid« sa Francuskom. O mogućnosti prelaska kralja u Breslavu bio je izvešten francuski imperator i on tome nije ništa prigovorio; francuski poslanik otišao je sa kraljem u Breslavu. Ali, čim je kralj došao, 25. januara, u prestonici Šleske, dobio je 27. januara dva pisma od ruskog cara u kojima ovaj blagonaklono odobrava ono što se desilo u Istočnoj Pruskoj i opominje na hitno zaključenje saveza. Pruski poslanik iz Pariza saopštio je idućeg dana da se od Napoleona ne može ništa dobiti, sem nekoliko prijateljskih reči; nezahvalnik, čak nije poklonio nikavu pažnju predlogu za stupanje u srodničke veze sa uzvišenom kućom Hoencolerna. »Napoleon, izgleda, računa na našu neodlučnost; kako u sreći, tako i u nesreći, on se ponaša prema Pruskoj sa najvećim nepoverenjem i prezirom«, — pisao je Šarnhorst kada mu je Hardenberg saopštio izveštaj pariskog poslanika.

Hardenberg se sada odlučio na savez sa Rusima. On je istog dana nagovorio kralja da odredi komisiju za naoružanje, čiji je formalni pretstavnik pred svetom bio Hardenberg a duša Šarnhorst. Knezebek je bio hitno pozvan iz Beča radi odlaska ruskom caru. Ali zbog svoje čuvene neodlučnosti kralj nije još nikako mogao da doneće odluku. On je, istina, morao da se odrekne oružanog posredništva, koje je mislio da ostvari zajednički sa Austrijom, jer nije naišao na odziv u Beču, a sada je htio da posreduje na svoju ruku. On je 4. februara dao svom dvorskom svešteniku Ansijonu da sastavi memorandum, koji je preporučivao savez sa ruskim carem i ubrzanje dolaska ruskih trupa na Odru radi veće bezbednosti Pruske. Posle ovoga, Pruska je trebala da uzme na sebe posredovanje između Francuske i Rusije uz sledeće uslove: francuske trupe povlače se iza Elbe, ruske iza Visle, a Pruska će učiniti odgovarajuće predloge za mir. Prema Ansijonovom projektu ovi su predlozi obuhvatili sledeće: francuski imperator zadržava vlast nad Zapadnom Nemačkom, Holandijom, Italijom i Španijom; Prusi dobijaju natrag svoje tvrdave na Odri, Magdeburg, verovatno još i Staru Marku, u svakom slučaju Varšavsko Vojvodstvo.

Ovaj bedan, ujedno ludo pretenciozan memorandum bio je u toku nekoliko nedelja osnova kraljeve politike. Jednomišlenik Ansijona, Knezebek, bio je, posle nekoliko dana kolebanja, upućen u ruski Glavni štab; jedan dan posle toga došla je u Breslavu Napoleonova zabrana da se vode pregovori sa Rusima, čak i po pitanju neutralnosti Šleske. Hardenberg je odgovorio na ovu zabranu 15. februara. On je pravdao upućivanje Knezebeka time što je trebalo obezbediti neutralnost Šleske i sa ruske strane; dalje, u svojoj noti, pozivajući

se na »pravičnost« imperatora, molio je da se vrati polovina akontiranih suma, dobijenih od Pruske, svega 47,000.000 franaka i, najzad, činio predlog za primirje koje je izmislio Ansijon. Na ovo nije odmah dobijen odgovor iz Pariza.

Isto tako, odugovlačili su se i pregovori sa ruskom stranom. Hardenberg je povećao Ansijonove zahteve utoliko što je tražio uspostavljanje Pruske u granicama koje je imala pre rata 1806 godine, izuzimajući jedino Hanover, ali je zato još upornije nego Ansijon tražio vraćanje nekadašnjih poljskih zemalja Pruskoj. Hardenberg je ostavljao caru jedino okrug Bjalistok pristajući i na izvesno njegovo povećanje radi zaokrugljivanja. Knezebek, koji je utrošio šest dana samo za svoje putovanje u ruski Glavni štab, uporno je insistirao, protivno jasnim odredbama svoje instrukcije, i na vraćanju Bjalistoka, mada su i oni koji su ga uputili znali da car ne samo da žudi za poljskim plenom, već i da smatra Poljsku, koju nisu osvojile pruske već njegove sopstvene trupe, svojom pravičnom otštetom. Ove ruske želje i težnje bile su, svakako, opasne za prusku državu, iako ih je car tek napola ispoljio; no pruska pohlepa za poljskim plenom, koja je toliko mnogo doprinela propasti stare pruske države, nije zato bila niukoliko lepša ni pametnija. Naknada na zapadu bila bi za Prusku mnogo povoljnija i zadatak pruskog pregovarača sastojao bi se baš u tome da se ova naknada obezbedi i da se carevi poljski planovi učine po mogućству bezopasnim.

Ali se sada sve zbilo onako kako je pesnik docnije pevao o pruskim oblastima:

Kada se kola zaglibe u blato,
Ej, tada nastaje divlja jurnjava
I zaprežnice se kidaju u komade.

Jork je krenuo 19 februara 1813 sa svojim trupama da bi prešao Vislu. On i Bilov sastali su se 22 februara u Koniku sa ruskim generalom Vitgenštajnom i dogovorili se o nastupanju prema Odri. U Kolbergu pojavio se Gnajzenau i povukao sa sobom i generała fon Borstela, koji je, bez kraljeve naredbe, zapovedio svojim trupama da krenu radi oslobođenja Berlina od Francuza.

Još odlučnije su bile mere koje je preduzeo Šarnhorst kao vodeća snaga Komisije za naoružanje. Sada je dostigao cilj kome je sa beskrajnim strpljenjem težio tokom tolikih godina; 3 februara upućen je proglaš obrazovanoj i imućnoj omladini da se dobровoljno lati oružja, a 9 februara bila su ukinuta oslobođenja od kantonske službe i uvedena opšta vojna obaveza, istina samo za vreme ovoga rata. Još se nije smelo reći protiv koga je upereno ovo naoružanje, ali je, ipak, proglaš od 3 februara sve nanelektrisao. Iz svih krajeva države jurili su dobrovoljci u Breslavu, Kolberg i Graudenc, a poglavito u Breslavu, jer su ta mesta bila proglašena za mobilizacijska mesta. U Berlinu, gde se za proglaš saznalo tek 9 februara, upisalo se u toku prva tri dana najmanje 3.000 dobrovoljaca. Neki Španac koji je živeo u pruskoj prestonici pisao je pre toga u svoju otadžbinu:

»Nemci su sasvim drukčiji od Španaca; oni su zadovoljni svačim, samo ako imaju svoj kupus u ostavama«. Sada je taj isti Španac, neobično začuđen, pisao u Madrid: »U Severnoj Nemačkoj probudio se duh nacionalne nezavisnosti i nigde se ovo plemenito osećanje ne ispoljava tako vatreno niti ima toliko sličnosti sa slavnom Španijom kao što je to u pruskoj državi«. Štajnu je po povratku iz Rusije i Gnajzenau po povratku iz Engleske izgledalo kao da vide sasvim drugi narod.

Ma koliko da su francuske trupe bile prekaljene u borbi, one su osećale kao da tutnji zemlja pod njima. »Mi smo ih videli« — piše jedan Francuz o dobrovoljcima — »kako su prolazili kroz naše bataljone bez oružja i bez starešina; oni su radosno vikali i preteći gledali naše vojниke«. Francuski garnizon u Berlinu od 6.000 ljudi i 40 oruđa, pod komandom maršala Ožeroa, bio je skoro nemoćan kada se 20 februara 1813 u Berlinu pojavio zalutali odred kozaka, koga je stanovništvo radosno pozdravljalo. Austriski poslanik pisao je iz Berlina u Beč: »Duhovi se nalaze u vrenju, koje je teško opisati... Vojnici i vode pojedinih stranaka prigrabili su, pod maskom patriotizma, dizgine vlasti u svoje ruke. Kancelar je uvučen u ovu bujicu«. Još značajnije su bile reči engleskog agenta Omptede: »Ako kralj bude još oklevao, smatram da je revolucija neizbežna; vojska će dati za nju prvi znak«.

Pod ovim pritiskom, koji je stalno rastao, kralj je najzad popustio, ali i sada samo kao plašljiv i tvrdoglav slabić kome je počela da se lJulja kruna na glavi. Štajn mu je dao konačan potsticaj nagovorivši ruskog cara da njega (Štajna) i ruskog državnog savetnika Anšteta uputi u Breslavu sa predlogom o savezu, koji možda nije napisao sam Štajn, ali je ipak bio sastavljen pod njegovim jakim uticajem. Prema ovom ugovoru car i kralj su zaključivali ofanzivni i defanzivni savez radi oslobođenja Evrope, a najpre radi uspostavljanja pruske države. Car se obavezao da ne položi oružje sve dotle dok Pruska ne postigne istu snagu koju je imala pre bitke kod Jene. Međutim, ona je dobijala od svojih ranijih poljskih poseda samo toliko, koliko je bilo potrebito da se uspostavi veza između Istočne Pruske i Šleske. Ostalu naknadu trebala je da nađe u Severnoj Nemačkoj, izuzimajući Hanover. Ovo ograničenje bilo je uslovljeno engleskom novčanom pomoći, koju su i Pruska i Rusija dobijale za vođenje rata. Pored toga, predviđao se savez sa Austrijom i Švedskom. Rusija se obavezala da uvede u rat 150.000 ljudi, Pruska 80.000, a osim toga imala je da napregne sve svoje vojne snage i da obrazuje landver.

Uz ove uslove, po dolasku Štajna i Anšteta u Breslavu, bio je zaključen savez. Anštet i Hardenberg potpisali su 27 februara 1813 ovaj ugovor u Breslavi, a Šarnhorst i Kutuzov potpisali su ga 28 februara u ruskom Glavnom štabu u Kališu. Međutim, iako je pročerданo već toliko dragocenog vremena, upropašćeno je još skoro tri nedelje. Napoleon je trebao da ispadne krivac ako ne bude odgovorio na pruski predlog od 15 februara. Kada njegov odgovor nije bio

dobijen ni do 15 marta, Hardenberg je 16 marta uručio objavu rata grofu Sen-Marsenu, koji je posle svojih energičnih nastojanja baš dobio napola popustljiv Napoleonov odgovor. No, već je bilo dockan, i kralj je 17 marta 1813 izdao proglašenje narodu o objavi rata Francuskoj. Proglas je bio dostojanstven, a napisao ga je državni savetnik Hipel prema uputstvima Gnajzenaua, pri čemu je ovaj najpre odbacio jadno trućanje Ansijonovo, sastavljen u kraljevom duhu.

Mnogo nesrećnije prošao je Štajn sa proglašenjem upućenim Nemcima. Njemu je stalo veoma malo do pojedinih dinastija i posebnih država, ali mu je utoliko više bilo do nemačke nacije. Da bi se ona pokrenula u borbu protiv Napoleona, Štajn je predviđao dve mere: prvu — poziv Nemcima, koji je ustvari trebao da natera u strah i rajske kneževe, i drugu — obrazovanje Centralnog državnog saveta, koji je trebao da iskoristi snage i sredstva severnonemačkih država koje je trebalo osvojiti. Ovaj je savet bio uspostavljen, za njegovog predsednika određen je Štajn, koji mu je, uostalom, i pripadao kao ruski predstavnik. Proglas Nemcima nije bio sastavljen tako kako je to htio Štajn; iz njega je bila izbrisana pretnja rajske kneževima da će, ako se ne odluče u roku od šest nedelja, biti svrgnuti. Štajn je znao jezik kojim je trebalo govoriti sa ovim Ijudima. Međutim, kralj i car su našli da je nečasno govoriti takvim tonom sa svojom sabraćom »po milosti božjoj« i zadovoljili su se izjavom smešnog uverenja da nijedan nemački knez neće svojim ostajanjem u Rajske Saveze dovesti sebe u položaj da bude uništen osudom javnog mnjenja i silom pravednog oružja.

Car i kralj se nisu ustezali da potpišu obećanja koja je Štajn htio da se dadu nemačkoj naciji: uspostavljanje slavnog Rajha, slobodu i nezavisnost »kao neotuđivo osnovno pravo naroda«, samostalno upravljanje svojim domaćim i unutrašnjim poslovima posle zaključenja mira. Ova obećanja, koja je Štajn davao potpuno iskreno, nisu imala za plemenite vladace nikakvog značaja.

Docnije, kada je sve potpuno uspelo, njihova plaćena piskarala pokušavala su da odreknu Kališki proglašenje kao tobožnji falsifikat. To se radilo zbog izvesnih ostataka stida, pošto je pred celim svetom bilo očigledno da nijedan bonapartistički bilten nije nikada predstavljao takvu podlu prevaru kao što je ova svečana izjava pobožnih monarha. Ipak, ovaj proglašenje stvarno je postojao. Kao glavnokomandujući savezničke armije, Kutuzov ga je, u ime oba vladara, obnarodovao u Kališu 25 marta 1813.

LANDVER I LANDŠTURM

Neumorna energija kojom je Šarnhorst sprovodio naoružanje od momenta njegovog poziva u Komisiju za naoružanje pri kraju januara, nalazila se u oštroj suprotnosti sa jadnom Hardenbergovom diplomacijom. Već četvrtog marta on je mogao izvestiti da se redovna vojska, od decembra prošle godine, povećala gotovo trostruko i dostigla broj od 120.000 ljudi.

Šarnhorst je postigao ovaj uspeh delimično pojačavanjem postojećih jedinica, a delimično organizacijom novih. Kao potreban ljudski materijal služili su mu, pored novih regruta, naročito krimperi. Ovaj se pronalazak sada bogato isplaćivao. Neuporedive teškoće pretstavljaše su za njega odevanje, naoružanje i ishrana ovih masa. U ratnoj kasi nalazilo se svega 3.000 talira; pokušaj izdavanja vrednosnih papira u sumi od 10.000.000 sa prinudnim kursom završio se potpunim krahom, a engleska novčana pomoć bila je još daleko, благодareći besmislenom tapkanju pruske diplomatiјe.

Šarnhorst je bio, međutim, čovek za koga je sama stvar bila visoko iznad sitnica, ma koliko to užasavalo tupave sitničare. Tamo gde nije bilo uniformi u boji, on je naredio da se regruti oblače u suro odelo, koje su opštine jednim delom trebale da daju pozvanim kantonistima i krimperima; gde nije bilo ranaca, tamo su se upotrebljavali džakovi od debelog platna; posuđe za jelo i piće su zajednički morali da koriste po nekoliko ljudi. Naoružanje je bilo ograničeno na zaista najpotrebnije. Remonti i artiljeriski konji morali su da se daju bez naknade, a sve trupe su trebale, najzad, besplatno da stanuju u kantonmanima.

Ali, ma koliko da je veliko bilo ovo povećanje vojske, ono je, ipak, ostajalo u okviru starog kantonskog sistema. Šarnhorst je izšao iz njegovih okvira tek posle izdavanja dekreta od 3 i 9 februara, od kojih je prvi pozivao na dobrovoljno stupanje u vojsku »prvenstveno« mladiće imućnih i obrazovanih klasa, a drugi ukidao oslobođenja od kantonske službe i uvodio, za vreme rata, opštu vojnu obavezu. Pokušalo se da se između ova dva dekreta utvrdi izvesna protivrečnost koja je bila zapažena već u vreme njihove pojave. Protivrečnost je bila u tome što je dekret od 3 februara bio zasnovan na principu dobrovoljnosti, a dekret od 9 februara na principu pri-nude. Ali ova protivrečnost nije postojala u Šarnhorstovom shvatanju. On je htio baš opštu vojnu obavezu kao zakonsku prinudu. Samo, oni koji su stupali dobrovoljno i naoružavali se na svoj način, trebali su da dobiju izvesne povlastice. Dobrovoljci su se raspoređivali u lovačke jedinice, koje su bile najslobodniji delovi vojske, sa najmanje stega. Svaki pešadijski bataljon i svaki konjički puk dobio je jedno odeljenje lovaca, koje su sačinjavali isključivo dobrovoljci. Dobrovoljci su mogli slobodno da biraju puk ili bataljon u kome su hteli da služe. Oni su mogli u svako doba, osim za vreme pohoda, da napuste službu; mogli su da biraju oficire i podoficire iz svoje sredine, itd.

Cilj ove ustanove nije ni u kom slučaju bila ušteda, odnosno ona je bila sasvim sporedna, jer ušteda nije mogla da bude osetna pri brojnom stanju dobrovoljaca od 12.000 ljudi, a još manje je ona bila glavno za Šarnhorsta koji je obraćao najveću pažnju na moralni faktor. Mada je ukidanjem najamničkog načela vojska bila lišena svoje najveće rak-rane, ipak su vojsku sačinjavali, dok su postojala oslobođenja od kantonske službe, najsiromašniji i najzaostaliji elementi stanovništva. Razlika između ovih elemenata i omladine, koja

se zanosila Geteom i Šilerom, Kantom i Fihtecom, bila je toliko velika da između njih nije mogao da se razvije nikakav osećaj drugarstva. Uz to je dolazio još i opšti prezir prema vojnoj službi; pothranjivan u toku vekova, on nije mogao da iščezne u toku nekoliko godina. Izaći iz ove situacije moglo se samo stvaranjem dobrovoljaca-lovaca, koji su trebali da obrazuju školu za pripremu oficira, čiji se nedostatak porastom vojske osećao sve više i više.

Šarnhorst je postigao u potpunosti onaj moralni efekat koji je htio da postigne svojim proglašom od 3 februara. Nije samo obrazovana omladina u masi pohitala da sa radošću uzme oružje, već su i svi slojevi stanovništva davali znatne žrtve da bi opremili one dobrovoljce koji nisu imali sopstvenih sredstava, jer obrazovanje i bogatstvo bili su tada već veoma različiti pojmovi. Izračunato je da su dobrovoljni prilozi za ovaj cilj dostigli sumu veću od milion talira. Skoro još popularniji nego dobrovoljci-lovci bili su frajkori (dobrovoljački odredi), koji su se formirali od dobrovoljaca iz Nemačke izvan pruskih granica. Najpoznatiji od njih bio je Licov dobrovoljački odred, koji je obrazovao major Licov, Šilov²⁾ drug po oružju. Svakako, Šarnhorst nije imao veliko poverenje u njega, možda zato što je sumnjao u vojničke sposobnosti Licova, a možda i zato što je bio isuviše oficir po zanatu, pa je sa izvesnim nepoverenjem gledao na dobrovoljačke formacije. Izgleda da su dobrovoljci Licova i zaslužili ovakvo nepoverenje svojim neznatnim uspesima u ratu, ukoliko sa druge strane to nepoverenje nije bilo uzrok da su »dobrovoljačke trupe«, koje su se borile pored kadrovskih, bile stalno potiskivane od strane ovih na sporedno mesto.

Takve je razmere postiglo Šarnhorstovo naoružavanje u trenutku objave rata Francuskoj. Sada je on mogao da završi svoje delo uvođenjem landvera, koji je bio zabranjen u pruskoj državi prema Septembarskom sporazumu od 1808 godine. Kralj je ovim ugovorom prikrivao svoju veliku odvratnost prema landveru; da bi mu se one-mogućilo svako dalje zatezanje, Šarnhorst i Stajn uključili su u prusko-ruski ugovor o savezu odredbu kojom se Pruska obavezala da organizuje landver. Šarnhorstov plan bio je izrađen već prvog dana po objavi rata, jer je trebao samo da zabeleži one misli koje su sazrevale u njegovoj glavi tokom mnogih godina.

Kao i februarski, tako se i ovaj dekret zasniva na ujedinjenju principa dobrovoljnosti i obavezne službe. Trebalo je da bude prikupljeno svega 120.000 ljudi, oko 1/40 celokupnog stanovništva, srazmerno raspodeljenih na pojedine oblasti i okruse. Oni koji su se prijavili dobrovoljno, dobijali su odmah čin desetara i garancije da će imati ubuduće preimućstva u napredovanju u službi. Ako u nekom okrugu broj dobrovoljaca nije dostigao broj regruta landvera predviđen za ovaj okrug, dopuna se vršila kockom. Ovo vučenje kocke morali su da vrše svi za vojsku sposobni od navršene osamnaeste do

²⁾ O majoru Šilu vidi u odeljku »Od Tilzita do Taurogena«, str. 199. — Prim. red.

četrdesete godine starosti, i to svako godište u istom srazmeru. Izuzeci od opšte obaveze landvera dozvoljeni su vrlo škroto: poglavito za sveštenstvo, učitelje i naročito za nezamenljive činovnike. Zamena, koja je još bila dozvoljena od strane istočnopruskog Landtaga, bila je potpuno isključena.

Glavni deo troškova oko izdržavanja landvera država je prebacila na okruge. Država je liferovala jedino vatreno oružje, municiju i konjičke sablje. Okruzi su morali davati kopljia, kojima je trebao da bude naoružan prvi red pešadije, fišeklige, doboše, trube, značarske trube; oni su, takođe, davali konje i sedla za konjicu, koja je mogla da sačinjava do 1/8 landvera, a morala da obrazuje najmanje 1/15 deo. Obveznik je trebao da nabavlja odelo sam, a ako nije mogao, to je opet morao da učini okrug. Sve je to trebalo da bude, po mogućству, što prostije i skromnije. Bilo je potpuno dovoljno ako je obveznik imao bluzu, koja je mogla vrlo lako da se prekroji od seljačkog prazničkog kaputa. Kragna i ivica kape imale su boju oblasti. Nije bio dopušten nikakav vez na oficirskoj uniformi. Landver se okupljao dvaputa nedeljno radi vojnih vežbi, nedeljom i sredom. Najvažnijom veština, koja je bila slabo poznata u staroj pruskoj vojsci, smatralo se gađanje u metu.

Pošto je država gotovo potpuno prebacila izdržavanje landvera na okruge, nije mogla da ih isključi iz organizacije landvera. U svakom okrugu bio je obrazovan odbor (dva zemljoposednika-plemiča, jedan građanin-varošanin i jedan seljak), koji je rukovodio regrutovanjem, vršio zakletvu regruta i birao oficire zaključno sa komandirima četa i eskadrona. Ovaj izbor nije zavisio ni od godina starosti ni od staleža onih koji su birani. Kralj je zadržao za sebe određivanje na više oficirske položaje, ali su okružni odbori imali pravo da predlažu svoje kandidate. Kada landver bude već organizovan, oficirska mesta su trebala da se popunjavaju prema izboru oficira; biranje oficira od strane vojnika nije bilo dozvoljeno.

Ovaj landver, naravno, bio je daleko od idea demokratske milicije. Iako je u odborima bilo dvaputa više plemića nego građana i seljaka, predstavnike plemstva je biralo samo plemstvo, dok je predstavnike građana i seljaka određivala vlada. Osim toga, pored određivanja viših oficira, kralju je bilo ostavljeno pravo da potvrđuje izbor nižih oficira koji su izvršili okružni odbori, te je uvek postojala mogućnost da se neka »šugava ovca« izbaci iz stada. Sam Gnazenau, koji se veoma zalagao u organizaciji šleskog landvera, bio je tobože zaprepašćen kada je, prilikom smotre landvera, ugledao u svom nekadašnjem garnizonu Jauer svog ranijeg krojača kao landverskog potporučnika. On je drugarskim savetima uspeo da popravi ovaj i slične »propuste«.

Dekret o landveru od 17 marta 1813 nije izazvao takvo oduševljenje kao dekret od 3 februara. Iako bi bilo nepravično poricati odlučujuću ulogu landvera u konačnoj pobedi, ipak je nesumnjivo da nedostatak vojne obuke nije bio u potpunosti nadoknađen njegovim moralnim preimcuštvima. Landver je izvršio podvige najveće

hrabrosti, ali, i pored toga, nije bio usamljen slučaj da se po neki bataljon landvera rasprsne još pri prvom topovskom pucnju. Gnajzenau se plašio da će se veći deo šleskog landvera razbeći ako ne bude držan na okupu najstrožijim sredstvima discipline. On je zahtevaо strog postupak i slabu ishranu, kao i žig sramote za dezertere, a isto tako i stroge kazne za one opštine koje ne bi vraćale vezane one dezertere koji su se vratili kućama. Pukovnik Štajnmec, koji je u svoje vreme branio Kolberg zajedno sa Gnajzenauom, izveštava čak i posle pobedonosne bitke kod Kacbaha: »Komandanti bataljona dobili su strogi ukor, mnogi oficiri su kažnjeni zatvorom; veći deo landvera preveden je u drugi razred i proteran kroz stroj u izvrnutom odelu i kažnjen batinama i gladu. Više ne ostaje ništa sem strelljanja.«

Reakcionarna strana iskoristila je ove pojave radi podrivanja landvera kao »demokratske ustanove«. Ovo bi značilo okrenuti stvar na glavu. Landver ponekad nije bio na visini baš zbog toga što nije bio »demokratska ustanova«, već, prema celokupnoj svojoj ondašnjoj organizaciji, samo rđava kopija stalne vojske. On je izostajao iza vojske kako u pogledu obuke, tako i u pogledu naoružanja, i ovaj se nedostatak nije otklanjao »roditeljski i sa ljubavlju«, kao kod dobrovoljaca-lovaca, već putem najstrožije primene vojne discipline, kako su to zahtevali sam Gnajzenau i njegovi drugovi. Svaki knežić ili grofić, koji se upisao dobrovoljno u lovce, obasipan je lavorikama i uz suze ganuća slavi se još i danas u patriotskim istorijama; šleski, pak, tkači, »verovatno najsiromašniji stanovnici Evrope«, rđavo naoružani i obučeni, često i bez čizama, telesno iznurenii, bili su izloženi svima mukama gladi i nevremena, a kod najmanjeg propusta i svima onim surovim kaznama koje se primenjuju samo u najamničkoj vojsci. Utoliko je veća moralna snaga ovog landvera, koja ga je, uprkos svemu, vodila od pobeđe do pobeđe.

Kao poslednje, Šarnhorst je u oružane snage ugradio »landsturm«, koji je trebao da bude organizovan tek pošto se završi organizacija landvera. Ovde su se ispoljili isti oni planovi podizanja masa koje su Gnajzenau i Šarnhorst uočili kod Francuske revolucije. Tvorac proglaša o landsturmu bio je, u strogom smislu ove reči, Jakov Bartoldi, činovnik kod državnog kancelara, koji je kao potporučnik učestvovao u Tirolskom ustanku 1809 godine. Odredbe dekreta odlikovale su se drakonskom strogošću. Proglas o landsturmu obavezivao je na vojnu službu sve muško stanovništvo države koje nije spadalo u redovnu vojsku ili landver; izuzimali su se samo dečaci, starci i bolesnici. Obveznici landsturma u ugroženim oblastima morali su sa svojim ženama, decom i starcima da budu uvek spremni za iseljivanje iz njih. Rezerve namirnica trebale su, u slučaju nužde, da budu odvezene ili uništene; pivo, vino i rakija morali su da budu prosuti, bunari u napuštenim oblastima zatrpani, mlinovi, čamci, skele i mostovi spaljeni; sela su morala da budu porušena i opustošena, itd. dok gradovi, po pravilu, nisu, itd.

Ovaj proglas je unapred naišao na energičan otpor, čak i kod relativno najradikalnijih reformatora; vojni savetnik Šarnveber posvadao se oko njega sa Gnajzenauom toliko, da je samo s mukom mogao da se izbegne dvoboј između njih. Nije se ni pokušavalo da se ovaj dekret primeni u praksi. Njegove odredbe bile su ubrzo ublažene novim ukazima, a pored toga i rat se vrlo brzo odmakao od pruskih zemalja. Da li bi se mogao dekret sprovesti sa potpunom strogošću, može da se sumnja. Stvar je imala dve strane. Tu i tamo, naročito u oblastima koje su se nalazile blizu vojišta ili u okolnim tvrđavama koje su držali Francuzi, na Elbi kod Sandaua i Tangerminda, u Oderbruhi i kod Štetina, seljačko stanovništvo je na svoju ruku organizovalo svoj landsturm, kojim je neprijatelju nanelo mnogo štete.

S druge strane, stvar je izgledala ovako: »Profesori Berlinskog univerziteta obrazovali su svoj odred i često učili da rukuju oružjem; maleni grbavi Šlajermaher, koji je jedva mogao da drži koplje, stajao je na krajnjem levom krilu, a dugački Savinji — na desnom; živahni kepec Nibur vežbao je tako da su njegove ruke, koje su dotle bile navikle samo na pero, dobine velike žuljeve; ideološki smeli Fihte pojavio se naoružan do zuba, sa dva pištolja za širokim pojasmom i vukao je za sobom dugačku sablju; u pretsoblju njegovog stana bila su spremna riterska koplja i štitovi za njega i njegovog sina. Stari Šadov komandovao je odredom slikara i Ifland-riterima³⁾ pozorišta; odelo i naoružanje većine njih imalo je srednjovekovni fantastično-pozorišni karakter: pojavili su se šlemovi i kacige, oklopi, pa čak i buzdovani. Na mestu obuke moglo se videti ubojno naoružanje Talbota i vojvode od Burgonje, Valenštajna i Ričarda Lavovog srca. Sam Ifland pojavio se jednom u oklopu i sa štitom device Orleanske, čime je izazvao veliko veselje«.

Fridrih Kepen, iz čijeg zaboravljenog dela od 1813 godine uzimamo ovaj opis, dodaje uz to da je zakonom o landsturmu bila postignuta »suština načela«, ali da je, ipak, od uzvišenog do smešnog samo jedan korak.

PROLEĆNI POHOD

Prusko naoružavanje bilo je još u punom toku, landver tek u periodu stvaranja, a novi bataljoni linijske vojske u formiranju, kada je Napoleon već mogao da počne rat nadmoćnim snagama; ovome je dosta doprinela nesposobna spora politika pruskog kralja, za koju su njegovi podanici morali platiti potoke krvi.

Francuski imperator umeo je mnogo bolje da iskoristi ovo vreme. Vrativši se u Pariz, on je u njemu zatekao 140.000 regruta iz 1813-og godišta, okupljenih po njegovom pozivu, objavljenom još

³⁾ A. V. Ifland (1759—1814) bio je čuven pozorišni glumac i direktor Berlinskog nacionalnog pozorišta; ovim izrazom misli se na glumce iz tog pozorišta. — Prim. red.

za vreme pohoda na Moskvu. Oni su bili skupljeni u oktobru, završili su tromesečnu obuku i bili sposobni za vojnu službu. Isto se moglo reći još u većoj meri i za 100.000 ljudi Nacionalne garde, koji su se nalazili pod oružjem od proleća 1812 godine. Istina, Nacionalna garda nije smela prema zakonu da bude upotrebljena van francuskih granica. Ali, popustljivom Senatu bila je dovoljna samo jedna Napoleonova reč, pa da se ukine zakonska zabrana. Pored svega ovoga, bila je izvršena mobilizacija 100.000 ljudi iz četiri poslednja godišta i 150.000 ljudi iz 1814-og godišta, koji su, istina, bili predviđeni za popunu rezervnih jedinica, a ne kao operativna vojska.

Teška katastrofa ruskog pohoda nije ostala bez posledica. U zemlji se zapažao izvestan potajni otpor; dešavalo se da su regrute morali u lancima da dovode u njihove pukove. Ali, u velikoj većini je silna ratna mašina bila još poslušna genijalnoj ruci svoga majstora. Bar na izgled dobrovoljno, francuski gradovi su predložili imperatoru da uzmu na sebe jedan deo naoružanja, i to ono koje mu je bilo najteže ostvariti, naime, da mu isporuče konje i u potpunosti uspostave uništenu konjicu. Kao »potpuno dragovoljan poklon i izraz dubokog poštovanja« Pariz je dao 500 konjanika, Lion 120, Strasbur 100, Bordo 80, itd., sve do malih mesta i zaselaka koji su dali po dva ili jednog konjanika. Ali sa praktičnim rezultatima ovih poklona nije bilo ništa bolje nego sa njihovom dobrovoljnošću. Konji i konjanici nisu mogli biti isporučeni u većini slučajeva »u naturi«, već su se isplaćivali na oltar otadžbine zvečećom monetom prema taksi koju je ustalila vlada. Ovo je bio, u svakom slučaju, skroman izvor prihoda u poređenju sa onih 370,000.000 franaka, koje je Napoleon dobio na taj način što je oduzeo od opština njihove posede i prodao ih; u zamenu za ove zemlje on je davao dotadašnjim vlasnicima državnu rentu od pet procenata.

Napoleon, zauzet svojim energičnim naoružavanjem, koje je sprovodio neustrašivom energijom i kolosalnim organizatorskim talentom, i koji je svojim pronicljivim umom nalazio sve nove i nove izvore, nije htio, razumljivo, ni da čuje za pruske posredničke predloge. On je znao da sve dotle dok ne nanese strahovit udarac svojim neprijateljima neće doći do časnog mira kako ga je on shvatao i kako ga je shvatala francuska nacija. Uz to, — iako se starao da nemačke vazale u Rajnskom Savezu drži čvrsto u ruci i da vodi ozbiljne pregovore sa Austrijom radi obezbeđenja saveza sa njom, — on je, ipak, sačuvao prema Pruskoj svoj predašnji, napola prezrivi, napola nepoverljivi stav. Primajući objavu rata od Pruske, on je hladno slegao ramenima rekavši: »Bolje je imati otvorenog neprijatelja nego nesigurnog prijatelja«, — i poslao je preko svog ministra spoljnih poslova potsmešljivi odgovor, u kome je zajedljivo, ali sasvim tačno, primetio da je sveto nasleđe, čiji povratak zahteva kralj, prigrabljeno putem stalne izdaje nemačkog cara i Rajha.

Napoleon je već 15 aprila 1813 pošao iz Sen Klua i uputio se u Majnc, gde je boravio oko nedelju dana. Tu je izvršio smotru nad 130.000 vojnika, sa kojima je nameravao da krene krajem aprila u

Saksonsku ravnici da bi se tamo ujedinio sa italijanskim vice-kraljem, svojim pastorkom Eugenom Boarneom, koji je trebao da mu podje od Elbe u susret sa 40.000—50.000 ljudi. Ovo su bili ostaci »Velike armije«, koja je bila u međuvremenu popunjena i reorganizovana, ali ipak potisnuta do Elbe od strane nastupajućih ruskih i pruskih trupa. Ako se ovome dodadu neki odredi koji su počeli da se formiraju u Vezelu i Vitenbergu, sve aktivne snage, sa kojima je Napoleon mogao da otpočne pohod, brojale su ukupno više od 200.000 ljudi. U to treba uračunati još i 60.000 ljudi, koji su se nalazili u tvrđavama na Visli i Odri, od kojih su bile izgubljene samo Torn i Čenstohov.

Rusi i Prusi, naprotiv, znatno su zaostali za Napoleonom; čak i posle pruske objave rata nije bilo kraja zatezanjima i kolebanjima. Glavnokomandujućeg saveznih armija, generala Kutuzova, koji je ležao gotovo na samrti, teško je bilo izvući iz njegovog Glavnog štaba u Kališu. On nije nikako htio da produži rat na nemačkoj zemlji, i tačno je znao kakvu veliku nesrazmeru pretstavlja stvarna snaga ruske vojske u poređenju sa snagom koja joj je pripisivana. Smeli Šarnhorstovi planovi da pređe preko Elbe, da razbije Rajnski Savez i podigne severozapadnu Nemačku na ustanak bili su unapred osuđeni na neuspeh. Za prvo vreme bilo je postignuto samo nastupanje oba krilna korpusa prema Elbi, između kojih je zatim trebala lagano da se pomera glavna armija.

Severni od ova dva krilna korpusa nalazio se pod komandom ruskog generala Vitgenštajna, sa kojim su se sjedinile pruske jedinice generala Jorka, Bilova i Borstela; on se kretao od Berlina kroz pokrajину Brandenburg prema Magdeburgu, gde je vice-kralj Italije prikupio svoje trupe. Između obe vojske došlo je 5 aprila do malog boja kod mesta Mekern, koji se završio pobedom saveznika. Idućih dana Vitgenštajn je prešao Elbu i razmestio se u kantonmanu kod Desaua i Ketena, sa namerom da ovde sačeka glavne ruske snage, koje su, najzad, 6 aprila 1813 pošle iz Kališa.

Leteći odredi korpusa Vitgenštajna pokušali su u to vreme da u Severnoj Nemačkoj dignu ustanak protiv francuske vlasti. Ruski pukovnik Tetenborn krenuo je već 12 marta iz Berlina sa nekoliko kozačkih pukova i meklenburške vojvode primorao na otcepljenje od Rajnskog Saveza, a 18 marta bio je dočekan u Hamburgu radosnim likovanjem. Jedan dan posle toga otcepio se od Francuza Libek, a zatim na levoj obali Elbe Harburg, Štade, Lineburg, sve do Bremena.

Međutim, čitava ova ekspedicija nije bila ništa drugo do kozački nalet i imala je za posledicu jedino žestoko kažnjavanje, koje su izvršili maršal Davu i general Vandam u ustaničkim oblastima. Oni su sa nadmoćnim snagama prešli na levu obalu Elbe i izvršenim streljanjima ugušili svaku volju za nove ustanke. Velika greška saveznika bila je to što su Francuzima prepustili Hamburg, koji je imao veliki značaj blagodareći svojim bogatim rezervama, a nisu učinili nikakav ozbiljan pokušaj da njime ojačaju svoju snagu. Jedino je

drugi leteći odred iz korpusa Vitgenštajna, pod komandom generala Dernberga, pokušao da pomogne Tetenbornovim kozacima; on je tu kao 2 aprila na ulicama Lineburga sjajan boj, ali nije mogao da omete Davua da od Hamburga stvori prvorazrednu tvrđavu, koja je bila u stanju da pruža otpor čak i onda kada je sam Pariz bio već pao.

Na gornjoj Elbi nade na nacionalni uspeh Nemačke takođe su propale, mada na nešto drugaćiji način nego na donjoj Elbi. Južni krilni korpus rusko-pruske vojske napredovao je bez ozbiljnog otpora do Drezdена. Njega su sačinjavale pruske trupe, koje su se dotele nalazile u Šleskoj, i ruski korpus Vincingeroda. Komandant je bio pruski general Bliher, koga je lično Šarnhorst preporučio, iako je, u prvom redu, on sam, prema svojim zaslugama, imao pravo na ovo mesto. Bliher je bio stari megdandžija bez ikakvog, pa čak i vojnog obrazovanja u pravom smislu ove reči. »On ništa ne razume o ratu« — govorio je Šarnhorst, no on je bio ne samc fizički hrabar vojnik, koji se najbolje oseća u bučnom konjičkom sukobu, već i vojskovođa sa onom visokom moralnom smelošću koji se ne plaši nikakve odgovornosti kada se radi o iskorisćavanju pogodnog trenutka koji u ratu ne trpi čekanje i odlaganje. Usto je bio po karakteru častan i nije bio zavidljiv, primao je velikodušno na sebe greške, ne prebacujući ih na svoje potčinjene. Vojnici su ga zbog njegove surovo-dobrodušne naravi i snalažljivosti voleli kao nijednog drugog višeg komandanta. Bliher je ostario u staroj pruskoj vojsci, ali, rukovođen svojim zdravim instinktom, postao je posle Jene pristalica vojne reforme i sada je krenuo u rat sa Šarnhorstom i Gnajzenauom uza sebe.

Zauzimanjem kraljevine Saksonske nisu se mogle zadobiti vojničke favorike; međutim, odmah se moralo pokazati koliko je ozbiljnosti i značaja pridavano Kališkom proglašu. On nije učinio nikakav utisak na kneževe iz Rajnskog Saveza; izuzev meklenburških vojvoda, koje su preobratili Tetenbornovi kozaci, svi su se oni verno držali uz Napoleonovu zastavu. Oni su znali da ovaj plebejac neće dozvoliti da sa njim teraju šegu, dok su, sa druge strane, od svojih legitimnih protivnika sa sigurnošću mogli očekivati da vrana vrani, ipak, oči ne vadi. U Drezdenu se ubrzo ispoljilo da je ovaj osećaj bio pravilan. Saksonski kralj je bio odavno najodaniji Napoleonov vazal. Njegove trupe su se nalazile u francuskom ratnom taboru i borile su se ogorčeno još u Lineburgu protiv pruskih i ruskih trupa. Kad se približio Bliher, on je sa svojom riznicom kukavički pobegao iz zemlje, ostavljajući svoje verne »podanike« pod zaštitom vladine Komisije, koju je pokušao da zaštići od vlasti pobjedioca time što je sebe i zemlju proglašio neutralnim.

Ako ikada, sada je bilo ne samo moguće, već i neophodno da se izdajničkom sitnom kneževstvu zada smrtni udarac. Svi su znali da saksonski kralj očekuje samo prvu Napoleonovu pobedu da bi mu se opet bacio pred noge. Ovome je trebalo dodati i tajnu želju ruskog cara da svrgne saksonskog kralja, pošto je predviđao ovu zemlju kao naknadu Pruskoj, što je opet trebalo da spreči njene pretenzije na

poljske posede. Ali, uprkos svemu, pobedili su dinastički interes. Šest nedelja vođeni su bez rezultata pregovori sa kraljem, koji je pobegao; vladinoj Komisiji, koju je on ostavio, dozvoljeno je da mirno produži rad. Bio je učinjen, istina, pokušaj da se general Tilman, koji se nalazio u Torgauu sa 8.000 ljudi saksonske vojske, nagovoriti da pređe na stranu saveznika. Međutim, i pored sve predusretljivosti stvar nije bila ni ovde krunisana uspehom. Tilman je na kraju krajeva izjavio da on nije Jork, a to je bilo potpuno tačno. Deo krivice za ovo saksonsko razočaranje padao je na Šarnhorsta, no i ovde se ispoljio kraljev dvolični karakter. Šarnhorst je mislio da će zadobiti saksonsko stanovništvo blagim postupkom, ali se že stoko prevario.

Šarnhorst se utoliko odlučnije zalagao za energično vođenje rata što su sada ruske trupe u Saksonskoj postepeno napredovale. Stari Kutuzov je umro za vreme ovog marša, a vrhovno komandovanje primio je Vitgenštajn, koji je bio mnogo mladi od Blihera prema službi i godinama, ali je imao za sobom slavu nekoliko pobjeda u toku rata u Rusiji. On nije bio toliko bespomoćan i džandrljiv kao Kutuzov, ali nije imao neki naročiti vojnički talent. Rusi su imali u svakom slučaju dobre razloge da odbiju smeli Šarnhorstov plan. Prema ovome planu glavni deo vojske trebao je da napadne italijanskog vice-kralja pre nego što se Napoleon sjedini sa njim, da ga posle pobeđe neprekidno goni, a uz to i da izazove još i narodni ustank u Severnoj Nemačkoj, a za to vreme trebao je manji deo vojske da dočeka Napoleona i da otstupa pod njegovim pritiskom preko Elbe, pa zatim, kada francuski imperator kreće u pomoć svome pastorku, da ponovo kreće napred.

Rusi nisu hteli da napuštaju svoju otstupnicu i nisu imali nikakvog razloga da vode ovakav riskantan rat, kakav je predlagao Šarnhorst. Vrlo je verovatno da ne bi ni on išao tako daleko, da je rusko-pruskom Glavnom štabu bilo poznato sa kakvom nadmoćnošću raspolaže neprijatelj. Protiv 200.000 ljudi, koliko je Napoleon mogao da izvede na bojište, saveznici su imali zajedno sa trupama koje su osmatrale Magdeburg i Vitenberg svega 123.000 ljudi (69.000 Rusa i 54.000 Prusa). Oni su mogli da se brojno izjednače sa Francuzima samo u tom slučaju ako bi otstupili, sjedinili se sa pojačanjima koja su se približavala i prikupili trupe koje su opsadivale tvrđave na Odri i Visli. Razlika u broju bila je donekle ublažena time što su savezničke trupe većinom bile sastavljene od iskusnih vojnika, dok su francusku vojsku sačinjavali većinom mlađi regruti, koji još nisu dobili vatreno krštenje. Osim toga, saveznici su raspolagali odličnom i mnogobrojnom konjicom, dok je neprijatelj gotovo nije ni imao. Nadmoćnost u artiljeriji bila je takođe na njihovoj strani.

Pošto se Napoleon bez ikakvog ometanja od strane neprijatelja sjedinio sa vice-kraljem, uputio se starim putem od Frankfurta na Lajpcig da bi obišao rusko-prusku armiju i odbacio je prema Rudnim Planinama (Erzgebirge) ili čak prema Fihtelgebirgeu, čime bi rat bio rešen. Radi otklanjanja ove opasnosti, saveznici su odlučili da izvrše

napad, čiji je plan bio vrlo pametan. Napoleon je maršovao u tri velike grupe, koje su bile udaljene jedna od druge po nekoliko sati marša: napred se krećao sam Napoleon sa gardom, zatim naročito jak Nejov korpus i najzad drugi francuski korpsi, koji su se prikupljali od donje Sale. Saveznici su trebali da probiju ovu marševsku kolonu udarom na centralnu grupu. Oni su 2 maja 1813 izvršili napad, te su kod Licena stvarno i iznenadili Nejov korpus. Ali, ipak ne u dovoljnoj meri, te je francuski maršal brzom odlukom ne samo poseo četiri sela — Grosgeršen, Klajngeršen, Ranu i Kaju — već je uspeo i da ih održi dok nisu došli ostali korpsi. Sam Napoleon, koji je već bio na putu prema Lajpcigu, pohitao je natrag posle prvih topovskih pucnjeva i preuzeo vođenje bitke.

Savezničke trupe su uspele da zauzmu ova četiri sela, ali nisu mogle da ih održe. Borile su se vrlo hrabro, ali Vitgenštajn je pokazao da nije na visini svog položaja, a nije bio ni dovoljno odlučnog karaktera, niti je imao autoriteta da spreči diletantsko carevo uplitanje u borbeno komandovanje. Potpuno nepotrebna parada pred oba monarha zadržala je početak napada, a pogrešna naredenja dovela su do toga da su se mnogi korpsi u nastupanju ukrštali, usled čega je došlo do velikog nereda i gubitka u vremenu. Počesno zalaganje snaga prouzrokovano je i time što je prvi napad izvršen suviše slabim snagama. Korpus od 12.000 Rusa stajao je bez ikakvog posla na nekoliko sati marša od bojnog polja, a konjica je bila onemogućena time što je celokupan prostor između četiri sela bio pokriven džbunjem, rovovima, živicama i ribnjacima. Pobedu je odnела francuska brojna nadmoćnost. Savezničke trupe bile su uveče potisnute iz sva četira sela, osim iz nekoliko zgrada sela Grosgeršena.

Francuzi, ipak, nisu dobili ništa više, sem prvobitnog položaja, a njihovi gubici bili su u najmanju ruku isti kao i gubici saveznika. Saveznici su mislili da idućeg dana nastave bitku, ali se Ratni savet, koga je sazvao Vitgenštajn, izjasnio za otstupanje stoga što je Napoleon imao veće rezerve nego saveznici, a ruska artiljerija je već osećala nestaćicu municije. Otstupanje je izvršeno pod zaštitom konjice i u relativnom redu. Što se otstupalo preko Elbe za Šlesku i Berlin ostavio nezaštićen — to je odlučeno s obzirom na Austriju, čija je pomoć postajala sve neophodnija. Želelo se ostati u blizini češke granice.

Saksionska sa svojom prestonicom pala je ponovo u Napoleonove ruke, koji je odmah pokazao kako se treba ponašati prema legitimnim zemaljskim upravljačima. Dok su saveznički monarsi utrošili 6 nedelja na pregovore sa saksonskim kraljem, i to bez ikakva uspeha, Napoleon ga je stavio pred izbor da se u roku od 6 časova odluči da li želi da izgubi presto ili da se vrati u svoju državu i stavi na raspoloženje Francuzima sa svim onim što je imao. Samo se po sebi razume da je ovaj jasni način izražavanja učinio svoje i saksonski kralj je odmah otpuzio kao verni vazal pred noge krunisanog plebejca.

Savezničke armije su se za to vreme željno obazirale za austrijskom pomoći. Šarnhorst, koji je bio ranjen kod Licena u nogu, uputio se u Češku da bi ubrzao ovu pomoć. Pošto je suviše malo čuvaо sebe, njegova se rana, koja u početku nije bila opasna, pozledila i on je umro posle nekoliko nedelja u Pragu, ne ugledavši nikad pobedu one vojske koju je, uglavnom baš on stvorio blagodareći svojoj izvanrednoj energiji i predviđanju. Ali, da je on i ostao u životu, teško da bi to uskoro dočekao. Savezničke trupe bile su zasada ostavljene same sebi i odlučile su da prime odbrambenu bitku kod Baucena, utoliko pre što su Rusi dobili za to vreme samo malo pojачanje od nekih 10.000 do 12.000 ljudi koje je Barklaj de Toli doveo iz zauzetog Torna.

Ova bitka se odigrala 20 i 21 maja 1813 i bila je ponovo izgubljena, delom zbog znatne Napoleonove nadmoćnosti koji je ovde imao 150.000 prema 90.000 ljudi, a delom zbog maloumnosti cara, koji se meša u izdavanje borbenih zapovesti utoliko smelije, ukoliko je više opadao autoritet Vitgenštajna usled neuspela kod Licena. Otstupanje je vršeno u Šlesku, a Barklaj de Toli, koji je zauzeo mesto Vitgenštajna kao glavnokomandujući, želeo je da se povuče čak u Poljsku da bi obnovio rusku vojsku.

Ovome su se najodlučnije oduprli pruski generali te je savezu pretio raspad, ali je 4 juna 1813 bilo zaključeno primirje u Pojšvicu, koje je privremeno okončalo rat.

PRIMIRJE

Napoleon je, posle svoga pada, primirje u Pojšvicu nazvao najvećom greškom u svom životu i sigurno je da je ovo primirje donelo veću korist njegovim neprijateljima nego njemu. Ipak, imao je ozbiljnih razloga da ga predloži.

Napoleonova situacija nije bila ni izdaleka tako sjajna kako je to spolja izgledalo. On je pobednički izdržao sa svojim mladim regrutima dve velike bitke, ali uz srazmerno velike gubitke; bar kod Baucena je izgubio mnogo više ljudi nego protivnik. Usto, on nije mogao da iskoristi rezultat svojih pobeda, jer ga je nedostatak konjice omeo da energično goni neprijatelja. Redovi njegove vojske proređivali su se za vreme marševa još više nego za vreme bitaka. To nisu bili veterani, koji su navikli na sve ratne napore i bili im dorasli, već mladići koji su brzo gubili moral pod uticajem surovih lišavanja. Unutrašnje raspadanje vojske raslo je iz dana u dan; otimačine, pljačke i deserterstvo širili su se sve više i više, slično kao i prilikom kobnog pohoda na Moskvu.

Uporedo sa početkom popuštanja njegove sopstvene vojske, Napoleon nije mogao a da ne vidi da ima posla sa mnogo ozbiljnijim neprijateljima nego ranije. Vojnici protiv kojih se borio kod Baucena i Licena nisu bili više oni pruski vojnici koje je tukao kod Jene. Njegova nečista savest primoravala ga je da se naročito plaši na-

rodnog ustanka u pruskim oblastima, koje je tako žestoko opljačkao. Genijalni naslednik Francuske revolucije, ne stideći se samog sebe, nije se ustručavao da plasi svet navodnom »crvenom aveti« i prebacivao je svojim neprijateljima da su stvorili oko njega »anarhiju i revoluciju«, dok se on u borbi protiv njih ne bi nikada latio ovakvih niskih sredstava. Njegov potajni strah ispoljavao se, uporedo sa ovim pričama, u surovosti kojom je naredio da se pobije Licov dobrovoljački odred u kome su u neku ruku bili oličeni narodski elementi rata. Ovaj odred bio je 17 juna napadnut kod Kicena, nedaleko od mesta bitke kod Licena, snagama od 4.000 ljudi, među kojima i dva virtenberška puka, tj. desetostrukom brojnom nadmoćnošću. Istina, i sam Licov nije bio bez greške. Posle zaključenja primirja on je mogao do 12 juna 1813 da otstupi na desnu obalu Elbe. Međutim, Napoleon je postigao obratan rezultat od onoga kome je težio: umesto da utera strah, on je pojačao mržnju protiv svoje vlasti.

Diplomatski razlozi takođe su naveli Napoleona da želi primirje. Austrija je, još pre bitke kod Baucena, predložila svoje sredništvo između zaraćenih strana, ali je ovo bilo u najvećoj meri mrsko francuskom imperatoru. On je vatreno tražio pomoć Austrije, nudeći joj, posle prekida sa Pruskom, Šlesku oblast. Međutim, Meternih je umeo plašljivo i obazrivo, iako dosta vešto, da se oslobođi saveza sa Francuskom, u koji je stupio u proleće 1812 godine.

Prekori, koji su se činili ondašnjoj Meternihovoj politici, ukoliko su dolazili sa pruske strane, ne mogu, u najmanju ruku, da se smatraju kao opravdani. Meternih, u pogledu svoje antipatije prema narodnom pokretu, nije bio više kriv nego sam pruski kralj, a s obzrom na prusku diplomaciju, koja je trošila skupoceno vreme na rešavanje pitanja kome da se priključi — Francuskoj ili Rusiji, — on je težio da se obezbedi kako od francuske tako i od ruske prevlasti i da se za to vreme naoružava dok se ne učvrsti toliko da zauzme odlučujući položaj između obe strane. Meternihova politika je bila, svakako, sebična, ali nije bila sebičnija od politike svih ostalih vlasta. U njenu korist govori već i to što je Napoleon smatrao da je prevaren od strane Meternih, te je bio pre spreman da vodi pregovore sa ruskim carem nego sa ovakvim posrednikom koji nije ništa uradio i ništa izgubio, već je samo težio da dobije visoku nagradu za svoje posredovanje. Na taj način, pokušaj da se dogovori sa carem bio je za Napoleona jedan povod više za zaključivanje primirja. On je mogao ili opet da nadmudri cara, ili, u slučaju da Aleksandar ostane veran svom pruskom savezniku, da upotrebi primirje radi naoružanja koje bi mu pomoglo da završi rat pobedom, čak i ako bi Austrija stupila na stranu njegovih neprijatelja.

Međutim, on se prevario u svojim računima utoliko što je car odbio separatne pregovore, a nije čak ni htio da primi Napoleono-vog poslanika, koji je trebao da mu učini veoma primamljiv predlog. Napoleon je postigao da dobije čak i primirje samo pod uslovom da će se mirovni pregovori voditi za vreme primirja posredovanjem

Austrije. Napoleon je samim tim bio prisiljen na novo naoružavanje, ali je bio pri tome u gorim uslovima nego Rusija i Pruska, koje su se mogle izdašnije naoružavati, pošto su se nalazile ili na svojoj teritoriji ili u njihovoj blizini. Pruski landver duguje baš ovom primirju svoju organizaciju, a usto su iz Rusije pridošla i znatna pojačanja.

Primirje je trebalo da traje do 20 jula 1813. Demarkaciona linija bila je povućena tako, da su Francuzima ostajale cela Saksonska i deo donje Šleske do Odre. Zemljšni pojas od 5.–7 milja širine, sa gradom Breslavom, bio je proglašen neutralnim. Ovo primirje izazvalo je kako vatrenu opoziciju od strane pruskih generala, tako i duboku potištenost kod stanovništva, koje ga je smatralo kao predznak gnjilog mira. Da bi se oslabio ovaj mučan utisak, Klauzevic je štampao malu brošuru, u kojoj je iznosio — što su činjenice potvrdile — da će za vreme primirja saveznici moći da pojačaju svoje snage više nego Napoleon.

Najpre je 14 juna u Rajhenbahu bio zaključen savez između Pruske i Engleske, za koji su pregovori počeli da se vode još odavno, ali dotada nisu bili završeni; za ovo nije bila kriva Pruska, koja nije mogla ni da misli na produženje rata bez engleske novčane pomoći, već to što su se engleski predstavnici zaista sramno pogadali za proširenje granica Hanovera na račun ranijih pruskih poseda. Hardenberg je najzad obećao »zaokrugljenje« od 250.000 do 300.000 duša pa je, najzad, bilo ugovorenog da će Engleska isplatiti Pruskoj do kraja godine 666.666 funti sterlinga, a da će Pruska za to postaviti vojsku od 80.000 ljudi. Ova suma bila je relativno mala, a pored toga bila je delimično isplaćena u uniformama, koje su bile preskupo naplaćene ili su bile čak neupotrebljive. Car se idućeg dana priključio savezu sa Engleskom. Za 160.000 ljudi, koliko se on obavezao da uputi u rat, dobio je 1.333.333 funte sterlinga, pri čemu, usled geografskog položaja Rusije, barem nije morao da se bori sa velfskom pohlepolom.

Pregovori sa Švedskom, koji su takođe završeni za vreme primirja, bili su još manje ohrabrujući. Od onoga doba kada je raniji francuski maršal*) bio izabran za švedskog prestolonaslednika, sve su njegove misli i želje bile upravljenе na dobijanje Norveške. On je htio da se učvrsti u zemlji, time što bi dobio Norvešku kao naknadu za Finsku, koju su zauzeli Rusi. Međutim, kod Napoleona, čijom je pomoći i došlo do njegovog izbora za švedskog prestolonaslednika, nije naišao ni na kakav odziv samim tim što je Norveška onda pripadala Danskoj, koja je bila tesno vezana sa Francuskom. Zato je Bernadot odlučio da stane na rusku stranu kada je izbio rat između Rusije i Francuske. On se, istina, obazrivo povukao kada je Napoleon pobednički išao na Moskvu, ali samo zato da bi se posle katastrofe Velike armije ponovo bacio u zagrljav Rusije i Engleske,

*) Misli se na Bernadota. — Prim. red.

a i oduševljavao se oslobođenjem Evrope, svakako uz uslov da dobije Norvešku.

Rusija i Engleska pokušavale su sa svoje strane da zavedu Dansku, nudeći joj u naknadu za Norvešku oba Meklenburga uz švedsku, a možda čak i prusku Pomeraniju. Bernadot je kao dodatak nudio još i gradove Libek i Hamburg. U Kopenhagenu nisu dugo mogli da donesu konačnu odluku i rešili su se, najzad, da ostanu verni francuskom savezu. Tada se Bernadot, 18 maja 1813, iskrcao sa malom vojskom u Štralsundu, da bi osvojio Norvešku u Nemačkoj. Prvi njegov podvig u delu oslobođenja naroda sastojao se u tome što je predao Ratnom суду i lišio čina jednog od svojih generala, zato što je na poziv Hamburga, koji je maršal Davu bio žestoko prisnuo, pošao tamo u pomoć.

Pruska je zaključila savez sa Švedskom još u aprilu 1813, obavezavši se da Bernadotu stavi na raspoloženje 27.000 vojnika čim se ovaj iskrca u Nemačkoj. Međutim, Pruska je oklevala da primi na sebe obavezu u pogledu dobijanja Norveške sve dотле, dok je postojala neka nada da će se Danska otcepiti od Napoleona. Kada je ova nada iščezla, pruski kralj je 22 juna 1813 garantovao švedskoj kruni, koja je zbog toga stupila u Kališki savez, norveški plen sa sramnom obavezom da pruži Danskoj, po potrebi, naknadu u nemačkoj teritoriji.

Mnogo veći značaj nego pregovori sa Švedskom, pa čak i sa Engleskom, imali su pregovori sa Austrijom. Kao uslove mira, za čije je zaključenje htio da posreduje, Meternih je postavljaо: vraćanje Austriji Ilirske oblasti, koju je Napoleon oduzeo 1809 godine, da bi Austrija ponovo dobila izgubljene pozicije na Jadranskom Moru; zatim, da se Napoleon odrekne Varšavskog Vojvodstva, koje je trebalo da bude podeljeno između Austrije, Pruske i Rusije, kao i da napusti tvrđave na Odri, i, najzad, da se uspostave hanzeatski gradovi Libek i Hamburg⁴⁾. Ovi uslovi odgovarali su, pre svega, austrijskim interesima i nije se ni moglo u suštini očekivati od austrijskog ministra ništa drugo prema ondašnjim vladajućim gledištima o državničkoj mudrosti. Ali, Meternih nije bio nepristrasan kao posrednik. On je nameravao da pravi manje ustupke u savezničkim zahtevima, koji su se sastojali u uspostavljanju pruske i austrijske prevlasti, ukidanju Rajnskog Saveza i Varšavskog Vojvodstva, vraćanju obale Severnog Mora i, najzad, u uspostavljanju nezavisnosti Italije, Holandije i Španije. Naprotiv, Napoleon je trebao da žrtvuje neke spoljne pozicije, koje nisu bile naročito važne, a da zadrži punu moć svoga položaja, koju mu je davalо gospodarenje nad Francuskom, Holandijom, Španijom i Rajnskim Savezom.

Meternihovo ponašanje može se objasniti time što je on stvarno želeo mir. On je želeo da svojoj zemlji ponovo stvori i obezbedi častan i nezavisan položaj između Francuske i Rusije. Ratne namere i sklonosti bile su mu tuđe, a još više su to bile njegovom vladaru,

⁴⁾ „Hanza” zvao se savez nekoliko gradova na obalama Severnog i Baltičkog Mora, koji je bio više ili manje samostalan. — Prim. red.

caru Franji. On se više plašio Napoleona nego ruskog cara, a pruskog kralja još manje nego ruskog cara: njima je pre mogao nešto i da predloži nego Napoleonu.

Uopšte, on se nije prevario u računu. Saveznici su se vrlo dugo kolebali da li da prime austrijske predloge za mir. Oni su to na kraju učinili 27. juna 1813., kada su zaključili Rajhenbaški sporazum, ali samo uz uslov da će Austrija, u slučaju da Napoleon do 20. jula ne primi Meternihov predlog, odmah stati pod oružje i ojačati ih vojskom od 150.000 ljudi. Oni su bili ubeđeni da Meternih neće imati sreće kod Napoleona i, takođe, nisu se prevarili.

Kada je Meternih doputovao 25. juna u Drezden radi pregovora sa Napoleonom, bio je isprva dočekan oštrim prekorima zbog neiskrene igre austrijske vlade. Imperator nije htio ništa ni da čuje za austrijske mirovne predloge, što ne treba, ipak, pripisivati isključivo njegovoj tvrdoglavosti i oholosti, kao što se to nebrojeno puta radilo. Zasada, on je bio, ipak, još pobedilac na bojnom polju, pa iako su žrtve koje su se od njega zahtevale bile relativno male, ipak se radilo o oblastima i gradovima koji su se još nalazili u njegovim rukama. Rusija je zauzela Varšavsko Vojvodstvo, tvrdave na Odri bile su bar opsednute od strane savezničkih trupa, ali Ilirija i gradovi Hanze bili su potpuno neosporni Napoleonovi posedi. Da dobровoljno napusti ono što se nije moglo od njega oduzeti silom oružja, pretstavljaljalo je nešto što bi na njegovom mestu odbio svaki suveren, tim pre što je glavni deo plena trebao da pripadne državi koja je posređovala, a koja nije čak ni prstom makla u ratu.

Napoleon i Meternih shvatili su da su dalji pregovori besciljni. Što su se ipak dogovorili da produže primirje do 16. avgusta i da u međuvremenu sazovu mirovni kongres u Pragu, to je zato što je obema stranama bilo potrebno još neko izvesno vreme za naoružanje. Meternih je sa ovim naišao na slab prijem kod Rusa, a naročito kod Prusa. Oni nisu prikrivali da će u krajnjem slučaju produžiti rat i bez Austrije. Od Meternih-a se, dakle, zahtevalo i sa te strane da donese odredenu odluku; on sada nije više mogao da izade iz igre, a da ne stavi Austriju u najopasniju situaciju, bez obzira na to da li će Francuzi ili saveznici odneti pobedu na bojnom polju.

U takvim okolnostima, mirovni kongres u Pragu pretstavljaо je pravo šegačenje. Nije došlo čak ni do zajedničke sednice opuno-moćnika; bilo je izmenjeno samo nekoliko zajedljivih nota povodom čisto formalnih pitanja. Do 16. avgusta 1813., kada je istekao rok primirja, nije bio učinjen još nikakav pokušaj stvarnog dogovora.

JESENJI POHOD

U toku primirja obe su se strane energično naoružavale, a obe neprijateljske vojske dostigle su gotovo ravnotežu snaga. Saveznici su za operacije na otvorenom polju raspolagali sa 492.000 ljudi, od kojih je bilo 165.000 Prusa, a u Poljskoj je general Benigsen prikupljaо novu rusku armiju. Napoleon je imao protiv njih samo

400.000 ljudi, ne računajući garnizone tvrđava koje su se nalazile na vojnišnoj prostoriji; on je bio još uvek relativno slabiji od svojih neprijatelja u konjici i artiljeriji, ali je zato imao neocenjivo preim秉stvo jedinstvenog vrhovnog komandovanja. Saveznici su podelili svoje trupe u tri armije da bi zaštitili svoje teritorije od Napoleonovog napada, jer je on dosad vodio rat uvek kao napadač. Najjača od ovih armija, koja je dostizala gotovo polovinu brojnog stanja ukupnih savezničkih snaga, nalazila se u Češkoj, pošto se u prvom redu prepostavljala velika Napoleonova ofanziva na Beć. Ovom armijom komandovao je knez Švarcenberg, austrijski magnat, koji se dosada nije istakao nijednim značajnjim vojnim delom i koji je pored toga, imao u svom logoru i tri monarha. U ovu armiju ulazile su sve austrijske snage, a takođe i neke ruske i pruske jedinice. Od pruskih trupa bio je tu korpus generala Klajsta, kome je bio pridodat Grolman kao načelnik štaba.

Druga, i to najmanja armija — brojala je oko 100.000 ljudi — nalazila se u Šleskoj, pod komandom Blihera, koji takođe nije dosada odneo još ni jednu pobedu, ali se u prolećnom ratu pokazao vrlo dobar. Njegov glavni savetnik, posle smrti Šarnhorsta, bio je sada Gnajzenau. Ova se armija sastojala iz tri nejednaka korpusa: dva ruska, jedan veći, od približno 40.000 ljudi, drugi manji, od približno 18.000 ljudi, i jednog pruskog pod komandom generala Jorka. Dok su se oba ruska generala nerado potčinjavala pruskom komandovanju, Jork je bio nepomirljivi protivnik Gnajzenaua. Jork je bio, i pored svojih vojničkih sposobnosti, suviše privržen metodičnom vođenju rata stare škole; genijalnija metoda Gnajzenaua, koji je savršeno osvojio Napoleonovu strategiju i taktiku, nije mogla da ne izazove negativan odnos Jorka prema njemu, i to u najvećoj meri. Ovome je trebalo dodati još i ličnu zavist, pošto je Jork bio stariji general od Gnajzenaua.

Najzad, treća armija je bila približno za polovinu veća nego Šleska. Bila je raspoređena na severu, poglavito u pokrajini Brandenburg, u cilju zaštite Berlina, a nalazila se pod komandom švedskog prestolonaslednika, koga su u logoru saveznika smatrali, ma kako da je to smešno, neuporedivim vojnim genijem samo zbog toga, što je nekad bio francuski maršal. Međutim, Bernadot se nije naročito odlikovao ni dok je bio u francuskoj službi. On je za svoj maršalski čin pre dugovao okolnosti što je bio pašenog jednog od Napoleonove braće nego svojim istaknutim vojnim zaslugama; u upoređenju sa Davuom, Maserom, Nejom, Sultom i drugim maršalima on se nalazio uvek u drugom redu, a sa Napoleonom se nije mogao ni izdaleka uporediti. Njegovi docniji ratni uspesi bili su isto tako skromni kao i raniji, mada noviji istraživači tvrde da je zavist potčinjenih mu pruskih generala pretstavila njegovu tromu i dvosmislenu taktiku u suviše crnoj boji.

Jezgro Severne armije sačinjavala su dva korpusa pruskih trupa, od kojih je jedan bio pod komandom generala Bilova, a drugi generala Tauencina. Tauencin je bio dvorski general koji se slabo

pokazao 1806 godine i koga je naročito general Gnajzenau malo cenio. On se održao blagodareći naklonosti kralja i ruskog cara. Njegov korpus, koji je bio sastavljen isključivo od landvera, prvenstveno je bio namenjen za opsade. Neuporedivo značajniji bio je general Bilov, iako je on, slično Klajstu i Jorku, nagnjao više staroj školi; usto, njegov načelnik štaba je bio Bojen. Pored oba pruska korpusa, Severnoj armiji pripadao je i jedan ruski korpus pod komandom generala Vincingerodea, zatim 24.000 Švedana slabo sposobnih za borbu, koje je doveo Bernadot i, najzad, različiti delovi razasuti između Elbe, Odre i morske obale kao: rusko-nemačka legija iz 1812 godine, ostaci Licovog odreda, meklenburški landver i još nekoliko hiljada hanoverskih i engleskih vojnika.

Ratni plan saveznika nije se odlikovao velikom jasnoćom, kao što se to uvek dešava u koalicionim ratovima. U početku su sve tri armije trebale da nastupaju koncentrično ka neprijatelju i da se stanu pred njim. To je bilo zamišljeno sasvim napoleonovski i predloženo od strane Barklaj de Tolija, najspasobnijeg stratega ruske armije. Ali su zatim nastupila strahovanja i saveznički štabovi su primili Bernadotov predlog da se sve tri armije kreću odvojeno, pri čemu bi ona koja bude naišla na glavne Napoleonove snage trebala da otpočne povlačenje, a dve ostale armije da napadnu neprijatelja u bok i pozadinu kada bude vršio gonjenje. U početku se radilo po tom planu sve dok surova stvarnost nije sama odvela na prvobitni smelji plan.

Francuski ratni plan je takođe izazvao velike diskusije, pošto se Napoleon odrekao napada prvi put u toku svoje duge karijere kao vojskovođe. Čemu je on težio vidi se iz njegovih postupaka. On je najmanje nameravao ono što su njegovi protivnici smatrali kao najverovatnije; on nije uopšte mislio da maršuje na Beč, jer bi u tom slučaju morao da napusti svoju poziciju u Saksonskoj i Severnoj Nemačkoj. Napoleon je, svakako, mislio i pre i posle bitke kod Baucena o pohodu na Berlin, na koji je posle ove bitke čak bio i uputio maršala Udinoa, koga je razbio Bilov 4. juna u krvavom boju kod gradića Lukau. Toga dana je otpočelo i primirje, po čijem je isteku Napoleon odmah uputio maršala Udinoa opet na Berlin, ali ovoga puta sa tri korpusa. U ovim korpusima bilo je 70.000 ljudi, od kojih su samo jednu trećinu sačinjavali Francuzi, a veći deo nemačke trupe. Jednovremeno je trebalo iz Magdeburga da krene na Berlin i general Žirar sa 9.000 ljudi, a takođe i maršal Davu iz Hamburga sa francuskim i danskim trupama.

Napoleon je, u odnosu na Česku i Šlesku armiju, nameravao da se sa glavnom snagom u toku ovoga pohoda na Berlin drži defanzive. Ako bi mu uspelo da na severu razbije neprijateljske snage i odbaci ih u more ili preko Odre, on bi imao obezbeđenu pozadinu, a veći deo Pruske, naročito njena prestonica, bili bi u njegovim rukama. On bi mogao da razbije ognjište narodnog otpora i, oslanjajući se na tvrđave na Odri i Visli, koje su bile još u njegovim rukama, a uz to snabdevajući se na licu mesta, mogao bi da preduzme snažnu

ofanzivu prema jugu, gde bi sva preim秉stva bila na njegovoj strani, ukoliko mu ne bi pruske i ruske trupe i same pošle u susret.

Ovaj plan pohoda je, međutim, propao, pre svega, zato što nije uspeo pohod na Berlin. Udino je stigao do Grosberena, odakle mu je ostalo svega nekoliko milja do cilja. Bernadot je htio da napusti grad, ali su se pruski generali tome suprotstavili i uspeli su da 23 avgusta 1813 kod Grosberena razbiju jedan od tri francuska korpusa — korpus Rejnije, našto je Udino otstupio prema Vitenbergu. Landver se odlično borio kod Grosberena. Brandenburški seljak borio se ovde u punom smislu za svoju kuću i ognjište. Kad su njihove, više ili manje loše puške po kišovitom vremenu otkazivale, borbu su vodili kundacima; ali su se i saksonske trupe, koje su sačinjavale deo korpusa Rejnije, borile hrabro. Krivica za ovaj poraz ne pada na njih, kako to obično tvrde francuski istoričari, već na francusku diviziju Deruta, koja je i inače uživala rđav glas i koja je zajedno sa Saksoncima sačinjavala razbijeni korpus. Gonjenje razbijenog neprijatelja nije bilo izvršeno, blagodareći obazrivom Bernadotovom ratovanju.

Trupe Davua i Žirara takođe su otstupile kada su dobile izveštaj o Grosberenu. Međutim, korpus brandenburškog landvera, koji je vršio osmatranje Magdeburga, napao je Žirara 27 avgusta 1813 kod Hagelberga i potukao ga do nogu. Ovde je landver takođe upotrebio kundake, ali krvožedna fantazija pruskih istoričara, koja je opisivala gomile od 4.000 francuskih leševa sa razbijenim glavama i prosutim mozgovima, pretstavlja na sreću samo zversko ispoljavanje glupog patriotizma. Stvarno, na takav način ubijeno je samo oko 30 Francuza.

Glavne Napoleonove snage su se za ovo vreme sukobile sa Češkom i Šleskom armijom. Najenergičnije je dejstvovala Šleska armija, mada je bila neuporedivo slabija od Češke i trebala da igra, prema savezničkom planu, manje istaknutu ulogu. Bliher je samo uz velike muke uspeo da dobije polupristanak na to da može, u slučaju vrlo povoljnih uslova, da primi bitku. Ali, mozak i srce savezničkih armija bio je u Glavnom štabu Šleske armije; Bliher i Gnajzenau su svojim znanjem i odlučnošću daleko prevazilazili Bernadota i Švarcenberga. Stvar se ticala pruskih generala sasvim drugačije nego austrijskih, ruskih, a pogotovo švedskih!

Sleski Glavni štab se pri tome tačno pridržavao opšteg ratnog plana. Šleska armija je otstupila uz uporne borbe istim putem kojim je energično nastupala i time privukla na sebe nadmoćnije neprijateljske snage. Ovo je, svakako, bilo skopčano sa velikim teškoćama za trupe, naročito za Jorkov korpus, koji je od 45 bataljona imao ništa manje nego 24 bataljona landvera, i to vrlo rđavo naoružanih. Mnoge jedinice su morale da izvrše po tri noćna marša jedan za drugim, ne dobijajući 4 dana toplu hranu. Jork se žestoko posvađao sa Bliherom i Gnajzenauom i optuživao ih je pred kraljem za potpuno rastrojavanje armije.

Postupci Glavnog štaba bili su predodređeni njegovom odlukom da se prvom prilikom nanese snažan udar neprijatelju, ali, ipak,

da se uvek blagovremeno uzmakne pred mnogo nadmoćnijim neprijateljskim snagama. Već posle nekoliko dana mogao je da se nanese ovaj snažan udar. Čim je Napoleon uvideo da se Bliher izmiče ispred njega, a u isto vreme dobio izveštaj da Češka armija nastupa preko Rudnih Planina i ugrožava Drezden, okrenuo je natrag sa delom svoje armije. On je ostavio u Šleskoj oko 80.000 ljudi pod komandom maršala Makdonalda i naredio mu je da Bliherovu otstupajuću armiju protera preko reke Jauera, pa da potom zaužme siguran položaj na reci Bober. Makdonald je otpočeo pokret 26 avgusta, ali je iznenadno naišao na neprijatelja koji je opet prešao u nastupanje. Ovo se desilo na rečici Kacbau, koja se pretvorila u nabujalu reku usled kiša koje su padale u toku više dana. Šleska armija u rđavom raspoloženju zbog napora koji su narasli do krajnjih granica pripremala se baš da pređe reku kada su pretstraže javile da su Francuzi otpočeli prelaz reke u masama. Odmah je bila doneta odluka: dozvoliti Francuzima prelaz, a zatim ih baciti sa obale, koja se visoko uzdizala iznad reke.

Uspeh je bio vanredan. Pošto se jedna od Makdonaldovih divizija nalazila još daleko od bojnog polja, Šleska armija, koja je bila i inače jača, imala je brojnu nadmoćnost i uspela je da u Kacbau i njegovu divlju pritoku Najsu baci dve francuske divizije i glavni deo konjice. Neprekidno gonjenje, koje je konačno rastrojilo ovu francusku armiju, dovršilo je pobedu. Istina je da su užasni napori, kojima je dobijena pobeda, veoma jako rastrojili i landver, tako da su mnogi vojnici landvera napustili vojsku.

Istoga dana, 26 avgusta i sledećeg dana nastupao je Napoleon prema Češkoj armiji, koja je bila prodrla do Drezdена. Saobrazno planu, ona se sada povukla iza Rudnih Planina, ali uz vrlo velike gubitke od oko 50.000 ljudi. Napoleon je, takođe, pretrpeo ozbiljan neuspeh; smatrajući da su savezničke trupe otstupile na zapad, uputio je Vandamov korpus preko Rudnih Planina radi prepada na neprijateljsku komoru. Korpus je, međutim, naišao baš na centar Češke armije, koja je otstupala kroz Rudne Planine i bio je potpuno uništen 30 avgusta 1813 kod Kulma.

Ovi prvi bojevi i bitke nisu još toliko bitno promenili ravnotežu snaga dve zaraćene strane da bi naterali Napoleona da se odrekne svog ratnog plana. On je sada htio lično da maršuje na Berlin, ali ga je u ovome ponovo omelo energično nastupanje Blihera, koji je pred sobom gonio ostatke Makdonaldove armije. Stoga je postavio maršala Neja na čelo trupa, koje je Udino trebao da vodi na Berlin i koje su bile znatno pojačane. No, dok on sam nije ništa mogao da uradi sa Bliherom, koji mu je kao i ranije izmakao, Nej je bio 6 septembra kod Denevica »potpuno potučen«, kako je sam izvestio svoga cara.

Ovim je Napoleonov ratni plan bio potpuno poremećen i njegova opšta situacija se znatno pogoršala. U zamornim marševima napred i nazad, kao i ponovljenim porazima, on je izgubio neuporedivo više nego saveznici, a stradalo je i moralno stanje njegovih trupa; hiljade zaostalih lutale su zemljom, starajući se da se vrate

u otadžbinu. Snabdevanje je postalo skoro nemoguće u opustošenoj zemlji; osećao se veliki nedostatak u svemu, a dovoz, naročito muničije, bio je jako otežan mnogobrojnim letećim odredima saveznika. Usto, počeli su da se kolebaju verni vazali Rajnskog Saveza; već kod Denevica je jedan bataljon saksonskog puka telesne garde prišao Prusima, a najveća rajnska država, obasuta Napoleonovom milošću i blagonaklonošću — Bavarska, stupila je u pregovore sa Austrijom da bi svoj prelazak u suprotni tabor iskoristila što bolje.

Tako je u ratnim operacijama nastupio prekid koji je trajao nekoliko nedelja. Češka armija jeочекivala ruski rezervni korpus, koga je Benigsen vodio iz Šleske; Šleska armija morala je da štiti marš Benigsen, a Severna armija nije se usudila da pređe Elbu, koja je od Drezdена do Hamburga bila još u rukama neprijatelja. Napoleon je morao da se ograniči isključivo na odbranu; on je vrebao da neprijatelj učini kakvu neopreznost, koja bi mu omogućila da ga napadne nadmoćnim snagama.

Diplomatija je, međutim, ponovo otpočela rad. U Teplicu su 9. septembra 1813 bili potpisani novi ugovori o savezu, koji su daleko prelazili okvire Rajhenbaških sporazuma. Sve savezničke države priznale su kao cilj rata: raspuštanje Rajnskog Saveza, potpuno otstranjivanje francuskog gospodarenja na desnoj obali Rajne i uspostavljanje Austrije i Pruske u granicama od 1805 godine. Sudbina Varšavskog Vojvodstva bila je ostavljena »prijateljskom sporazumu«; nemačkim državama, koje su se nalazile između Austrije, Pruske i Rajne, bila je obećana »bezuslovna i potpuna nezavisnost«.

Sa »prijateljskim sporazumom« bilo je, međutim, izvesnih začkoljica. Car još nije mogao da se usudi da ispolji svoje pohlepne želje u pogledu Poljske, koje su morale, — a to je on znao, — da naiđu na najjači otpor, naročito od strane Austrije. Austrija se držala tako kao da ne zna šta se podrazumeva pod »prijateljskim sporazumom«. No, zasad, svi su oni još bili potrebni jedan drugom. Drugi nesporazum odnosio se na »punu i bezuslovnu nezavisnost« srednjih i sitnih nemačkih država. Ove su reči zvučale tako kao da se njima htelo ukazati samo na nezavisnost od tudiinske, francuske prevlasti; pod njima se, međutim, podrazumevao bezuslovni suverenitet ovih država, kao što se to pokazalo posle mesec dana, kada je Austrija, oktobra, zaključila u Ridu pogodbu sa Bavarskom.

Pobude, koje su navele najvažniju državu Rajnskog Saveza da se otcepi od Napoleona, nisu uopšte proisticale iz nacionalnog motiva. To je bila samo kukavička lukavost pacova koji napuštaju brod koji tone. Bavarski kralj stupio je u evropsku koaliciju kao ravnopravna sila i u isto vreme dobio priznanje prava na sve svoje posede, uz razmenu izvesnih oblasti između njega i Austrije, kao i uverenje da može da uživa »potpuni suverenitet«. Ovim je ujedno bio nanesen poslednji udarac Kališkom dekretu; ono što je bilo dozvoljeno jednom monarhu iz Rajnskog Saveza moralno je da bude dozvoljeno i ostalim; ako je svaki od ovih jadnih izdajica otadžbine mogao da

bude suveren na svome posedu — nije moglo da bude ni reči o nacionalnom preporodu nemačke države.

Pruski istoričari se teše time što prenose propast ovih nacionalnih nada na račun Meternih, koji je tobože uvukao u svoje mreže, pomoću podmukle lukavosti, naivne duše pruskog kralja i državnog kancelara Hardenberga. Ovo ne treba, naravno, uzimati ozbiljno. Meternih ima, nesumnjivo, vrlo dug spisak grehova, ali kao ministar države čiji se opstanak kao evropske sile zasnivao na razjednjenoj Nemačkoj i razjednjenoj Italiji, naravno, nije trebao da se oduševljava italijanskim ili nemačkim ujedinjenjem; ako se on, pri tome razbacivao dvomislenim frazama, ovo se moglo pre upisati njemu kao dobra strana a ne kao krivica. Kao trezven političar, on je rado žrtvovao otrcane ukrase Habzburškog carstva, koje je htio da mu opet nametne čak i sam Štajn; on je mnogo jače obezbedio austrijsku prevlast nad Nemačkom putem suvereniteta srednjih i malih država.

Pruski istoričari prolivaju suze zapravo zbog toga što je Meternih bio otvoreniji, a naročito zato što je postizao bolje uspehe nego pruski ministri, čije nacionalno osećanje nije bilo ništa veće nego njegovo. Ono čemu su oni težili svodilo se na plan da dobiju ono što je posle nekoliko decenija bilo smatrano kao najveća izdaja — liniju na Majni; Pruska je trebala da gospodari nad Severnom Nemačkom, a Austrija nad Južnom. Ni Hardenberg ni Štajn nisu umeli da predlože ništa bolje i baš zbog takvog svog plana ograničili su delokrug rada Centralnog upravnog saveta Severne Nemačke, dok je austrijskoj vlasti bilo ostavljeno na volju da se dogovori sa državama Južne Nemačke, što je Meternih iskoristio prilikom zaključivanja Ridskog ugovora za svoje habzburške interese.

Međutim, medved, čiju su kožu spremali da dele, nije još bio ubijen. Savezničke trupe brižljivo su se čuvale od pojedinačnog mogućeg Napoleonovog napada na njih, a sami se nisu usudili da ga napadnu na jakom položaju oko Drezdena naslonjenom na Rudne Planine i Elbu. Na taj način, sve se svodilo na to da ga saveznici izmanevrišu sa ovog položaja time što će ga prelaskom na levu obalu Elbe ugroziti iz pozadine; na Saksonskoj ravnici, oko Lajpciga, pre se moglo računati da se dobije velika odlučna bitka. U širokom obilasku, koji je predviđao Švarcenberg, Šleska armija je trebala da bude privučena uz Češku armiju, ali se Bliher tome usprotivio: on nije imao nikakvu želju da ratuje pod komandom takvog osrednjeg glavnokomandujućeg kakav je bio Švarcenberg, koji je, pored toga, u svom logoru imao još i tri monarha. Umesto pokreta uлево, prema Češkoj armiji, on je zahtevaо smeliji pokret удесно, prema Severnoj armiji, gde su se pruski generali već otvoreno bunili protiv »izdaje« Bernadota i izjavljivali svoju želju da se ujedine sa Bliherom. Ako bi Šleska armija otišla u Češku, time ne bi bila paralisana samo njena aktivnost, već bi se moglo sa potpunom sigurnošću očekivati da će Bernadot upasti u krajnju neaktivnost.

Bliher je delom dobio pristanak monarha na svoj plan, a delom ga je ostvario svojevoljno. On je otpočeo marš 26 septembra 1813, kada su stigle ruske rezerve pod komandom Benigsena, bez obzira na energičan protest ruskih opunomočnika u njegovom logoru i uprkos zapovesti Glavnog štaba, kojom su mu istavljene nove prepreke na putu. On je stigao 3 oktobra do Vartenburga na Elbi i prešao preko nje uz žestok boj kojim je rukovodio Jork. U boju su učestvovale, kao kod Grosberena i Denevica, samo pruske trupe, i to poglavito landver; šleski tkači stekli su u ovoj bici isto takvu slavu, kakvu su brandenburški stekli u drugim bitkama. Gnajzenau, koji posle bitke kod Kacbaha nije mogo da nađe dovoljno oštih izraza da bi osudio šleski landver, ovoga puta nije mogao da se sa njima nahvali. Izražavajući se sa naročito velikom pohvalom o bataljonu iz Hiršberger-skog okruga, koga su sačinjavali pretežno tkači, on dodaje pri kraju svog izveštaja Hardenbergu: »Kad bi Vaša ekselencija videla ove hrabre siromahe, koji nemaju čak ni potrebnog odela, a koji su usto iznurenii bolestima i patnjama, Vaše bi se srce zgrčilo od sažaljenja«.

Pošto je Šleska armija prešla preko Elbe, za njom se uputio idućeg dana i Bernadot, koga su pruski, pa čak i ruski generali odavno terali da to učini. Ovo je izvršeno kod Akena i Desaua bez ikakvog ometanja od strane neprijatelja. Češka armija je krenula istovremeno iz Rudnih Planina i uputila se prema Lajpcigu, prema kome su sa severa podilazile druge dve armije. Na taj način, Napoleonov položaj kod Drezdena bio je zaobiđen i sve su se protivnikove snage sada nalazile u njegovoj pozadini.

Ovo mu je bilo sasvim dobrodošlo. Imao je najzad priliku da bije bitku, što je tako strasno želeo. Ostavio je u Drezdenu garnizon od 30.000 ljudi, a sam se bacio na levu obalu Elbe. Protiv Češke armije, koja je nastupala s juga, uputio je nekoliko jedinica pod komandom svoga zeta Mirata, napuljskog kralja. Sam je sa glavnim snagama krenuo protiv obe severne armije, koje je nameravao da razbije jednovremeno ili pojedinačno, a zatim da se do kraja razračuna sa Češkom armijom.

Njegov plan imao je veliki izgled na uspeh, ukoliko se stvar ticala Bernadota. Ovaj vrli Gaskonjac odmah je zahtevao opšte otstupanje čim je osetio da se približuje Napoleon. Bliher je, naprotiv, htio da primi bitku, pošto je imao oko 60.000 ljudi, Bernadot skoro 90.000 ljudi, a Napoleon samo nekih 130.000—140.000 ljudi. Međutim, bilo je nemoguće nagovoriti Bernadota na ovo; sa velikom mukom mogao se navesti tek na to da ne prelazi preko reka Mulde i Sale, radi izbegavanja Napoleonovog napada, tako da su obe armije ostale na levoj obali Elbe. Kao odgovoran za bezbednost, Bernadot je zahtevao da Bliherove trupe zauzmu najopasnije mesto, a sam se postavio pozadi Blihera. Napoleon, koji je energično nastupao prema Elbi u pravcu na kome je očekivao da sretne neprijatelja, otkrio je suviše kasno kuda je neprijatelj izmakao; posle toga koncentrisao je svoje trupe oko Lajpciga.

Ovde se od 16 do 19 oktobra 1813 rešila sudbina jesenjeg po-hoda. Snage obe strane bile su 16 oktobra približno jednake, od 440.000 ljudi, sa kojima je Napoleon otpočeo rat, nalazilo se na mestu bitke 185.000 ljudi, a 15.000 ljudi došlo je tek sledećeg jutra. Od ukupnog početnog brojnog stanja Napoleon je izgubio za dva meseca 180.000 ljudi poginulih, ranjenih, bolesnih i desertera, 30.000 ljudi je zaostalo, a oko 90.000 ljudi bilo je izdvojeno za garnizone, naro-čito u Drezdenu i Hamburgu. Saveznici, takođe, nisu imali više od 200.000 ljudi, pošto Bernadota nije bilo moguće isterati na bojno polje ni milom ni silom. Bliher je napadao sa severa, a Švarcenberg sa juga na francuske položaje, koji su bili zaštićeni na zapadu Lajpcigom i Ratsholcem, zemljištem koje je bilo pokriveno močvarama i džbunjem, a nalazilo se između reka Elstera i Plajse.

Na severu se odigrao žestoki boj za selo Mekern, koje je uporno branio maršal Marmon na vrlo jakom položaju sa 27.000 ljudi protiv Šleske armije od 60.000 ljudi. Glavni deo krvavog rada pao je ponovo na Jorkov korpus, koji je, uz gubitak od 5.000 ljudi, više od četvrtine svojih snaga, uspeo, na kraju krajeva, da odnese pobedu. Švarcen-berg se na jugu kod sela Vahaua borio protiv samog Napoleona. Ovde je nadmoćnost bila na francuskoj strani, tim pre što je Švarcenberg rasporedio deo svojih trupa tako nezgodno da nisu mogle da uzmu nikakvog učešća u boju. Napoleon je izborio pobedu, ali to nije bio onakav uništavajući udarac kakav je on ranije navikao da zadaje. Izgleda da je on još uveče prvog dana bitke smatrao da je ratni po-hod izgubljen.

U prilog ovome govori i to što se on, u nedelju 17 oktobra, odrekao novog napada na razbijenog neprijatelja, — a taj bi ga napad jedino mogao spasti, — već je uputio zarobljenog austrijskog generala Merfelda savezničkim monarsima sa pomirljivim predlo-zima za mir. Ovi, međutim, nisu dali nikakav odgovor. Oni su se, takođe, uzdržali ovoga dana od napada, pošto su mogli da očekuju znatna pojačanja: Benigsen je privodio korpus od 50.000 ljudi, a najzad je i Bernadot ušao u borbenu liniju. Vojni punomoćnici savezničkih armija u njegovom logoru postavljali su mu u ovom pogledu najoštrije zahteve, a potčinjeni mu ruski i pruski generali nisu više krili svoje namere da mu u krajnjem slučaju odreknu poslušnost.

Napoleon je već uveče 17 oktobra izdao prve zapovesti za otstu-panje, koje je trebalo da se vrši kroz grad u pravcu zapada. On je noću prikupio svoje trupe na uzan polukrug oko Lajpciga. Ako ga saveznici ne budu napali ujutru 18 oktobra, on bi mogao da se povuče, sačuvavši spoljni izgled dobrovoljnog otstupanja. U protivnom, on se još nadao da će ih moći odbaciti sa velikim gubicima. Ali su savezničke trupe već bile znatno nadmoćnije — brojni odnos nji-hovih trupa prema francuskim iznosio je 3 : 2; stvarno, ovaj odnos bio je nešto malo povoljniji za Napoleona pošto je Bernadot kao i ranije zadržao svoje skupocene Švedane daleko od bitke, kao i saveznički monarsi svoju nezamenljivu paradnu igračku — gardu. Ovde se borilo svega oko 150.000 Francuza protiv 180.000 ljudi savezničkih

trupa i Francuzi su čak i sada mogli uspešno da brane deo svojih položaja. Međutim, na drugim mestima protivnik se toliko približio gradu, da je Napoleonu pretilo potpuno uništenje u slučaju ako bi idućeg dana nastavio bitku; ostajalo je jedino otstupanje. Na taj način, »Bitka naroda kod Lajpciga« bila je izgubljena za Napoleona bez velikog rešenja u samoj borbi. Ova toliko opevana bitka bila je ustvari samo ogromna zaštitnička borba, kako ju je karakterisao jedan od novijih vojnih istoričara, istina, ne tako hvalisavo, ali zato vrlo uspelo.

Dok se masa francuskih trupa 19. oktobra tiskala po uzanim ulicama grada, težeći da stigne na jedini put za otstupanje, dotle su savezničke trupe preduzele juriš na grad, koji je na mnogim mestima bio krunisan uspehom. Ipak, Francuzi su mogli da organizuju svoje otstupanje; jedino je prevremeno rušenje mosta preko Elstera otseklo priličan broj ljudi koji su bili zarobljeni.

Tako je Napoleon prešao u otstupanje sa još prilično uređenim trupama. Gonjenje nije odgovaralo zahtevima Gnajzenaua. Gnajzenau je naročito oštro prekorevao Jorkov korpus, koji je jako stradao još kod Vartenburga i Mekerna; on je od 40.000 spao na 10.000 ljudi. Međutim, samo otstupanje razorilo je i one trupe koje je Napoleon bio sačuvao, jer su 3.000 do 4.000 Saksonaca, a isto tako i deo Virtemberžana trećeg dana bitke kod Lajpciga prešli na stranu saveznika, tako da su sada nemacki vojnici u gomilama napuštali francuske zastave. Mladi francuski regruti su takođe bežali hiljadama. Iako je Napoleon uspeo da razbijе kod Hanaua bavarsko-austrijski korpus koji je pokušao da mu prepreči put, on je posle trinaest dana marša, 2. novembra, kada je prešao Rajnu, pored 60.000 zaostalih imao svega 40.000 naoružanih vojnika. Među njima je besnela zarazna grozna praveći strašnu pustoš.

Osim toga, bili su izgubljeni jaki garnizoni u tvrđavama duž Elbe, Odre i Visle.

ZIMSKI POHOD

Koalicija četiri države protiv Francuske održala se nekako u toku jesenjeg rata, mada se povremeno kolebala, naročito u onom trenutku kada je Napoleon odbacio Češku armiju, koja je došla do Drezdena. Opšta želja da se slomi francuska prevlast održavala je ipak, na kraju krajeva, u jedinstvu Englesku, Austriju, Prusku i Rusiju. Ali, kada je cilj bio postignut, ispoljili su se suprotni interesi i u savezničkim vojskama obrazovale su se dve partije: partija za mir i partija za rat, koje su se uporno borile između sebe, što je dovelo do petomesecnog smenjivanja čas diplomatskih lukavstava, a čas — ukupno uzev — jadnih ratnih operacija.

Ali, da je bilo koja od ove dve partije dobila prevagu, situacija bi bila u oba slučaja vrlo prosta. U slučaju rata savezničke trupe su trebale samo da pređu Rajnu, i da, pošto su bile gotovo deset puta

brojno jače od razbijenih ostataka Napoleonovih trupa, mirno nastupaju na Pariz. U slučaju mira, Napoleon je bio sada spreman da se odrekne vlasti nad Holandijom, Italijom i Španijom i da se ograniči na Francusku sa njenim prirodnim granicama (Alpi, Rajna i Pireneji). Partija za mir u savezničkim vojskama nije više ništa ni želela.

Ovoj partiji su pripadali Austrija i Engleska. Obe države su postigle ono što su smatrali da je uopšte moguće dobiti; one stoga nisu imale ni najmanju namjeru da izlažu riziku ono što su tako teško postigle. Odmah po dolasku savezničkih glavnih štabova u Frankfurt na Majni, Meternih je zaključio ugovore sa Virtembergom i ostalim rajnskim kneževima na istoj osnovi na kojoj je to učinio ranije sa Bavarskom, samo su morali da prime sasvim neodređenu odredbu da se obavezuju na ono što će od njih zahtevati nezavisnost Nemačke kada se stvari konačno srede. Meternih je ovim težio da umiri zavist Pruske. Štajn, čiji je Centralni upravni savet spao na nulu, pričao je o ovoj poplavi knežića, koja se slegla u Frankfurtu, da su oni sami bili veoma začuđeni kada su videli da se prema njima postupa sa toliko obzira posle njihovog sramnog ponašanja, ali, čim su osetili da im ni dlaka sa glave neće pasti, odmah su postali kočoperi i počeli da se jogune.

Bili su ukinuti samo kraljevina Vestfalija, veliko vojvodstvo Berg i veliko vojvodstvo Frankfurt, gde su vladali Napoleonovi rođaci ili gde su oni imali pravo nasledstva. Domaći vladari su svečano ušli u Hanover, Braunšvajg i Kasel i počeli su odmah uništanje blagotvornih tragova tuđe vlasti i uspostavljanje ranijih zloupotreba, gde je to samo bilo moguće. Najsramnije se ponašao hesenski izborni knez. Ali je Meternih bio za sve njih milostivi zaštitnik, vezujući ih na taj način za habzburške interese. Kao u Nemačkoj, on je požnjeo žetu i u Italiji. Napuljski kralj otcepio se od svoga šuraka Napoleona već posle bitke kod Lajpciga, a u Sjevernoj Italiji je austrijska vojska nadvladala Evgenija Boarnea.

Engleska je takođe vatreno težila miru: prvo, zbog toga što je zemlja bila oslabljena dugogodišnjom borbom protiv Francuske, a takođe i zbog toga što je dobro obezbedila svoj bogati kolonijalni plen i smatrala da su ostvarene njene želje prekidanjem kontinentalne blokade i uspostavljanjem Holandije i Španije na evropskom kontinentu. Usto, ona je odnела veliku pobedu u vrlo važnom pitanju, u kome je Napoleon, ako ikad, zastupao opšti interes civilizovanih nacija. Kao nezamenljivi blagajnik koalicije, Engleska je isplatila nove novčane pomoći u iznosu od 5.000.000 funti sterlinga učinila zavisnom od toga da li će pitanje o pomorskom pravu biti isključeno iz svih pregovora između država. Na taj način ostalo je na tome da je pomorski rat sačuvao karakter povlašcene pljačke, koju je vršila na svima morima samo jedna jedina država.

Austrija i Engleska težile su miru ne samo zbog toga što su se zasitile, već i zbog toga što su se pribojavale, i to sa razlogom, da će produženje rata dovesti do još nepodnošljivije prevlasti ruskog cara nego što ju je Napoleon ikada imao. Bez obzira na svu spoljašnju ova-

zrivost koju je pokazivao Aleksandar, njegove pretenzije na Poljsku izbijale su na videlo i lebdele kao preteća oluja iznad koalicije. Ukoliko je dalje napredovala saveznička vojska, utoliko je više car izigravao osloboдиoca naroda, — tim pre što se pruski kralj zadowoljio ulogom njegovog adutanta, a austrijski car se nije dobro osećao u ratnom logoru zbog svojih nevojničkih osobina. Ukoliko se išlo dalje, utoliko je više i otvorenije car težio da svrgne Napoleona; on bi najviše voleo da postavi na njegovo mesto Bernadota ili nekog koji bi u svakom slučaju bio igračka u ruskim rukama. On bi onda stvarno vladao Evropom.

Na čelu ratne partije on je imao najodanije pomoćnike u licu barona Štajna i u Glavnom štabu Šleske armije. Sam pruski kralj nije se baš izjašnjavao protiv njega, ali samo zbog toga što se nije usudio da protivreći moćnom zapovedniku. U duši je bio pristalica partije za mir, ali ne zbog političkih razloga, već iz svojstvenog mu straha pred brzim i odgovornim odlukama. Štajn, Bliher i Gnajzenau, međutim, težili su neprestano i uporno svrgavanju Napoleona, ali takođe ne iz političkih razloga, već zbog neodoljive mržnje koja ih je činila više ili manje slepim u pogledu političkih razloga. Pruska je bila, istina, od sve četiri države u najgorem položaju, a na nju je pao i najteži teret rata, a uz to još nije znala ni odakle će moći da dobije naknadu. Ali nije bilo teško predvideti da će pri regulisanju ovih osetljivih pitanja pobedjeni Napoleon biti mnogo manje opasan neprijatelj nego pobedioci: Engleska, Austrija i Rusija. Bilo bi mnogo razboritije pričuvati već znatno oslabljene snage pruske države za ovo neizbežno razračunavanje nego obavljati poslove ruskog despota, povoditi se nenasitom, istina, po sebi razumljivom, ali politički kratkovidom žudnjom za osvetom.

U početku je izgledalo da će u savezničkoj vojsci odneti pobedu partija za mir. Meternih je Napoleon uputio zarobljenog francuskog diplomatu sa predlogom da se sazove kongres radi pregovora o miru na bazi granice na Rajni. Napoleon je pristao na kongres, ne obustavljujući ipak svoje naoružanje, što je bilo sasvim prirodno, pošto je zemlja bila potpuno otvorena za neprijateljsku invaziju. Ali ovo naoružavanje, a još više znaci da je francuski narod počeo da se odriče Napoleona, koji su počeli da se javljaju, dali su savezničkoj partiji za rat novu prevagu. U Zakonodavnoj korporaciji, jednoj od onih servilnih ustanova kojima Napoleon nije ublažio već samo maskirao svoje samodržavno upravljanje, odjeknule su preteće reči protiv despotizma njegove unutrašnje uprave; činjenica da su njegovi mamiluci počeli da izgravaju buntovnike označavala je početak kraja. Posedujuće klase bile su veoma raspoložene prema Napoleonovoj vlasti sve dotle, dok im je sipala u naručje bogatstvo za bogatstvom; ali njegov ponovni povratak posle potpunog poraza, kao i prisustvo ogromnih neprijateljskih masa na granici, nisu odgovarali njihovom ukusu. Čak se i seljačko stanovništvo, koje je bilo najjači oslonac bonapartističkog režima, zamorilo od ljudskih žrtava koje su stalno rasle i koje je od njega imperator stalno zahtevao.

Koliko su jak utisak učinili prvi znaci opadanja Napoleonovog autoriteta u Francuskoj, pa i na savezničke armije, pokazuje onaj vojni proglaš koji su one objavile 1 decembra 1813. Tu su nabrojane najprijetnije stvari za francuski narod. Nuđena mu je čak tako velika državna teritorija kakvu Francuska nije imala ni za vreme stare kraljevine. Saveznici su izjavljivali vrlo svečano ne samo da se ne bore protiv francuskog naroda, već da teže samo da zaštite njegovu sopstvenu nezavisnost od imperatora Napoleona. Trebalo je, dakle, da se rat ipak produži, ali ubrzo se pojavio novi rascep između savezničkih armija. Gnajzenau je zahtevaо marš neposredno na Pariz, bez obzira na mnogobrojne tvrdave na francuskoj granici, koje Napoleon, zbog slabosti svoje armije, nije mogao da brani, ako je uopšte još htio da se bori na otvorenom polju. Saveznici su mogli stvarno unapred da odrede svoja prenoćišta na celoj dužini marša do Pariza, kako su to docnije priznavali i sami francuski maršali.

Ali, Gnajzenau nije uspeo da naturi svoj ratni plan, ne samo zbog toga što austrijski generali, koji su bili navikli na metodične operacije Sedmogodišnjeg rata, nisu hteli ni da čuju o njegovom planu, već i zbog toga što je čak i u pruskoj vojsci samo jedan deo generala, kao što su, naprimjer, Gnajzenau, Bojen i Grolman, bio prožet onim novim metodama rata, koje je stvorio Napoleon. Sam Knezebek, koji je bio kraljev ratni savetnik kao njegov general-ađutant, delio je sa Austrijancima pradedovsko gledište da odlučujući značaj za rat nema uništenje neprijateljske žive snage, već blagovremeno zauzimanje izvesnih rečnih dolina ili planinskih lanaca. Prema mišljenju ovih mudrih stratega, savezničke armije su trebale da maršuju zaobilaznim putevima preko Badena i Švajcarske da bi izbegli francuske tvrdave i upali u severoistočnu Francusku do visoravni Langr, vododelnice tri mora. Posedanje ove visoravni stvaralo je, prema njihovom mišljenju, čudotvornu mogućnost gospodarenja celom Francuskom, dok je šleski Glavni štab gledao u ovome mnogo skromnije preimućstvo, naime, jedinu mogućnost da se voda jednovremeno sliva u sva tri mora.

Ovaj čuveni ratni plan ipak nije bio ostvaren baš tako kako su to hteli Knezebek i njegovi drugovi. Od tri armije, koje su učestvovali u jesenjem ratu, Severna armija se razišla: Bernadot je otišao sa svojim Švedanima protiv Danske, Tauencin je opsadiо Vitenberg, Bilov pak i Vincingerode su se uputili u Holandiju, koju su zauzeli posle uspelog pohoda bez velike muke. Češka armija je ostala i sada glavna saveznička vojska; ona je, osim ruske i pruske garde, kao i bavarskih i virtemberških trupa, bila sastavljena pretežno od austrijskih trupa. Ova armija je i trebala da izvrši zaobilazni marš na visoravan Langr. Šleska armija je pri ovome imala zadatku da brani Nemačku od francuskog napada i da po potrebi pomogne glavnu armiju, ako ova nađe na otpor u Francuskoj. Ali, pre nego što se to desilo, Bliher je 1 januara 1814 godine prešao Rajnu kod Kauba, Manhajma i Koblenca. Njegova armija je imala stari borbeni sastav; jedino jedan deo ruskih trupa bio je ostavljen radi opsade

Majnca, a umesto njih priključio se Bliherovcji armiji Klajstov pruski korpus, koji je ranije pripadao Češkoj armiji.

Sada se desilo ono što je pretskazivao Gnajzenau. Šleska armija je prošla gotovo bez borbe kroz niz tvrđava. Ali je i glavna armija, pod komandom Švarcenberga, stigla gotovo bez borbe na visoravan Langr, gde se pokazalo da se time nije ništa postiglo. Daljem napredovanju suprotstavila se partija za mir iz vojničkih i političkih razloga. Stvar se završila žučnom svadom i koalicija je počela da prska po svima šavovima. Ipak, potpuno odricanje od nje izgledalo je za obe strane još suviše opasno, te su bile primorane da se zaustave na sledećem kompromisu: sazvati kongres radi diskusije po pitanju mira ne prekidajući ratne operacije. Ovde su car i Meternih pokušali da nadmudre jedan drugog: Meternih je htio da parališe rat, u čemu se mogao sasvim osloniti na Švarcenberga; car je, putem opstrukcije od strane svojih punomoćnika, pokušavao da onemogući mirovni kongres, koji je trebao da se sastane u Šatijonu.

Jači aduti bili su, kako je izgledalo, u Meternihovim rukama, međutim, igru je ustvari dobio car. Kongresu je bilo suđeno da se raspadne čak i bez opstrukcije od strane carevih punomoćnika. Saveznici su, čim su ušli u Francusku, videli kako stanovništvo teško podnosi Napoleonovu vlast. Oni su sada povećali svoje zahteve i nisu više govorili o Francuskoj s granicama na Pirinejima, Alpima i Rajni, već o Francuskoj od 1792 godine, tj. bez oblasti koje je osvojio ne samo Napoleon već i bez onih koje je osvojila Republika. Razlika je iznosila približno 1.400 kvadratnih milja: leva obala Rajne, Belgija i Luksemburg, Savoja i Nica nisu više trebale da pripadaju Francuskoj. Ma koliko sa nemačke nacionalne tačke gledišta bio opravdan zahtev o vraćanju leve obale Rajne, i ma kakvom ubedljivošću i snažnim odjekom Arnt branio postavku da Rajna ne pretstavlja nemačku granicu već nemačku reku, saveznički monarsi bili su, ustvari, vrlo daleko od ovakvih shvatanja. Ali, u svojoj pohlepi za zemljom oni nisu obratili pažnju čak ni na to da su granice Francuske od 1792 godine bile potpuno neprihvatljive za Napoleona. Ako nije htio sam da uništi koren svoje dinastije, on je morao da sačuva državu barem u onim granicama koje su postojale do momenta početka njegovog samodržavlja.

Meternih se takođe prevario u svojim ratnim proračunima. Šleska armija je u međuvremenu pridošla i smelo se postavila na čelo glavnih snaga u nadi da ih povuče za sobom, kao što se to već jednom desilo prilikom prelaza Severne armije preko Elbe. Napoleon se takođe približio saveznicima i 29. januara 1814 odigrao se prvi boj kod Brijena, koji nije tekao baš povoljno za Blihera. Zato je Bliher pobedio 1. februara kod Rotijera.

Za novo naoružanje Napoleon je obilno iskoristio veoma dugi rok koji su mu dali saveznici svojim oklevanjem. Ali, naoružanje je bilo sprovedeno u uslovima rastućeg otpora naroda i samo sa nepotpunim uspehom. Raspolažao je svega jednom operativnom armijom od 70.000 ljudi, koja je bila sastavljena većim delom od neobučenih

regruta, dok je Švarcenbergova armija dostizala 190.000 ljudi, a Bliherova 84.000 ljudi, i to većinom oprobanih vojnika. Istina, ogromna brojna nadmoćnost savezničkih snaga bila je oslabljena time što su njihove armije bile razvučene na prostoru između Ženeve i Mozela. U svakom slučaju, protiv 50.000 ljudi, sa kojima je Napoleon bio kod La Rotijera, oni su mogli da suprotstave 140.000 ljudi. Ali čak ni u tako povoljnim uslovima Švarcenberga nije bilo moguće privoleti na bitku. Car je velikom mukom uspeo da se Bliheru stave na raspoloženje neki korpsi iz glavne armije, tako da je Bliher počeo i dobio bitku sa 90.000 ljudi.

Ova pobeda je ojačala položaj ratne partije. Na ratnom savetu, koji je održan idućeg dana posle pobjede, bilo je odlučeno da se ide na Pariz. Švarcenberg je trebao da goni razbijenu Napoleonovu armiju, dok je Bliher trebao, radi boljeg snabdevanja, da napravi nekoliko marševa prema severu, a zatim da okreće na zapad i da ide prema Parizu. Ipak, ovim nisu bile otstranjene sve unutrašnje suprotnosti. Švarcenberg se nije starao da pobere plodove pobjede. On ne samo što nije gonio razbijenog neprijatelja, već je napredovao tako lagano, da nije ostajao na istoj visini sa Bliherom. Usled ovoga je bio potpuno otvoren levi bok Šleske armije koja se kretala i onako suviše bezbrižno i sa veoma razvučenim kolonama. Napoleon je munjevitim udarcima potukao pojedine Bliherove korpusa: 10. februara 1814 kod Šampobera, 11. kod Monmiraja, 12. kod Šato-Tijerija i 14. kod Etoža. Ova četiri poraza bila su jednaka po gubicima jednoj velikoj bici; Šleska armija je izgubila 15.000 ljudi.

Za vreme ovih četvorodnevnih bojeva nije dobijena nikakva pomoć od glavne armije. Svada između cara i Meternih opet je buknula jakim plamenom. Rusko poslanstvo saopštavalo je iz Engleske, čiji su pretstavnici bili dosada na Meternihovoj strani, da se engleska vlada pod uticajem narodnih želja izjasnila protiv mira sa Napoleonom. Car je sada odbio svako učešće u mirovnim pregovorima, a Meternih je pretio izlaskom Austrije iz koalicije. Baš ovih dana je Šleska armija pretrpela svoje poraze, a Švarcenberg je dobio naređenje da dejstvuje dalje bez nekih skrivenih posebnih ciljeva, ali da bude spreman da već idućeg dana napusti vojište. Ovo je bilo dovoljno da se Švarcenbergova aktivnost, koja i bez toga nije bila velika, potpuno uguši. Došlo je dotle da je Napoleon, pošto je razbio Šlesku armiju, okrenuo svoje snage na glavnu armiju i postigao dosta značajne uspehe protiv pojedinih korpusa kod Mormana i Montroa.

Partija mira je ponovo oživila. Švarcenberg je predložio Napoleonu primirje. »Sramota je biti takva kukavica«, pisao je Napoleon svome bratu Žozefu, »ovi nesrećnici padaju na kolena već kod prvog neuspeha«. U početku, on uopšte nije odgovorio, a zatim je predložio mir na bazi granice na Rajni, a najodlučnije je odbijao granice od 1792 godine. Njegove nade su ponovo jako oživele; smatrao je da je njemu bliže do Minhena nego saveznicima do Pariza; da nema potrebe da vodi pregovore sa svojim zarobljenicima. Privremeno

primirje odbio je; konferencije koje su održane povodom toga nisu dovele ni do kakvih rezultata.

Švarcenberg je, pod izgovorom pripreme za opštu bitku, prizvukao Šlesku armiju svojoj. On je, ustvari, mislio jedino na povlačenje, po mogućству do Rajne. Obe armije patile su, kao i ranije, od teškoća u pogledu snabdevanja. Trupe su bile raspoređene na goloj krečnjačkoj visoravni, koja je bila pokrivena snegom; bilo je vrlo hladno, a odelo i obuća bili su u zimskom pohodu veoma upropasti. Slame nije bilo uopšte, a da bi se dobila drva, trebalo je rušiti kuće i kolibe. U ovim je uslovima Grolmanov plan naišao na povoljan prijem kako kod savezničkih monarha, tako i kod Švarcenberga. Ovaj se plan sastojao u tome što je Šleska armija trebala ponovo da se odvoji od glavne armije i da manevrom prema Parizu odvuče neprijatelja od nje. U slučaju da se Napoleon okreće protiv Šleske armije, ona je trebala da otstupa ka severu, ka jakim korpusima Bilova i Vincingerodea, koji su dolazili iz Holandije.

Grolman je pretstavio plan nevinijim nego što je bio zamišljen. Šleska armija je htela da bude potpuno nezavisna od Švarcenberga i da vodi rat za svoj sopstveni račun, dok je Švarcenberg mislio da ona želi i da će produžiti opšte otstupanje, samo u drugom pravcu. Bliher jednostavno nije izvršio Švarcenbergovo naređenje da, radi tobožnjeg davanja opšte bitke, okreće natrag; on je u ovome video samo izgovor za novo ograničenje svoje slobode rada. Bliher se kod Soasona, 3 marta 1814, ujedinio sa Bilovom i Vincingerodom. On je imao sada na raspoloženju više od 100.000 ljudi protiv kojih je Napoleon vodio brzim marševima samo polovinu od toga — 55.000 ljudi.

Međutim, sada je napoleonovski način ratovanja kod Blihera i Gnajzenaua sasvim popustio. Za to se steklo nekoliko uzroka. Bilov i njegov načelnik štaba, Bojen, posmatrali su sa užasom pocepane, iznurene i bedne Klajstove i Jorkove vojnike. Njihove trupe snabdevale su se dosada dobro i nisu bile nikad u bivacima, dok je Šleska armija operisala tokom mnogih nedelja na skoro potpuno opustošenom zemljištu. Rekvizicioni sistem se pretvorio u neuređen pljačkaški sistem, a francusko stanovništvo, koje se dosad odnosilo prema saveznicima ravnodušno ili čak i prijateljski, počelo je da pruža aktivan otpor. Isto tako rđavo, čak i još gore, odražavala se ova situacija na sopstvene trupe: one su vidno postajale divlje tako da su oficiri imali vrlo slab uticaj na njih. Jork je nazivao svoj korpus bandom razbojnika, a sina generała Šarnhorsta zamalo nisu ubili njegovi vojnici.

Uplašen takvom situacijom, Bojen je naročito nastojao na tome da Pruska ima sve razloge da čuva svoje trupe, ako želi da budu prilikom zaključivanja mira uzeti u obzir i njeni interesi, pošto će onda imati odlučujući značaj ne samo slavna ratna dela, već i postojeći odnosi snaga. Vojna delatnost Šleske armije ukazivala je od januara, prema svima praktičnim zaključcima, vrlo bitne usluge jedino ruskom caru. Bojenove pretstavke učinile su na Gnajzenaua jak utisak, tim pre što su dolazile od starog druga, koji je sam umeo

da vodi savremeni rat. Uz sve ovo Bliher se razboleo od neke vrste pomračenja uma, tako da je Gnajzenau snosio dvostruki teret odgovornosti. On je odlučio da od napada pređe u odbranu.

Šleska armija je, u jačini od 100.000 ljudi, očekivala 9 marta 1814, na neobično jakom položaju kod Lana (Laon), Napoleonov napad. Napoleon je 7 marta bio pobedio jedan ruski korpus u okršaju kod Krana (Craonne), ali je pri tome pretrpeo i jake gubitke tako da je mogao dovesti samo još 45.000 ljudi. Bitka se vodila bez velike energije i nije dala veću prevagu nijednoj strani; tek je u noći uspeo prepad koji su Jork i Klajst izvršili na desno neprijateljsko krilo, kojim je komandovao maršal Marmon. Marmon je morao da otstupi, ali je Napoleon sa levim krilom ostao na mestu u očajničkoj nadi da time utera neprijatelju poštovanje, što mu je i uspelo. Goneći Marmona, stigli su Jork i Klajst u njegovu pozadinu. Grolman, načelnik Klajstovog štaba, predložio je da se Napoleon napadne iz pozadine, što bi učinilo kraj ratu. Jork je rado primio ovu ideju, ali nije htio da pristupi njenom ostvarenju bez odobrenja glavnokomandujućeg. Međutim, ovaj pristanak nije dat. Grolman i grof Brandenburg, koji su bili upućeni u Glavni štab, doneli su odgovor da je igra i bez toga dobijena da više ništa ne treba rizikovati. Grof Brandenburg pisao je docnije o ovome svome mnenju: »Neodlučnost, nesigurnost i nemarnost koje su u ono vreme vladale u feldmaršalovom Glavnom štabu, bile su prosto neverovatne«. Uloge u samoj Šleskoj armiji izmenile su se potpuno; Jork, koji je bio smrtno zavađen sa Gnajzenauom zbog njegove stalne težnje da juri napred, napustio je sada armiju, razjaren oklevajućom strategijom Gnajzenaua i samo je mukom bio враћen natrag.

Jednovremeno se odigrao sličan preokret i u glavnoj armiji. Napoleon je nesmetano otstupio od Lana, gde je ostavio protiv Šleske armije maršala Marmona sa 20.000 ljudi, i okrenuo se prema Švarcenbergu sa 18.000 ljudi. Ovo je izazvalo takav strah kod ruskog cara, da je zahtevao opšte otstupanje. Ali plašljivi Švarcenberg na ovo nije pristao. Mirovni kongres u Šatijonu razišao se 18 marta; Austrija je morala da se odrekne mira i sada je težila samo za brzim vojničkim rešenjem. 20 marta 1814 došlo je do bitke kod Arsija na Obi, u kojoj se Švarcenberg kao vojskovođa isto tako malo istakao kao i ranije kod Drezdena i Vahaua. Usled svojih nespretnih mera on je mogao da uvede u bitku samo mali deo svoje armije, a Francuzi su se držali odlično. Tek idućeg dana postigao je Švarcenberg trostruku brojnu nadmoćnost nad neprijateljem, ali se i sada nije usudio da napadne, već je čekao da to izvrši Napoleon. Ovaj je sada pristupio ostvarenju plana o kome je razmišljaо već nekoliko nedelja: on se bacio na komunikacijski pravac neprijatelja sa ubeđenjem da će ga time naterati da okrene natrag.

Nekoliko nedelja ranije ovaj bi plan verovatno postigao željeni rezultat. I sada je on saveznicima zadao paničan strah; Švarcenberg kao da je imao volju da krene za francuskom vojskom. Ali je sada ruski car na ratnom savetu, 24 marta, odlučio da savezničke armije

treba da maršuju na Pariz, od koga su bile udaljene samo nekoliko dnevnih marševa.

Gnjazenau je docnije pisao o ovoj herojskoj odluci: »Mi smo se tada najzad uputili na Pariz, ne zbog ubedljivosti razloga, koji bi govorili za to, već zbog toga što nije ostajalo ništa drugo da se uradi i sama sudbina je gurala na to veliku armiju«. Napoleona nisu pobedile savezničke armije, već ga je upropastio otpor sopstvenog naroda. Bilo bi nepravilno reći da je Francuska iscrpla svoje rezerve u sposobnom ljudstvu; u upoređenju sa onim što je dala Pruska, Francuska je mogla da prikupi još milion boraca. U toku ovoga rata Napoleon nije nikad imao na svom raspolaganju više od 300.000 ljudi, uključujući tu i trupe koje su se nalazile u Španiji, Italiji, pa i nacionalnu gardu, koja je bila u posadama tvrđava. Da je imao 100.000 ljudi ili 200.000 ljudi više, uspeh bi nesumnjivo bio na njegovoj strani. Ali, svi pozivi i proglaši, u kojima je on čak ukazivao na primer Pruske, nisu mogli da mu pomognu. Nije bilo moguće stvarati nove armije bez dobrovoljnog učešća naroda. Tako je on na kraju morao da podlegne brojnoj nadmoćnosti savezničkih armija, bez obzira na to što se sa njima tako jadno komandovalo. Napoleon nije smeo da rizikuje bitku pod zidinama Pariza protiv brojno trostruko nadmoćnijeg neprijatelja; preostao mu je jedino pokret u neprijateljsku pozadinu kao poslednje očajničko sredstvo.

Kada je saznao da se ovo sredstvo pokazalo neuspšenim i kada su savezničke trupe krenule na Pariz, on je požurio natrag usiljenim marševima. Ali je stigao dockan: prestonica je, 30 marta 1814, posle kratke borbe kapitulirala.

PARISKI MIR

Ruski car i pruski kralj ušli su 31 marta 1814 u osvojeni grad na čelu svojih gardi, koje su bile u borbi samo kod Licena i Pariza, a sve ostalo vreme se nalazile u kantonmanima. Trupe, koje su se borile u bezbrojnim bitkama, morale su da se rasporede po okolini u bivacima da svojim jadnim izgledom ne bibole oči razmaženim Parižanima. Pruski maloumni kralj išao je čak dotle da je, kada je nekoliko dana ranije prolazio pored Jorkovog korpusa, koji ga je dočekao radosnim »ura«, na njemu svojstven način promucao: »Rđavo izgledaju... prljavi ljudi...« Takva je bila zahvalnost »herojskog kralja« landveru koji mu je spasao presto.

Rulja u svilenim šeširima⁵⁾ dočekala je bučnim pozdravima neprijatelja koji je ulazio, dok je radničko stanovništvo predgrađa pokazalo nemu uzdržljivost. Ruski car se nastanio u hotelu »Taljeran«. On je sada imao odrešene ruke, pošto pruski kralj nije značio ništa, a austrijski car zaustavio se sa svojim diplomatskim štabom u Dižonu, da ne bi lično prisustvovao svrgavanju svoga zeta. Za ovo svrgavanje jednodušno su bili kako car, tako i Taljeran. Međutim, pitanje ko će

⁵⁾ Misli se na parisku buržoaziju. — Prim. red.

doći na mesto Napoleona nije bilo tako jednostavno. Ali, i ovde je odlučio Taljeran: Bonaparta ili Burboni — o tome se radi, sve ostalo su intrige. Car nije voleo Burbone, ali je morao da pristane na njihov povratak. On nije mogao ozbiljno da insistira na svom kandidatu Bernadotu, a regentstvo nepunoletnog Napoleonovog sina bilo bi u suštini isto kao kada bi na kormilu uprave ostao sam imperator. Taljeran je odmah sazvao Senat, na što je, naravno, imao pravo samo kao Napoleonov činovnik i ova plemenita ustanova, koju su u celini sačinjavale Napoleonove kreature, donela je odluku da se imperator svrgne i da se pređe pod »očinsku vladavinu« Burbona. Senat je imao toliko bestidnosti da proglaši kao uzrok ove odluke ceo niz Napoleonovih postupaka, koje je on sam izglasao u fanatičnoj servilnosti. Uvođenje legitimne kraljevske kuće nije, naravno, moglo da otpočne na dostačniji način.

Napoleon se u to vreme nalazio u Fontenblou. On je raspolagao sa još oko 50.000 ljudi i nameravao je upočetku da produži borbu, ali ga je u tome omela izdaja njegovih maršala. Oni su se zamorili i težili mirnom uživanju bogatstava, kojima ih je zasuo Napoleon. Oni su ga, u više ili manje uljudnoj formi, terali na odricanje od prestola. Marmon, koga je Napoleon naročito voleo, čak je prešao na stranu neprijatelja sa celim svojim korpusom. Tako se Napoleon odrekao prestola, u početku lično za sebe, a zatim i za celu dinastiju. U ugovoru u Fontenblou, zaključenom 11 aprila 1814, — ugovoru koji je docnije sam nazvao nedostojnim sebe, — on je dozvolio da ga upute na ostrvo Elbu sa pravom suverenog vladara i godišnjom rentom od 2.000.000 franaka, od čega, uostalom, Burboni nisu platili nijednu paru.

Ova plemenita porodica ubrzano je pokazala da nije ništa naučila ni zaboravila. Ona se spremala za svoj povratak još za vreme rata, a Štajn i Gnajzenau su je, nažalost, živo bodrili na ovo. Čim se Luj XVIII, brat smrću kažnjenog izdajnika svoje zemlje, Luja XVI, pojavio u Tiljerijama, odmah je tražio sva prava koja pripadaju najstarijoj monarhiji hrišćanstva. U svom dvorcu on nije dozvolio nikakvo ukazivanje prednosti savezničkim monarsima. Ovima se sada teško osvetila njihova podmukla taktika nagovaranja francuske nacije laskanjem i obećanjima da se odrekne Napoleona. Ako nisu hteli da opale sami sebi šamar, morali su da zaključe mir skoro po diktatu francuskih pregovarača. Car nije uspeo da obrazuje u Parizu vladu koja bi bila zavisna od njega, kako se on to nadao; on je, štaviše, sada morao da se trudi da novog kralja drži u dobrom raspoloženju prema sebi kako bi tukao englesku i austrijsku konkurenčiju.

Pošto su saveznici svojim Frankfurtskim proglašom obećali da učine Francusku jačom nego što je bila za vreme kraljeva, oni su morali prilično da zaokrugle granicu od 1792 godine delovima belgijskih, nemačkih i savojskih oblasti, u ukupnoj površini od 100 kvadratnih milja, koja je imala oko milion stanovnika. Zatim, oni nisu

zahtevali od pobedene Francuske nikakve naknade za ratne troškove. Pruski ministri su se vrlo energično protivili ovoj austro-englesko-ruskoj velikodušnosti, ali bez uspeha. Drukčije je stvar stajala sa vraćanjem akontacije, koju je Pruska dala Francuskoj 1812 godine. To je bio dug koji je bio utvrđen ugovorom. Kada je Napoleon, u proleće 1813 godine, odgovorio sa isplatom polovine pozajmice od 47.000.000 franaka, Pruska je to uzela kao formalni povod za rat. Sada je pak novopečeni kralj Lui izjavio: »Bolje je utrošiti 300.000.000 da bi se Pruska potukla, nego 100.000.000 da bi se ona zadovoljila«. Engleska, Austrija i Rusija na ovo su samo slegle ramenima, nalazeći da Pruska treba sama da gleda kako će da dobije svoj novac. Time je stvar svršena. Isto tako je Pruska nastradala i sa zahtevom da Francuska vrati umetnička blaga koja je Napoleon poharao u evropskim prestonicama. Ona je na jedvite jade dobila samo nešto malo, kao naprimjer četvoropreg sa Brandenburške kapije u Berlinu.

Jedini unižavajući uslov za Francusku krio se u tajnim tačkama mirovnog ugovora od 30. maja: savezničke sile su trebale same da odlučuju po pitanju podele osvojenih zemalja. Međutim, regulisanje teritorijalnih pitanja bilo je odloženo uglavnom do Kongresa, koji je trebao da se održi u roku od dva meseca. Glavna teškoća se nalazila u ispunjenju pruskih i ruskih zahteva; Engleska i Austrija, koje su već bile zadovoljene, dobile su još u Parizu sve što su mogle da žele. Engleska je dobila važan mostobran na evropskom kopnu u kraljevini Nizozemskoj, u kojoj su objedinjene Belgija i Holandija. Austrija je, posredno ili neposredno, dobila vlast nad Gornjom i Srednjom Italijom, pošto je iz Italije potisnula francuske trupe kojima je komandovao Evgenije Boarne.

Pruska se, na taj način, zasad vraćala kući praznih ruku. Ali je ona još pre sazivanja Kongresa obezbedila sebi opštu vojnu obavezu koja se u početku zavela samo za vreme trajanja rata, koju je kralj stvarno ukinuo još dok se nalazio u Parizu. Međutim, Bojen, koji je još u toku zimskog pohoda zastupao mišljenje da Pruska mora na završetku rata raspolagati snažnom vojskom pri konačnom rešavanju stvari ako želi da Saveznici uopšte vode nekog računa o njoj, sproveo je sada, kao vojni ministar, zakon od 3. septembra 1814 godine kojim se opšta vojna obaveza zavodi kao stalna. Dvadesetogodišnja služba staropruskih kantonista bila je skraćena na 19 godina: 5 godina u stajačoj vojsci, od kojih 3 godine u stroju i 2 u rezervi, zatim po 7 godina u prvom i drugom pozivu landvera. Landver prvi poziva bio je obavezan, kao i stajača vojska, da vrši službu za vreme rata kako u samoj zemlji, tako i van njenih granica; landver drugog poziva upotrebljavao se, bar prvenstveno, za pojačanje garnizona. Najzad, landšturm, koji je bio namenjen samo u slučaju krajnje nužde za odbijanje neprijateljskog napada, trebao je da obuhvati sve ostale za oružje sposobne ljude od 17 do 50 godina starosti.

Ovim zakonom landver je izgubio još jedan deo svoga narodnog karaktera. On je morao da prolazi kroz školu stajaće vojske i da se sastoji jedino od isluženih vojnika, a sem toga, sinovi imućnih klasa dobili su povlasticu jednogodišnje službe u kadru. Ipak, zakonsko uvođenje opšte vojne obaveze bilo je na svoj način, demokratska tekovina, a ostala je i jedina.

BEČKI KONGRES

Kongres u Beču, koji je trebao nanovo da uredi evropske, a posebno nemačke odnose, sastao se nešto docnije od predviđenog roka. Prva pripremna sednica opunomoćnika, koji su zastupali četiri protiv Francuske ujedinjene države, održana je tek sredinom septembra 1814.

Istoriska suština ovog Kongresa, čije su sednice trajale oko devet meseci, okarakterisana je vrlo uspelo od strane Bajrona pitanjem da li je lav ubijen samo zato da bi kurjaci imali slobodan lov, i grubim rečima Blihera: »Kongres liči na vašar u malom gradu, na koji svako dovodi svoju stoku radi prodaje ili razmene«. U vrtlogu bučnih razonoda, pri kojima se najbanalnija pokvarenost ispoljila kao suština novog zakonitog poretka po milosti božijoj, špekulisalo se teritorijama i ljudima sa punom beskrupuloznošću kabinetske politike i lukavošću trgovca konjarstva koji se stara da podvali svojim najbližim drugovima i susedima.

Zato ovaj mirovni Kongres umalo što nije razbuktao novi svetski rat. Od četiri velike države bile su u suštini zadovoljene Engleska i Austrija. Car je najzad istupio otvoreno sa svojim poljskim zahtevima; on je tražio Varšavsko Vojvodstvo, od koga je samo mali deo trebao da pripadne Pruskoj da bi se uspostavila veza između Šleske i Istočne Pruske, a jedan još mnogo manji deo, od oko 6 kvadratnih milja, Austriji. Od ovoga plena i dela onih poseda koje je on već imao iz ranije pljačke Poljske, car je htio da stvori ustavnu kraljevinu Poljsku, koja je trebala da bude vezana sa Rusijom zajedničkim vladaocem.

Protiv ovih planova, koji bi caru omogućili da ima nadmoćnost u Evropi, sličnu onoj koju je ranije imao Napoleon, ustale su Engleska i Austrija. U početku se njima pridružila i Pruska, čiju je nezavisnost, svakako, najviše ugrožavala ruska hegemonija. Međutim, pruski kralj, koji obično nije ništa htio, a ako je jednom ipak nešto htio, onda je uvek tražio ono najnerazboritije, naredio je svom kancleru da brani ruske zahteve. Hardenberg je, kao poslušni dvorjanin, izvršio naređenje i protiv svog ubeđenja. Na taj način, savezničke države podelile su se na dva tabora, što je stvorilo mogućnost Taljeranu, koji je zastupao krunu Francuske u Beču, da umešno iskoristi rascep za svoje mešanje i da sebi stvori upravo dominantan položaj na Kongresu; posebno, on je uspeo da stavi van snage onu tajnu odredbu Pariskog mira, prema kojoj Francuska nije imala pravo da učestvuje u rešavanju teritorijalnih pitanja.

Jedino pametno rešenje poljskog spora bilo bi uspostavljanje nezavisne Poljske. Meternih se takođe zainteresovao za ovu ideju, ali samo zato da bi je proglašio neprihvatljivom. Usto, pruski zaokret učinio je ovo rešenje potpuno nemogućim. Sada se radilo o tome da se suzbije i otkloni podrška koju je pruski kralj pružao svom feudalnom gospodaru i kao najpogodnije sredstvo za to pokazali su se pruski zahtevi na naknadu. Ukoliko je spremnije Pruska žrtvovala caru svoje ranije poljske oblasti, utoliko je upornije morala zahtevati priključenje Saksonske kraljevine. Ovo utoliko više što je već dala svoj pristanak za priključenje dragocenih oblasti na zapadu, tj. Istočne Frizije — Hanoveru, a na jugu frankonskih kneževina Ansbeta i Bajroja — Bavarskoj.

Sama Engleska, a još manje Austrija, nije imala naročito veliku želju da vidi nastanak jake države u Severnoj Nemačkoj. Ipak su obe priznale pravo Pruske na Saksonsku kraljevinu. Situacija se, međutim, promenila čim je pruska politika podbacila u borbi protiv preteće prevlasti Rusije. Engleska i Austrija povukle su svoj pristanak, oslanjajući se tobože na opšte nezadovoljstvo koje je stvorila mogućnost potpunog priključenja Saksonske pruskoj državi. Ustvari, Taljeran je sa uobičajenom spretnošću izašao sa načelom legitimizma, koje zabranjuje da se vladari »po milosti božjoj« lišavaju prestola. Teško bi bilo zamisliti bestidnije reči iz usta čoveka koji je služio Francuskoj Republici i Francuskom Carstvu; međutim one su delovale na Meterniha i engleske torijevce, a da ne govorimo već o tome da su sve dinastije, koje su ranije ulazile u Rajnski Savez, stajale kao jedan čovek uz francuskog pretstavnika. Jer, stvar se ovoga puta ticala njihove sopstvene kože.

Svrgavanje saksonskog kralja nije se moglo više opravdati sa nacionalne tačke gledišta otkako su ostali kneževi Rajnskog Saveza bili poštđeni. Saksonski kralj je imao jedinu nesreću da posle Lajpciške bitke padne u prusko zarobljeništvo; inače bi se on posle ove bitke sigurno otcepio od Napoleona, kao što je učinio virtemberški kralj, koji je, ako ne verniji, u svakom slučaju bio zagriženiji Napoleonov vazal nego saksonski kralj. Svrgavanje ovoga monarha, koje je došlo kao kazna za njegovu izdaju otadžbine, pretvorilo se onda u lakrdiju. Međutim, pruska politika bila je i inače potpuno tuđa nacionalnoj tački gledišta. Sam Hardenberg je predložio naknadu saksonskom kralju za gubitak njegove zemlje; on je čak htio da ga namesti na levoj obali Rajne, u najbližem susedstvu sa njegovim francuskim dobrotvorima, čime bi počelo ostvarenje novog Rajnskog Saveza.

Suprotnosti u saksonskom pitanju zaoštire su se pri kraju 1814 godine u takvoj meri, da je Pruska već otpočela pripreme za rat, dok je 3. januara 1815. godine zaključen ugovor o savezu između Engleske, Austrije i Francuske. Ovim sporazumom »usled novoispoljenih zahteva« obavezale su se tri države da se uzajamno potpomažu vojnom snagom od najmanje 150.000 ljudi od strane svake od njih u slučaju da jedna od njih bude izložena napadu zbog njihovih zajednički

postavljenih pravičnih i pravilnih predloga; napad na Hanover i Nizozemsku trebao je da se smatra kao napad na Englesku. Ali, pošto nijedna država, sem Francuske, nije stvarno želela rat, one su, prilikom dalje diskusije, odlučile da napuste sve herojske planove i da se ujedine u uobičajenom špekulisanju teritorijama i ljudima. Car je popustio u nekim od svojih poljskih zahteva; on je vratio Tarnopoljski okrug, koji je Austrija ustupila Varšavskom Vojvodstvu 1809 godine; on se odrekao i Torna i Krakova, od kojih je prvi bio trn u telu Pruske, a drugi u telu Austrije. Torn je postao pruski, a Krakov samostalna republika. Saksonska je bila podeljena: veći, severni deo, koji je bio ipak manje naseljen, pripao je Pruskoj, a ostalo je zadržao saksonski kralj. Pruska je zato dobila kao naknadu Rajnsku oblast; morala je da se angažuje baš na levoj obali Rajne gde je mislila da progna saksanskog kralja. Tako je dobila onaj deo Nemačke koji je imao najrazvijeniju i najraznovrsniju industriju. Ništa ne svedoči tako izrazito o kratkovidosti austrijskih i pruskih državnika kao to, što su oni smatrali ovaj dobitak za veliki neuspeh Pruske. Meternih je zlurado likovao, jer je Pruska sada »kompromitovana beznadežno« u odnosu na Francusku, a Hardenberg je pokušavao da napravi vedro lice uz rdav posao, kada se hvalio da je samo »radi opštег dobra«, samo »u cilju zaštite Nemačke«, Pruska preuzela rajske posede.

U ugovoru o savezu četiri države bilo je obećano uspostavljanje Pruske u onim granicama koje je ona imala 1805 godine. Ona to nije postigla na Bečkom kongresu; dok su se Engleska, Austrija i Rusija više ili manje proširile, Pruska se smanjila za 600 kvadratnih milja. Istina, ona je sada imala više stanovnika nego 1805 godine, ali je znatno izostajala sa svojih 10,000.000 iza 27,000.000 Austrije ili 30,000.000 Francuske, a da se ne govori o Rusiji, koja je samo osvajanjima, učinjenim u početku pomoću Napoleona, a potom u borbi protiv njega, dobila u Finskoj, Besarabiji i većem delu ranije Poljske oko 9,000.000 stanovnika. Zaokrugljavanje granica takođe nije ništa dalo Pruskoj; ona se delila na dva potpuno odvojena dela. Ipak, ona je postala nemačka država u mnogo većoj meri nego što je to bila 1805 godine, kada ju je trebalo smatrati više polu-poljskom zemljom. Zbog toga je bila životno zainteresovana nemačkim pitanjem koje se rešavalo na Bečkom kongresu.

Kališki proglaš je već odavno postao prazan list hartije, ali se nešto ipak moralo učiniti za smirenje sećanja na hiljadugodišnju istoriju koja su 1813 godine, izgleda, ponovo počela da oživljavaju i pored toga što je ona 1806 godine imala onako tužan kraj. Sam Meternih je dopuštao potrebu izvesnog »federativnog saveza« u Nemačkoj, ma koliko da mu je bio protivan u Italiji koju je, po njegovom, trebalo shvatiti samo kao »geografski pojам«. Tako isto su i u sporazume sa kneževima Rajnskog Saveza, koji su se otcepili od Napoleona, bile unete izvesne obaveze u smislu nemačkog jedinstva. Ipak, pitanje na koji bi način trebalo uspostaviti ovo jedinstvo — bilo je potpuna zagonetka čak i onima kojima je zaista ova stvar

ležala na srcu. Pred očima čitaoca koji bi htio da sada prelista preporuke i stručna mišljenja Štajna i Viljema fon Humbolta, kao i članke Arnta i Geresa, stvorio bi se neverovatan haos.

Prizvuk koji se u ovom haosu mogao najrazgovetnije razaznati bio je uspostavljanje cara i Rajha, ali je to bila jednovremeno i čisto romantična zamisao, jer niko nije mogao ozbiljno da pomisli da se može jednostavno vratiti na 1806 godinu. Ova misao mogla je da živi samo u »vazdušastom carstvu mišljenja« i, razume se samo po sebi, da su se svi pokušaji njenog ostvarenja rasplinjavali kao slike u snu. Štajn je polazio sa najrazličitijih osnova da bi ostvario svoj ideal; kao što se u početku zalogao za liniju Majne, tako se po tom zalogao za ideju trojstva: Nemačku na levoj obali Elbe u većtom savezu sa Pruskom i Austrijom i Habzburgom kao carem. Humbolt je pokazao više smisla za stvarnost i zato je morao najzad da doživi grubo odbijanje Štajna, pošto je odbacio habzburško carstvo, o kome čak ni sami Habzburzi nisu hteli ni da čuju. Ali i Humboltovi memorandumi, — a on ih je za vreme Bečkog kongresa napisao ne manje od pola tuceta, — rasplinjavali su se u takvim zapetljanim predlozima, da je sada teško shvatiti kako je tako ozbiljan um mogao da ih smisli. Geres je pak, kao amblem carstva predlagao dvoglavog orla koji nežno grli crnog orla, a kojima se priateljski priključio bavarski lav.

Predlozi o unutrašnjoj organizaciji carstva, koje bi trebalo stvoriti, lebdeli su takođe u neodređenosti i nejasnosti. Ne treba naširoko govoriti o tome da su se i ovde svi mogući planovi ograničili samo na postojanje na papiru, istina sa izuzetkom jedne jedine tačke, koja je odmah dobila praktičan značaj. Štajn je, naime, zahtevao da se od strane carstva utvrdi za svaku nemačku državu staleški ustav, stim da se staležima priznaju ove četiri osnovne stvari: pravo odobravanja poreza, pravo nadzora nad utroškom odobrenih poreza, pravo glasa prilikom donošenja zakona i, najzad, pravo tužbe protiv rđavih činovnika. On je smatrao da, ako se to ne postigne, svi ostali napori neće dovesti ni do čega.

Ukoliko je više izgledala neostvarljiva izrada čvrstog i jasnog plana nemačkog ustava, utoliko je lakši posao imala protivnička strana, na čijem su se čelu nalazili nemački kneževi — članovi Rajnskog Saveza. Oni su se pozivali na svoj suverenitet, koji su im garantovale savezničke države. Oni nisu hteli da žrtvuju ni mrvicu od ovog suvereniteta u korist nemačkih interesa, ali su bar znali šta hoće i imali su zbog toga nesumnjivo preim秉stvo. Usled njihovog protivljenja propalo je sve što su predlagali Štajn i Humbolt. Ali, ni oni se nisu osećali sasvim dobro; oni su pravilno zapazili da su njihovi prestoli vrlo nestabilni, naročito zato što su razvlašćeni kneževi, — njihova ranija suverena sabraća po milosti božjoj, čije su posede oni strpali u svoj džep po milosti Napoleona, — bili na Bečkom kongresu veoma glasni i pozivali se na načelo legitimnosti. Takođe su se plašili da će se Pruska i Austrija, čiji je »mirni dualizam« trebao da bude pretpostavka za novo carstvo, najzad ujediniti,

zbog čega će oni ponovo da se nađu u nezgodnom škripcu. Pošto su doveli do potpunog zastoja pregovore o nemačkom ustavu, Bavarska, Virtemberg i Baden su izjavili spremnost da izvedu u svojim državama ustavne državne reforme. Virtemberški kralj je otvoreno govorio da on hoće da da ustav, kako bi dokazao da ga na to nije prisilila »ni spoljna potreba, ni primljena obaveza u odnosu na druge«.

Jedan pruski istoričar ukazuje potpuno pravilno da su tri južne nemačke središnje države »iz najnižih pobuda«, — zbog suverene naduvenosti i partikularističkog straha pred »mešanjem savezne vlasti« odlučile da dozvole stvaranje organa staleškog pretstavninstva. Međutim, ovo moralno ogorčenje baš pruskog istoričara nije ni najmanje na mestu, pošto ni pruskoj vladi, sa izuzetkom nekoliko ideo-loga, baš nimalo nije stalo do nemačkog ustava. Dobri kralj nije mogao da izmisli ništa bolje nego da sleduje primeru Bavarske, Virtemberga i Badena. On je 22 maja 1815 godine, pre nego što je bila doneta ikakva odluka u pogledu nemačkog ustava, izdao svečan zakon po kome je 1 septembra iste godine u Berlinu trebala da se organizuje komisija od uviđavnih državnih službenika i određenih lica iz provincija da bi se izradio ustav. Za osnovno načelo ovog ustava bilo je proglašeno »pretstavništvo naroda« čija bi delatnost trebala da obuhvati sve oblasti zakonodavstva, ne isključujući ni poreze. Razlika između južnonemačkih vladara Rajnskog Saveza i pruskog kralja bila je samo u tome što je obećanje prvih, rđavo ili dobro, bilo ispunjeno, dok je pruski kralj svoju reč na najsramniji način prekršio u potpunosti. Uostalom, nije ga samo primer južnonemačkih središnjih država naveo da tako grubo vara svoje podanike. »Hannibal je«, naime, »opet bio pred vratima«, i narod, tako gorko prevaren, trebao je ponovo da prolije potoke krvi za svog slavnog vladara.

STO DANA

Burboni su se u Francuskoj za nekoliko meseci više ili manje onemogućili. Iako je novi kralj izdao povelju kojom je obezbeđivao buržoaziji skroman ideo u vlasti, ipak je, naročito njegov brat i naslednik prestola, grof od Artoa, sa društvom nepopravimih junkera i popova radio na tome da se uspostavi stanje kakvo je bilo u starom kraljevstvu. Time je veoma jako uznemirio naročito naročito seosko stanovništvo.

Najgore su postupili Burboni u pogledu vojske. Niti su imali smelosti da je potpuno iznova organizuju, niti smisla da vode računa o njenim tradicijama. Oduzeli su joj orlove i trobojku, svedoče bezbrojnih pobeda, i dali joj belu zastavu i kokardu koje su za vojnike označavale otpadništvo i izdaju. Izvesno smanjenje vojske bilo je potrebno iz finansijskih razloga, utoliko više što su se mnoge hiljade Napoleonovih veteranata vratile kući iz zarobljeništva ili iz

tvrdava na Elbi, Odri i Visli. Ali je to smanjenje izvršeno veoma nespretno. Osedeli oficiri su bili otpušteni da bi se na njihova mesta postavili burbonski junkeri koji ili uopšte nisu pomirisali barut ili su se sramno borili protiv Francuske u redovima emigranata. Najzad, tu je bilo 14.000 oficira kojima je data samo polovina prinadležnosti, a oni su se razmilili po celoj Francuskoj i pothranjivali rastuće nezadovoljstvo sa vladavinom Burbona; svaki od njih bio je vatreni agitator za povratak cara.

Napoleon je sa ostrva Elbe veoma pažljivo posmatrao ovo stanje. Istovremeno, video je nedostatak jedinstva između sila na Bečkom kongresu. Tome treba dodati sasvim opravdane žalbe koje je mogao da iznosi u pogledu svoje ličnosti. Ugovor u Fonteblo se takoreći uopšte nije ispunjavao; naprotiv, javljali su se sve uporniji glasovi da savezničke države pomišljaju da ga sa ostrva Elbe prevezu na ostrvo Svetu Jelenu. Ovaj glas nije bio bez osnova; baš Hardenberg je radio na ovom »čednom« planu.

Napoleon se odlučio na smeli skok. On se iskrcao 1 marta 1815 godine kod Kana. Trupe koje su bile upućene protiv njega, prešle su na njegovu stranu*). 20 marta ušao je u Tiljerije; kraljevina Burbona bila je kao burom odneta. Ali, ma koliko da je bio sjajan ovaj pobednički marš, on je ipak, u svojoj osnovi, pretstavljao samo grandioznu avanturu. Napoleona nije ponova podigao na presto narod, već vojska. Mržnja gradana i seljaka prema Bourbonima bila je dovoljno velika da se zadovolji novim stanjem, ali nije bila toliko velika da ih njime oduševi. Vojska je htela rat, ali je buržoaska Francuska bila sita rata do guše.

Napoleon je imao samo jednu mogućnost da se održi trajno. Burbonska vlada i pregovori na Bečkom kongresu osetno su približili uspostavljanje feudalnih odnosa; oslanjajući se na seljake i radnike, Napoleon bi mogao da probudi tradicije buržoaske revolucije i da postigne utoliko veći uspeh, ukoliko je bilo veće razočaranje savezničkih nacija u njihove vlade. Međutim, ovaj demokratski put protivurečio je njegovim despotskim naklonostima; on nije htio da stavi crvenu kapu, jer je on godinu dana ranije proglašavao pruske narodne ustanke za zločin protiv svetih prerogativa monarhije. Umesto ovoga, on je pokušao da se osloni na salomljivu stabljkiju buržoazije, kojoj je »dopunskim aktom« uz ustav carstva dao približno ista prava koja je ona već dobila prema povelji Luja XVIII. Buržoazija mu stoga više nije nimalo verovala; njegovi patetični pokušaji da igra ulogu ustavnog Napoleona ne samo da nisu nikog ubedivali, već su, naprotiv, svakom pokazivali unutrašnju nestabilnost njegovog položaja.

Najbitnije je bilo što Napoleon nije uspeo da narodu stvori mir, koji je obećao. Kada je u Beč stigao izveštaj da je pobegao sa Elbe, Štajn je već 8 marta 1815 predložio, a 13 marta su je savezničke države donele, sledeću odluku: »Napoleon Bonaparta isključio je

*) Na čelu ovih trupa bio je maršal Nej. — Prim. red.

sebe iz svih građanskih i društvenih odnosa i osudio sebe kao neprijatelja i rušioca svetskog mira na javnu kaznu». Ova odluka je bila isto tako sramna kao što je nekad bilo sramno i stavljanje Štajnava zakona od strane Napoleona. Napoleon je stupio kao suvereni vladar Elbe u pobednički rat protiv suverenog kralja Francuske; francuski narod ga je priznao za svog poglavara, i on je neprestano nudio mir. Njegovo stavljanje van zakona bilo je grubo nasilje, očigledno narušavanje međunarodnog prava, kao što je i rat na koji su se odlučile države da bi ugušile Napoleona ogromnom nadmoćnošću svojih snaga bio potpuno prostački reakcionarni kabinetski rat, koji se vodio u interesu dinastija, a nije imao zaista ničeg zajedničkog sa interesima nacija. Pokušalo se, iz nekih ostataka stida, da se ovom ratu bar nekako izbriše karakter rojalističkog krstaškog rata za legitimnog kralja, iako je ovaj pobegao iz zemlje. Sile su zadržale za sebe slobodu odlučivanja u pogledu buduće vlade Francuske posle obaranja Napoleona.

Pre nego što je došlo do borbe, odigrao se intermeco, koji su obe strane iskoristile da bi se izvinile ili opravdale: ustanak Mirata, napuljskog kralja, protiv austrijske vladavine u Italiji. Posle otcepljenja od svog šuraka Napoleona, Mira je prihvaćen od savezničkih država sa blagonaklonošću, ali su ga pregovori na Bečkom kongresu, na koji uopšte nije bio pušten njegov pretstavnik, poučili da njegov ostanak na prestolu Napulja neće biti moguć u novoj legitimističkoj Evropi. Pun pokajanja, vratio se starim zastavama, stupio u pregovore sa Napoleonom na Elbi i objavio rat Austriji kada se Napoleon iskrcao u Francuskoj. Sa 30.000 ljudi prodro je u Papsku oblast i izdao proglašenje kojim je pozivao Italijane u borbu za slobodu i jedinstvenu Italiju. U početku je imao izvesnog uspeha, ali je potom podlegao nadmoćnim snagama Austrije i morao je da pobegne iz svoje kraljevine. Savezničke države iskoristile su ovaj ustanak u tom smislu što su oglasile lažnim Napoleonovim mirovne predloge, a Napoleon je tim povodom rekao da mu je Mira svojim ustankom naneo istu štetu, koju mu je i ranije naneo svojom izdajom. Međutim, obično upoređenje datuma pokazuje da ovaj događaj nije ni u kom slučaju uticao na opšti tok stvari. Mira je objavio rat tek 31 marta, dok su savezničke države osudile Napoleona još 13.-og, a 25 marta zaključile protiv njega novi savez. Sem toga, Mira je pobegao iz zemlje već 20. maja, tj. u vreme kada Napoleonova stvar nije bila ni izdakljena odlučena.

Engleska, Austrija, Pruska i Rusija obavezale su se ugovorom o savezu od 25. marta da svaka od njih spremi za rat po 150.000 ljudi i da ne odlaže oružje sve dotle dok Napoleon ne bude definitivno oboren. Engleska se, pored toga, obavezala na novčanu pomoć od 5.000.000 funti sterlinga. Ratni plan je izrađen tako da su snage bile veoma razvučene kao kod svih koalicionih ratova. U Nizozemskoj se nalazilo 120.000 Prusa, pod komandom Blihera, i engleska armija, koja je bila znatno dopunjena braunšvajskim, hanoverskim, nasauskim i holandskim pomoćnim trupama, pod komandom Veling-

tona, koji je uspešno vodio Španski rat protiv Napoleonovih maršala. Na srednjoj Rajni nalazio se Barklaj de Toli sa 150.000 Rusa i, najzad, na gornjoj Rajni je stajalo 200.000 Austrijanaca pod komandom Švarcenberga. Osim toga, bila je stvorena, kao rezerva, još i četvrta armija, koja je trebala da bude jača od ma koje od one tri.

Napoleon je ovim ogromnim masama trupa mogao da suprotstavi svega oko 200.000 ljudi, od kojih je mogao da izvede na vojište samo oko 130.000 ljudi, pošto je ostatak trebao da rasporedi za zaštitu granica. Za razliku od 1813, a naročito od 1814 godine, to su bile ipak elitne trupe, možda najodabranija armija kojom je Napoleon ikad komandovao. On se nadao da njome naneše snažan udarac jednoj od neprijateljskih armija, što bi, u slučaju uspeha, moglo još najpre da pokoleba nadmoćnu koaliciju, a da razbukti novo ratno oduševljenje francuskog naroda, koji se slabo odazvao ratnim pripremama imperatora. Situacija na belgiskoj granici bila je najpovoljnija za njega. Mnogobrojne francuske granične tvrđave sprečavale su zasad upad engleskih u pruskih trupa u Francusku; pruska vojska još je očekivala pojačanje od 80.000 ljudi iz udaljenih oblasti. Napoleon je mogao, naprotiv, pod zaklonom i zaštitom ovih tvrđava da se brzo i iznenadno pojavi i da razbije pojedinačno prvo jednu, a zatim i drugu neprijateljsku armiju, koje su ukupno bile gotovo dvostruko nadmoćnije od njega.

U početku je ovaj plan odlično uspevao. On je 14. juna uveče zauzeo Šarlroa, najpogodniju tačku za ujedinjenje Blihera i Velingtona. Na taj se način uklinio između njih, a 16. juna razbio je prusku armiju kod Linjija. Bliher je ovu bitku primio tek posle Velingtonovog sigurnog obećanja da će mu blagovremeno doći u pomoć. No Velington nije došao, jer je imao potpuno pogrešne podatke o rasporedu svojih jedinica, te nije mogao na vreme da ih prikupi, pošto su bile rasturene na velikom prostoru. Usto, on je sam bio napadnut kod Katrbraa od jednog dela francuske vojske. U isto vreme su se pojavile i druge nezgode, naprimjer, jedan od četiri korpusa pruske armije nije došao na vreme na bitačnu prostoriju. Napoleon se nadao da je pobedom kod Linjija onesposobio prusku armiju za borbu i da ju je potisnuo na otstupni pravac prema istoku. Time bi se pruska armija udaljavala od engleske, a Napoleon se sa pravom mogao nadati da će nad njom odneti odlučnu pobedu.

Njegov račun bio je poremećen time što Prusi nisu izvršili otstupanje na istok, već na sever i nisu se od engleske armije udaljivali već su joj se, naprotiv, približavali. Takvu zapovest izdao je Gnajzenau uveče posle bitke kod Linjija, pošto je Bliher u jeku bitke pao sa konja i neko vreme nije mogao da se pronađe. Ovo je bila vrlo smela odluka, i baš je ona bila odlučujući preokret celog rata. Kada je Napoleon 18. juna napao englesku armiju, koja je bila raspoređena na brežuljcima oko Mon Sen Žana, njegova je pobeda bila gotovo osigurana, ali mu je tada pruska armija udarila u bok, pošto je izvršila naporan usiljeni marš. Francuska armija pretrpela je strašan poraz i bila je potpuno rastrojena neprekidnim gonjenjem, koje je

Gnajzenau vršio do zadnjeg daha svojih trupa. Ovim je rat bio odlučen; Napoleonova vladavina od sto dana bila je završena.

U vojnem pogledu rat je dobila pruska armija, — u ovo ne može da bude nikakve sumnje i pored izjava kojima je Wellington pokušao da izopači ovu činjenicu. Još obuzet potpuno starom tak-tikom koja je priličila engleskoj najamničkoj vojsci, on nikako ne bi mogao više dugo da odbija juriš elitnih francuskih trupa, ali mu je u pomoć došla pruska armija. Međutim, Wellington je politički dobio igru. Karakteristična je već i ta sitnica da je odlučna bitka sačuvala naziv koji joj je dao Wellington, naziv po selu Vaterlo, gde uopšte nije bilo borbe, ali gde se naposletku nalazio Wellingtonov Glavni štab pred bitku, a ne naziv »Bel Alijans«, koji su zahtevali Prusi prema nazivu majura na kome su se uveče prvi put sreli Bliher i Wellington.

Prilikom ulaska ove dve armije u Francusku, Prusi su nadirali na čelu. Međutim, Wellington se odmah pobrinuo da se Bourboni, u interesu Egleske, što pre vrate u Tiljerije, što nikako nije odgovaralo pruskim interesima, i za što savezničke države nisu primile nikakvu obavezu. Ovo je bila u najvećoj meri sebična politika, pomoću koje su se engleski torijevcu nadali da će u Parizu stvoriti vladu koja će potpuno zavisiti od njih. Međutim, Bliher i Gnajzenau nisu obratili na ovo nikakvu pažnju; oni su težili, pre svega, da uživaju u »nacionalnoj osveti u što punijoj meri«; nameravali su da streljaju Napoleona ako im padne u ruke ili da poruše pariski most, koji se zvao Jenski, i slično. Iz svega ovoga izvukao je korist jedino Wellington, koji se uspešno usprotivio ovim vandalskim planovima i na taj način dao svojoj čiftinskoj politici izgled srdačne velikodušnosti.

Napoleon je posle bitke napustio ostatke svoje vojske i pojurio u Pariz da bi spasao ono što se još moglo spasiti. Skupštine su burno zahtevale njegovu abdikaciju, među njima i skupština poslanika koja je bila izabrana na osnovu njegovog »dopunskog akta«. On je bio prinuđen da napusti Pariz 25. juna, a 29.-og se uputio u Rošfor gde su mu bile stavljene na raspoloženje dve fregate za bekstvo u Ameriku. Nadajući se povoljnom obrtu događaja, on je oklevao sa odlaskom, dok luku Rošfora nisu blokirali engleski ratni brodovi. Njima se predao 15. jula da ne bi pao još i u ruke Bourbonima. Grozna osveta kojom su mu se osvetile savezničke države na ostrvu Sv. Jelene, poznata je.

Privremena vlada koja je stvorena posle njegove abdikacije u Parizu nije se dugo održala. Ona je kapitulirala 3. jula pod uslovom da sve francuske trupe napuste grad do 6. jula. Pruske trupe su ušle u grad 7. jula i sledećeg dana, dok je Wellington svoje trupe raspoređio u Bulonjskoj Šumi, u skladu sa svojom proračunato velikodušnom politikom. Luj XVIII je stigao u Tiljerije 8. jula i mogao je odmah da primi, kao ljubazan domaćin, trojicu savezničkih monarha, koji su doputovali 10. jula 1815.

Pošto nisu mogli ni pomisliti da opet proteraju legitimnog kralja, ostalo im je jedino da naprave veselo lice u rđavoj igri koju

je sa njima odigrao Velington. Ruski car se pre svih snašao u novoj situaciji. Ovaj »oslobodilac Evrope« tek što je progutao ogroman poljski komad, a njegova se žed za osvajanjima već usmerila na novi, turski zalogaj. Pošto je bio siguran da će pri ovome naići na otpor Engleske i Austrije, dobri odnosi sa Francuskom imali su za njega veliki značaj. U divnoj utakmici sa engleskim torijevcima, samodržac celokupne Rusije težio je da stekne naklonost Luja XVIII., na kome je još ležala sramota kukavičkog bekstva pred Napoleonom. Austrija nije htela više nikakve nove promene ustaljenog reda koji je skrpljen; grobni mir postao je glavni cilj Meterniha. Samo su Prusi zahtevali, pored visine naknade ratnih troškova, ustupak Alzasa i Lorena, kao i drugih oblasti.

Francuskim pregovaračima bilo je lako da odbiju ove zahteve, tim pre što su se savezničke države, prema svome dekretu o stavljanju Napoleona van zakona i svojim ranijim izjavama, borile jedino protiv Napoleona, koga su srećno otklonili, a ne i protiv Francuske od koje, prema tome, one ne bi imale šta da traže. Međutim, ovako lepozvučni razlozi nemaju značaja kada je u pitanju vlast. Pravi uzrok zašto su pruski zahtevi, posle svade od više meseci, ipak bili odbijeni, nalazio se u činjenici da druge velike sile nisu htеле o tome ništa da znaju. Podrška koju su ovoga puta pružili Pruskoj rajnski kneževi, koji su namirisali novu pljačku, bila je samo slaba uteha. Najviše se protivio — pored samog francuskog kralja — ruski car kome je pruski vazal tek izvukao poljsko kestenje iz vatre.

Prema novom miru, koji je zaključen u Parizu 20 novembra, Francuska je morala da vrati samo neznatne delove oblasti koje su joj pre godinu dana bile date radi zaokrugljenja granica od 1792 godine. Usto je bila određena naknada ratne štete od 7.000.000 franaka i obaveza da u toku od 5 godina, ili prema prilikama najmanje 3 godine, primi i izdržava okupacionu armiju savezničkih država u severoistočnim provincijama u veličini od 150.000 ljudi. Odnesene umetničke vrednosti morale su da budu vraćene.

Međutim, car je još pre toga usrećio sav hrišćanski svet jednim čudesnim otkrovenjem: poveljom o Svetoj aliansi, simvolom vere koju je objavio u ime »božanskog iskupitelja Isusa Hrista« kao jedinog vladara svih hrišćanskih nacija. Car je potpao pod mistički uticaj gospode fon Kridener, za koju je Gete rekao još dok je bila živa »prostitutka, a zatim proročica«, a posle njene smrti: »Takov život — to je strugotina: iz nje se ne može dobiti ni šaćica pepela da bi se skuvalo sapun«. Samo se po sebi razume da su se pretskazivanja ove dostojne dame potpuno poklapala sa zavojevačkim instinktim cara; savez hrišćanskog sveta trebao je da ispolji osetan pritisak na Tursku. Ali su stvarno ovu glupost potpisali svi monarsi, izuzimajući papu i velikog sultana. Isto tako, uzdržali su se od potpisivanja i engleski torijevci — bilo zbog toga što su smatrali ovu stvar isuviše glupom, bilo što su hteli da uteše Tursku.

Odvratno komedijanje krunisalo je na dostojan način pobedu evropske reakcije.